

STUDIA HISTORICA TYRNAVENSIA

XXIV/2024

číslo 2

Dejiny v pohybe - pohyb v dejinách
History in Motion - Motion in History

Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA

Medzinárodný vedecký časopis | Internationa scientific journal

ISSN 2729-8760

KNÍŽNICE A DATABÁZY | LIBRARIES AND DATABASES: ERIH PLUS

REDAKČNÁ RADA | EDITORIAL BOARD

Conf. dr. Adinel C. Dincă

Romanian Academy of sciences, Cluj-Napoca, RO

Prof. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, SK

Doc. Mgr. Michal Franko, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Péter Kovács, DSc.

Péter Pázmány Catholic University, Budapest, HUN

Mons. HELic. Jozef Krištof

Segreteria di Stato, Citta del Vaticano, VA

Prof. Dr. Andreas Külzer

Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, AT

Doc. Mgr. Peter Labanc, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Ergün Lafli

Dokuz Eylül university, Izmir, TUR

Prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD. (šéfredaktorka)

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Mgr. Miloš Marek, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Lucia Nováková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. (šéfredaktor)

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri

Pontificio Istituto Orientale, Roma, IT

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Slavistický ústav SAV, SK

Každá štúdia prešla anonymným recenzným konaním.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2024

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2024

Each study went through an anonymous review process.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2024

© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2024

DOI: 10.31262/2729-8760/2024/XXIV/2

OBSAH | CONTENTS

ŠTÚDIE | ARTICLES

TRENČIANSKI ŽUPANI V ČASE ARPÁDOVSKÝCH KRÁĽOV
MIROSLAV KOTRHA 5

IDEÁL ŽENY V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE V RANOM
NOVOVEKU VO SVETLE KÁZNI PETRA PÁZMAŇA
MÁRIA LETZOVÁ 21

TRNAVSKÍ PUŠKÁRI V 18. STOROČÍ
PETER RYBÁRIK 51

JEWISH IMMIGRANTS IN TRANSYLVANIA IN THE 20TH CENTURY.
THE CASE OF THE SLOVAK JEW IZSÓ DIAMANT AND THE BIRTH
OF AN INDUSTRY
ATTILA VARGA 59

RECENZIE | REVIEWS

Vladimír Turčan, Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo
zemetrasenia na Slovensku (Tomáš Kolon) 71

Peter Chlepko, Samospráva a právo mesta Krupina
v stredoveku (Michal Franko) 72

Jaromír Sobotka, Génius, mučedník, prorok: Mýtus Karla Marxe
v sociálne demokratickom prostredí Predlitavska (Igor Balušik) 75

Łukasz Kamiński - Grzegorz Majchrzak, Operacja "Podhale":
Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji
1968-1970 (Martin Halmo) 77

ANOTÁCIE | ANNOTATIONS

Matúš Čák Trenčiansky 1321 – 2021. Zborník Trenčianskeho múzea
v Trenčíne z odbornej konferencie organizovanej pri príležitosti
700. výročia úmrtia Matúša Čáka Trenčianskeho (Miroslav Kotrha) 82

SPRÁVY, REFERÁTY | BRIEF NOTICES 87

TRENČIANSKI ŽUPANI V ČASE ARPÁDOVSKÝCH KRÁĽOV

MIROSLAV KOTRHA

THE COUNTS OF TRENČÍN DURING THE REIGN OF ARPÁDIAN KINGS The article is dedicated to the „counts“ of Trenčín county during the reign of Arpáodian kings. The position of their rank was very high. Their main purpose was to manage and defend the county. Initially, the function of count wasn't hereditary. Only Hungarian king had authority to appoint them to the function. Our research is focused from the first mention of Trenčín counts to the end of the reign of Arpáodian kings in 1301. This period was characterized by Mongol expansion, war between Czech and Hungarian kings and the acquisition of territory of Trenčín county under the control of Čák family. The count was also a military leader, his army consisted of nobles from the entire district. If the king decided, he could recall him from office or transfer him to another county. Their most common tasks involved dealing with property matters and resolving disputes among nobles. We only have a limited amount of information about Trenčín counts and today we can no longer compile a complete record of their archontology. Despite of this fact, we are able to point out some of them and bring some information from the performance of their function. This work is a proof that counts of Trenčín county belonged also among the important Hungarian nobility.

KEYWORDS: Trenčín county, Kingdom of Hungary, counts, Hungarian nobles, 13th century, age of Arpáodian kings

K pochopeniu fungovania hradnej štruktúry v časoch Arpádovcov je nutné sa zamerať na jednotlivé hodnosti vyskytujúce sa v dobových prameňoch a sledovať ich vývoj v rámci určitého regionálneho celku.¹ Dôležitosť skúmania týchto hodností na regionálnej úrovni, narastá práve ku koncu vlády Arpádovcov, keďže niektoré oblasti prechádzali odlišným vývojovým procesom než tie ostatné, čo bolo bezpochyby spôsobené markantným úpadkom kráľovskej moci. V našom prípade však nejde o snahu skúmania hodnosti ako takej, konkrétne županov, na to by bola potrebná komparácia aj s inými regiónmi. Za pomoci archontológie však vieme poukázať na chod v štruktúre správy Trenčianskeho komitátu, pričom z prameňov môžeme skúmať jej základnú esenciu, teda hodnostára vo funkcii trenčianskeho župana, vykonávajúceho svoje povinnosti.

Župan² „comes comitatus“³ stál na čele komitátu, do ktorého čela ho menoval,

- 1 Pri najstaršom období je treba vychádzať aj zo zdrojov, ako sú napríklad kráľovské zákonníky alebo stredoveké kroniky. Tie sú často jediným zdrojom, z ktorého môžeme čerpať informácie.
- 2 Pre označenie županov poznáme aj ďalšie podoby napr. „comes, comes provinciae, comes comitatus, comes castris, comes civitatis, comes parochianus.“ V listinách sa často stretáme aj s komesmi, ktorí však neboli županmi. V tomto prípade sa k pomenovaniu „comes“ nepísal názov komitátu (nie je to však pravidlo). Takéto označenie bolo najstarším a najstálejším pre uhorských šľachticov, ktorí sa mohli pýšiť svojim výsostným postavením. Komes patrili pôvodne do kráľovského správy, čo bol naozaj blízky okruh ľudí okolo panovníka, ktorému bol bezprostredne podriadený a musel sa mu zodpovedať a prisahať vernosť. ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, 2013, s. 395–399.
- 3 S pomenovaním „comes“ sa stretávame aj u iných rano-stredovekých štátov. Vo Franskej ríši bol komes na čele mestských okrskov („civitates“), kde plnil podobne ako v Uhorsku, vojenskú a súdnu povinnosť okrem iného vyberal na tomto území dane a staral sa o poriadok a chod regiónu. MÚČSKA, Vincent, DANIŠ, Miroslav, ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Dejiny Európskeho stredoveku I. Raný*

na základe svojej vôle, sám panovník.⁴ Spočiatku nešlo o dedičnú funkciu a kráľ sa mohol rozhodnúť, či župana pozbaví funkcie alebo zmení miesto jeho pôsobenia a presunie ho do čela iného komitátu.⁵ Stávalo sa preto bežným, že župani zastávali svoju funkciu v rôznych časových intervaloch.⁶ V rámci vývoja tejto hodnosti a vzniku správnej štruktúry krajiny zohrávali dôležitú úlohu hradné-komitáty, z ktorých župani spravovali im zverené územie. Častým javom bolo, že na základe pomenovania hradov, kde mal župan svoje sídlo, boli nazvané aj celé komitáty. Keďže proces utvárania hradnej štruktúry prebiehal postupne, rozloha komitátov, spravovaná županom, sa tiež menila, mnohé sa neskorším vývojom začali buď zväčšovať, deliť alebo zlučovať. Tak sa sformovala štruktúra hradných komitátov, ktorá sa neskôr pretvorila do samostatných žúp/stolíc.

Hrady v nami skúmanom období nepredstavovali veľkostne rozsiahle fortifikačné stavby, je totiž pravdepodobné, že viacero takýchto hradných komitátov bolo pod jedným županom a samotné hrady slúžili najmä na obranné účely.⁷ Spočiatku išlo len o jednoduché zemné a drevené opevnenia, kamenné boli len významnejšie hrady. Župan, ktorému bol zverený komitát, mal vojenskú povinnosť, pričom v prípade vojenskej pohotovosti sám viedol tzv. župné oddiely. Toto vojsko pozostávalo zo slobodného obyvateľstva celého komitátu. Do oddielov župana nepatrili poddaní, tých využívali na pomocné práce len v prípade útoku nepriateľa v kráľovstve. Vo vojsku však nechýbali ani hostia (hospites) patriaci k slobodnému obyvateľstvu, preto medzi ich povinnosť patrilo zúčastniť sa aj na obrane krajiny. Hostom boli často udeľované výnimky v podobe privilégií, keď sa za určitú náhradu nemuseli zúčastniť, či už na výprave alebo obrane krajiny.⁸ Sám župan nemusel zastávať len túto jednu funkciu, stávalo sa, že vykonával aj iné významné hodnosti pri kráľovskom dvore. Župan mohol byť menovaný aj vo viacerých komitátoch súčasne. V Trenčianskom komitáte tak zastával istú dobu post župana Bohumír (Bogomer), ktorý okrem toho, že bol trenčianskym županom, zastával aj post nitrianskeho župana.⁹

Župan tak patril ku kráľovskému dvoru, ktorý bol ústredným orgánom kráľovstva. Dvoru podliehali menšie administratívno-hospodárske celky. Okrem vojenskej povinnosti v komitáte disponovali aj právom vyberania naturálnych dávok od poddaných, mýta a cla od kupcov, no medzi ich právomoc spadalo aj zastupovanie kráľa v súdnych veciach. Župan sa tak stal dôverníkom kráľa a zastupoval jeho osobu v celom komitáte.¹⁰ Takýto náhľad do ich života nám môže pomôcť aspoň čiastočne odkryť interný chod na najvyšších pozíciách hradnej správy.

Archontologický rozbor trenčianskych županov sa už v minulosti pokúsil spracovať František Vítazoslav Sasinek, keď v roku 1868 vydal v Letopise Matice Slovenskej článok pod názvom „Trenčianski župani.“ Ďalej to bol Antal Fekete

stredovek. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 55.

- 4 SOKOLOVSKÝ, Leon. *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska I*. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislava, 1995, s. 27.
- 5 Pozri aj *Diplomatikai fényképgyűjtemény* (ďalej len DF) 273 134.
- 6 ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 11.
- 7 Význam však spočíval aj v hospodárskych a verejných záležitostiach. KOVACS, Helga. Az ispani várak neveinek névtani vizsgálata. In *Helynévtörténeti tanulmányok*, č. 13, 2017, s. 7–9.
- 8 MARSINA, Richard. *Dejiny Slovenska I*. Bratislava: Veda, 1986, s. 233.
- 9 NOVÁKOVÁ, Veronika. *Písomnosti Trenčianskej stolice do roku 1526*. In *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2003, s. 158.
- 10 HAVRAN, Ján. *Hlavní župani Trenčianskej župy*. In *Vlastivedný zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne*. Bratislava: Slavín, 1971, s. 153–155.

Nagy vo svojom diele „*Trencsén vármegye*“ a v neposlednom rade Ján Havran v štúdiu „*Hlavní župani Trenčianskej župy*“. Známý kronikár mesta Trenčín, Jozef Kamin (1810–1883), ktorý napísal dielo: „*O príbehoch zámku, stolice Trenčianskej a sl. kráľ. mesta Trenčína až do roku 1508*“, sa pokúsil o systematické spracovanie dejín mesta Trenčín a Trenčianskej stolice na základe archívneho materiálu mesta Trenčín.¹¹ V diele uviedol ako prvého trenčianskeho hradného župana Jána Alagyho, ktorý mal zastávať túto funkciu už v roku 1141. Písomné doklady o jeho osobe sa nám však nezachovali.¹²

Prvým po mene známym trenčianskym županom z dobových prameňov je župan Michal. Zmienka o ňom sa nachádza v listine kráľa Bela III., ktorej adresátom bol istý Vratislav, jobagión Trenčianskeho hradu.¹³ Listina sa hlási do roku 1193.¹⁴ Vratislav dostal od kráľa majetky Predmier, Kameničany a Súľov, za svoje statočné služby v boji na vojenskom ťažení v Haličsku.¹⁵ Župan Michal bol kráľom Belom poverený, aby voviedol Vratislava do držby zmienených majetkov a vykonal tak pritom reambuláciu. Úloha županov teda spočívala aj vo vykonávaní majetkových náležitostí, akými bolo vovedenie majetku do držby. Išlo predovšetkým o majetky v rámci komitátu, ktorý spadal pod kompetencie župana. Po obídení majetku sa zaznamenali hraničné body pozemkov, ktoré boli spísané do metácie listiny.¹⁶

Michal sa ako trenčiansky župan spomína aj v ďalších dvoch listinách kráľa Bela III. datovaných do roku 1194¹⁷ a 1195.¹⁸ V oboch prípadoch sa jeho meno uvádza v eschatokole listiny a vystupuje len ako svedok právneho aktu, pričom ani v jednom z prípadov nejde o listinu, ktorej povaha by sa zdala byť jednoznačne hodnoverná.¹⁹ Všetky tri písomnosti boli v minulosti podrobené diplomatickej kritike, či už to bol profesor Richard Marsina, ktorý poukázal na to, že listina z roku 1193, zachovaná vo forme novovekého odpisu má značne odlišnú štruktúru, než bolo pre dané obdobie obvyklé, no obsahová stránka právneho úkonu sa javí hodnoverne. Druhý diplomatik, venujúci sa tejto listine bol Imre Szent-

- 11 Za možnosť preskúmania rukopisu Jozefa Kamina, uloženého v knižnici Trenčianskeho múzea v Trenčíne, ďakujem Alici Krištofovej a Danke Krajčovej. KAMIN, Jozef. *O príbehoch zámku, stolice Trenčianskej a sl. kráľ. mesta Trenčína až do roku 1508*. (Rukopis).
- 12 HAVRAN, *Hlavní župani Trenčianskej župy*, s. 155. Veronika Nováková spomína v štúdiu venovanej stre-dovekým písomnostiam Trenčianskej stolice, že kedysi sa v maďarskej literatúre zvykol za prvého trenčianskeho župana označovať župan Ján. O tomto županovi však nemáme zmienky v žiadnych diplomatických. NOVÁKOVÁ, *Písomnosti Trenčianskej stolice do roku 1526*, s. 157. SOMOGYI, Zsigmond. *Magyarország főispánjainak története 1000 – 1903*. Budapešť: Kellner Ernő, 1903, s. 209.
- 13 Listina sa nám nezachovala v origináli, jej obsah sa zachoval v confirmácii listiny, ktorú vydal kráľ Ladislav IV. Kumánsky, pre Jakuba syna Čebka v roku 1274. Ani confirmácia kráľa Ladislava sa nám však v origináli nezachovala, ide len o novoveký prepis datovaný do 18. storočia.
- 14 MARSINA, Richard. *Tri state zo slovenskej diplomatiky. Trenčianske listiny z roku 1193, 1229 a 1421 a otázka ich pravosti*. In *Historické štúdie*. Bratislava: SAV, 1957, s. 6.
- 15 Vratislav sa vrátil z výpravy ťažko ranený, no jeho brat Stojša, s ktorým tiež bojoval na výprave v Haličsku, sa už z výpravy do Uhorska nevrátil a na výprave zomiera. Vratislavovi boli tieto majetky útechou za jeho služby, činy a obeť, ktorú priniesol jeho brat. V listine sa ďalej uvádza, že došlo aj k deleniu majetkov Dubnica, Lieskové a Ostratice. Pozri aj KOTRHA, Miroslav. *Jobagióni hradu Trenčín v 13. a 14. storočí*. [Diplomová práca]. Trnavská univerzita v Trnave, 2023, s. 33–40.
- 16 MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. (ďalej len CDS I.). Bratislava: Academia Scientiarum Slovaca, 1971, s. 94–95, č. 102.
- 17 Magyar Nemzeti Levéltár, *Diplomatikai Levéltár* (ďalej len MNL DL) 33. „*Michaele comite de Turunsun*.“
- 18 MNL DL 36. „*Michaele comite de Trenchyn*.“
- 19 MARSINA, Richard (ed.). *V Kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2003, s. 77.

pétery, ktorý listiny z rokov 1194 a 1195 označil za veľmi podozrivé či falošné.²⁰ Pôvod, rodinné državy a majetky, či presné vymedzenie funkčného obdobia župana Michala dnes už nie je možné zistiť. Po listine z roku 1195 informácie o Michalovi miznú.

Údaje o ďalšom županovi siahajú až do roku 1208. Aj v tomto prípade nachádzame len veľmi skúpe informácie podobného charakteru ako v predchádzajúcom prípade. Vydavateľom listiny bol nitriansky župan Tomáš, ktorý bol poverený kráľom Ondrejom II., aby prešetril sťažnosť istého Trenčana Benedikta, namierenej proti nitrianskemu biskupovi²¹ ohľadom držby jeho troch majetkov neďaleko hradu Trenčín.²² Benedikt tvrdil, že biskup vlastní tieto majetky neoprávnene a právom by mali patriť Trenčianskemu hradu. Napokon biskupa zažaloval a o veci sa začal viesť súdny spor. Benedikt si svoje tvrdenia pri súde nedokázal obhájiť a tak spor prehral. V tom čase bol trenčianskym županom Martin, neuvádza sa tu však, do akej miery bol v spore angažovaný, keďže sa v listine Martin spomína len raz a to, keď po uzavretí sporu prikázal župan Tomáš, aby kráľovský pristald/prístav menom Cybrun²³ obišiel sporné majetky. Jeho priama účasť pri posudzovaní pravosti žaloby je však neistá. Martin sa reambulácie nezúčastnil, namiesto seba poslal svojho človeka Stojšu z Rybníka.²⁴

Okrem veľmi skromných informácií o súdnom procese, ktorý prebehol medzi Benediktom a nitrianskym biskupom sa viac o spore nezodvedáme. Napriek tomu, že Martin bol kráľom poverený správca hradného komitátu a teda kráľových majetkov, sa v listine objavuje len veľmi málo. Záhadným nám je aj konkrétnejší spoločenský status Benedikta,²⁵ v listine je označený ako „procer Trincinensis“ čiže popredný Trenčan.²⁶ Profesor Richard Marsina predpokladá, že Benedikt pochádzal z rodu tzv. jobagiónov svätého kráľa, čo by mohol byť tiež dôvod takéhoto honosného označenia.²⁷ Zmienka o Martinovi z roku 1208 sa niekedy uvádza aj ako prvá zmienka o trenčianskom županovi, dôvodom sú hlavne pochybnosti o pravosti listín kráľa Bela III., hlásiacich sa do roku 1193, 1194 a 1195.²⁸

Po Martinovi máme opäť dlhší čas na poste trenčianskych županov vakantné miesta. Až v roku 1241 sa ako trenčiansky župan spomína Vladimír.²⁹ Aj v tomto prípade ide o riešenie sporu, ktorý viedli jobagióni Trenčianskeho hradu³⁰

20 SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stir-pis Arpadianae critico diplomatica*. I. kötet 1. füzet, Budapest, 1923, s. 50–51.

21 V listine nie je meno nitrianskeho biskupa uvedené, no vieme, že v tom období zastával funkciu nitrianskeho biskupa Ján II.

22 Konkrétne išlo o zem na majetku Skala, ďalej o zem kedysi patriacej žene menom Dveša, dcére Dobroslava a zem Bohuslava, syna Vojta.

23 Cybrun pochádzal z dediny Chosu v Šomodskej župe.

24 MNL DL 55.

25 Odpovede na tieto otázky sa pokúšala nájsť Mária Feješová, ktorá vyslovila v tejto záležitosti teóriu, že pochádzal z významného rodu jobagiónov z Kotešovej. FEJESOVÁ, Mária. Rod z Kotešovej v stredovekých dejinách Horného Trenčína a najstaršie dejiny územia neskoršej obce Veľké Rovné. In *Archívny almanach II. Pro archivis, Bytča*, 2019, s. 42.

26 ULÍČNÝ, *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, s. 420–421.

27 MARSINA, Richard. Rody Trenčianskej župy (stolice). In *Najstaršie rody na Slovensku*. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej: Martin, 1994, s. 88.

28 MNL DL 33, MNL DL 36. WENZEL, Gustáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. XI. Árpádkori új okmánytár*. Pešť, 1873, s. 59.

29 „Ad horum eciam certitudinem litteras fidelis nostri Lodomerii, comitis de Trinchin.“

30 Išlo o nižšiu vrstvu šľachty, ktorá mala vojenské povinnosti voči hradu, v blízkosti ktorého vlastnili menšie majetky. Hodnosť sa objavuje v čase patrimoniálneho kráľovstva, neskôr sa z listín vytráca.

Pouša, Hypolit a Ondrej s inými hradnými jobagiónmi pochádzajúcimi zo Zamaroviec, konkrétne s Benšom, Peprylom, Hostinom a Čebkom. Spor sa týkal povinností a práv, ktoré Benše, Pepryla, Hostina a Čebk mali, keďže boli v Uhorsku hostia pochádzajúci z Nemecka³¹ a teda sa na nich vzťahovali určité slobody a výnimky z povinností. Hypolit, Ondrej a Pouša však tvrdili, že sú to poddaní Trenčianskeho hradu, ktorí majú povinnosť „descenzu.“ Spor sa dostal až pred kráľa Bela IV.,³² ktorý ho zveril na vyriešenie stolično-belehradskému prepoštovi Benediktovi.³³ Na potvrdenie výsledkov Benediktových záverov poveril kráľ Belo trenčianskeho župana Vladimíra, aby zistil o tejto veci pravdu. Vladimír potvrdil, že Benše, Pepryla, Hostina a Čebk naozaj prišli do Zamaroviec z Nemecka a žiadnu povinnosť „descenzu“ nemajú. Spomenul však, že sú povinní odvádzať do oddielov vojska trenčianskeho župana jedného dobre vyzbrojeného vojaka z každej siestej manzie.³⁴

Listina je veľmi významným dokladom vzťahu medzi hradným obyvateľstvom a hostami, poukazuje najmä na dôležitosť udelených výsad od kráľa a povinnosti vyplývajúce z postavenia. Aj napriek tomu, že sa dokázalo, že Benše, Pepryla a Čebk nepatria medzi hradných jobagiónov, neznamenaloby to, že nie sú povinní výkonu vojenskej služby v oddieloch župana, avšak kráľom Ondrejom II. boli z tejto povinnosti čiastočne oslobodení. Listina bola vydaná len pár mesiacov pred vpádom mongolskej hordy do Uhorského kráľovstva.³⁵

Mongolský vpád v roku 1241 sa nevyhol ani územiu Trenčianskeho komitát a hradu Trenčín, ako sídla župana. Postup mongolských vojsk³⁶ viedol zo severozápadu cez Hrozenkovský priesmyk k Trenčínu, ďalej smerom na juhovýchod až k rieke Dunaj.³⁷ Oddiely, ktoré prechádzali Považím viedol chán Ordu. Na toto územie sa dostali potom, čo porazil lehnické knieža Henricha II. Pobožného v bitke pri Lehnici a následne sa vydali smerom na Moravu, aby pokračovali vo svojich výbojoch na západ. Českí obrancovia sa na príchod Mongolov pripravili rôznymi zásekmi a patričnou vojenskou obranou, preto chán Ordu nepokračoval ďalej, ale rozhodol sa ísť smerom do Uhorska.³⁸ Ordu chán prekročil uhorské hranice niekedy v máji 1241 a ich prítomnosť v týchto končinách sa datuje až do januára 1242, teda celkovo asi 9 mesiacov.³⁹ Mongolský útok bol pre obyvateľov kráľovstva doslova katastrofou, pričom sa podarilo prežiť len tým, čo sa ukryli do opevnených hradov. Takým bol aj Trenčiansky hrad, ktorý odolal tlaku Mongolov. Tak nastal čas na udatné skutky šľachticov a preukázanie svojej odvahy.

31 Miloš Marek si všimol, že na základe ich mien by išlo len obťažne zaradiť ich medzi hosti z Nemecka. MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica Slovenská, 2005, s. 203.

32 Išlo o pravidelné poskytovanie dávok na kráľovský hrad Trenčín. KOTRHA, Miroslav. Majetkové záležitosti jobagiónov Trenčianskeho hradu. In *Studia historica Tyrnaviensia iuvenilia II*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2023, s. 19–20.

33 Benedikt bol zároveň aj kancelár kráľovského dvora. „*preposito Albensi aule nostro cancellario*“

34 Manzie predstavovali tzv. hospodárstva či domácnosti, väčšinou bolo povinnosťou miest vystaviť jedného dobre vyzbrojeného vojaka zo 100 manzií, preto museli mať ich manzie charakter väčšieho hospodárstva. MARSINA, *V kráľovstve svätého Štefana*, s. 139.

35 MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* (ďalej len CDSI II.) Bratislava: Obzor, 1987, s. 62–63, č. 95.

36 Hlavný prúd Mongolských oddielov smerujúcich do Uhorska viedol chán Batu, tomu sa pri rieke Slanej podarilo na hlavu poraziť uhorské oddiely, a tak sa začal rok, keď bolo Uhorsko ponechané napospas osudu. MARSINA, *Dejiny Slovenska I.*, s. 230.

37 ULÍČNÝ, *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, s. 89.

38 MARSINA, *Dejiny Slovenska I.*, s. 230.

39 ULÍČNÝ, *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, s. 90.

Spomedzi mnohých sa blysol ďalší po mene známy trenčiansky župan, ktorý sa radí medzi najvýznamnejších šľachticov svojej doby.⁴⁰

Bohumír pochádzal z rodu Ludanovcov.⁴¹ Prvýkrát sa jeho osoba objavuje v listine kráľa Bela IV. vydané v roku 1235, kde sa spomína, ako bojoval po boku kráľa Bela na výprave v Bulharsku. Táto výprava sa viedla ešte v dobe vlády Belovho otca Ondreja II. v roku 1233. Bohumír v Bulharsku padol do väzenia, kde bol istý čas držaný. O tom, že bol v Bulharsku väznený hovorí aj prameň z roku 1244.⁴² Následne bojoval⁴³ proti mongolským vojskám pri obrane kráľovstva a pridal sa k oddielom kráľa Bela v bitke pri rieke Slaná. Z prehratej bitky sa samotnému kráľovi podarilo uniknúť len vďaka odvahe jeho blízkych veľmožov a šľachticov. Šťastie mal aj Bohumír, ktorý v bitke len zázrakom unikol smrti. Za chrabrosť v boji v Bulharsku, diplomatické aktivity v Poľsku⁴⁴ a odvahu proti útočiacim Mongolom bol Bohumír odmenený kráľom Belom IV. donáciou na majetok hneď niekoľko krát. Prvé dve donácie vieme datovať k 23. máju 1244, išlo v nich o majetky Pruské a *Mortund.⁴⁵ Ďalšia listina, ktorou dostal dva majetky v pohraničí kráľovstva sa datuje k 11. decembru 1244. Prvý majetok Kysuca (*Kiszuca*) sa nachádzal medzi Varínom a riekou Kysuca v blízkosti poľských hraníc. Druhý majetok Súča (*Suczán*) zas na hraniciach s Moravou.⁴⁶

Okrem donačných listín Bela IV. adresovaných Bohumírovi, môžeme Bohumíra nájsť aj pri riešení majetkových záležitostí medzi viacerými jobagiónskymi rodinami.⁴⁷ Jedným z takýchto prípadov boli nezrovnalosti, ktoré nastali po úmrtí Poušu, syna Radslava, jobagióna trenčianskeho hradu, pri obrane krajiny proti mongolským vojskám. Pouša zomrel bez potomkov a smrť zastihla pravdepodobne aj Poušovu manželku. Jej bratia si začali nárokovať prinavrátenie sestrinho vena od Poušových pozostalých bratov. Spor sa vliekol dlhšie obdobie a ani županovi Bohumírovi sa ho nedarilo vyriešiť, hoci išlo o ľudí priamo pod jeho správou. K rozuzleniu došlo až keď sa Poušovi bratia rozhodli vykompenzovať bratových švagrov majetkom Ľuborča a sluhom.⁴⁸ Poušovi švagrovia súhlasili a tak Bohumír nechal vydať pre sporiace sa strany písomné svedectvo.⁴⁹

40 BUCHTA, Adam. *Kto vlastne bol župan Bohumír, šľachtic z prvej písomnej zmienky (1244) o Kysuciach*. In *Šľachta na Kysuciach a jej susedia*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2012, s. 35–37.

41 LUKAČKA, Ján. Najstaršie nitrianske šľachtické rody. In *Najstaršie rody*. s. 106. V tom istom zborníku sa uvádza aj, že pochádzal z rodu Hont – Poznan. MARSINA, Najstaršie rody, s. 90.

42 MNL DL 56 756. Listina sa však nedochovala v origináli, ale len vo forme neskoršieho novovekého odpisu. V pasáži pred Bohumírovým zajatím sa zmieňuje jeho pričinenie sa o dobytie hradu Budín.

43 Historik Adam Buchta sa vo svojej štúdii zameranej na život Bohumíra zmieňuje, že sa županom Trenčianskeho komitátu musel stať už pred rokom 1241, vylučuje to však listina, kde sa zmieňuje ako trenčiansky župan Vladimír, vydaná vo februári roku 1241. O osude Vladimíra viacej nevieme, no s ohľadom na štatistiku mortality uhorskej šľachty v bitke pri rieke Slaná, ale aj na iných miestach, môžeme uvažovať o jeho skone v boji. Následne po Belovom úteku sa pripravoval druhý vpád Mongolov zo severozápadu, práve vtedy mohol byť Bohumír kráľom menovaný do funkcie župana, aby bránil hranice krajiny.

44 Pozri v BUCHTA, *Kto vlastne bol župan Bohumír*, s. 35.

45 Zaniknutá lokalita, nachádzala sa medzi mestiečkom Želiezovce a obcou Trhyňa.

46 MARSINA, *CDSI II.*, s. 111–112, č. 167.

47 V tomto prípade nám Bohumír, ako prvý trenčiansky župan, vystupuje aj ako vydavateľ listiny.

48 Mičund, brat Poušovej ženy, si záver z tohto konania nechal potvrdiť aj Nitrianskou kapitulou, vďaka tomu sa nám zachovali hneď dve listiny týkajúce sa tohto sporu, ktorý musel župan Bohumír riešiť. „...quod cum fratres uxoris dicti Pouze predictos fratres eiusdem Pouze traxissent in iudicium Bogmel, comitis Nitriensis et Trinchiniensis,....Metē autem illius terre, sicut in litteris predicti comitis Bogmel inspeximus...“ Tamže s. 77, č. 117.

49 MARSINA, *CDSI II.*, s. 76, č. 116.

Bohumírovu účasť na správe Trenčianskeho komitátu nachádzame aj v ďalších prípadoch, či už pri riešení majetkových sporov šľachtica Bečenda z rodu Pogániovcov⁵⁰ alebo pri súdnej záležitosti ohľadom vymáhania platby za predaj cirkevného majetku Istebník medzi nitrianskym biskupom Adamom a hradnými jobagiónnymi Zdenom a Časlavom.⁵¹ Spor sa viedol dlhšie obdobie a jeho začiatky môžeme odhadovať už do roku 1242.⁵² Listina je dôležitým dokladom o nariadení kráľa, ktorým bol Bohumír preložený do iného komitátu.⁵³ Názov žiaľ pre poškodenie listiny nepoznáme. Bohumír zomrel niekedy v polovici 13. storočia, presný dátum nie je známy.⁵⁴ Nezanedbal po sebe mužského potomka, preto jeho majetky pripadli po jeho skone späť do rúk kráľa.⁵⁵

Bohumírovi sa v pomerne krátkom čase v hodnosti župana podarilo nezmatelne zapísať do dejín Trenčianskeho komitátu. Pomohla tomu bezpochyby vojensko-politická situácia, v ktorej sa kráľovstvo nachádzalo. Bol prítomný nie len na výprave v Bulharsku, pri mongolskom vpáde, ale aj pri obrane krajiny počas útoku rakúskeho vojvodu Fridricha II. Bojovného, ktorý si chcel vojensky vymôcť Prešporský, Šoproňský a Mošošský komitát. Tie Belo IV. prisľúbil Fridrichovi pri svojom úteku pred mongolskými hordami ako zálohu.⁵⁶ Vďaka Bohumírovmu promptnému zásahu sa podarilo rabujúce rakúske oddiely vytlačiť z krajiny.⁵⁷

50 V roku 1243 sa kráľ Belo IV. rozhodol obdarovať majetkom Výčapy istého komesa Bečenda, ktorý sa preukázal veľmi udatne v bojoch proti Mongolom. Bohumír mal Bečenda viesť do držby tohto majetku, čo aj urobil. Istá časť z majetku vo Výčapoch predtým patrila Poušovi. Jeho bratia si na túto časť majetku začali robiť nároky, no kráľ Belo tieto tvrdenia odmietal. Poušovi bratia nevedeli nájsť listinu, ktorá by ich usvedčila v držbe Výčapov, ako právoplatných majiteľov. Spor prerástol až do súboja „pugilov“, ktorí mali spor rozhodnúť. Súboj vyhral pugil Bečenda a tak bolo rozhodnuté, že majetok patrí Bečendovi. MARSINA, *CDSI II.*, s. 177, č. 260. Tamže s. 82, č. 124.

51 Do sporu sa dostali s biskupom Adamom po tom, čo mu odmietli zaplatiť 15 hrivien striebra za zem Istebník, ktorý si kúpili ešte od biskupa Jakuba. Biskup Jakub však medzitým zomrel a keď biskup Adam požadoval splatenie dlžnej sumy, tvrdili mu, že túto sumu zaplatili ešte nebohému biskupovi Jakubovi. Spor napokon skončil tak, že jobagióni prenechali Istebník biskupovi Adamovi. Biskupa nechal do držby Istebníka viesť župan Bohumír, ktorý bol následne aj pôvodca listiny. Spor týmto neskončil, lebo Zdeno a Časlav opäť začali protirečiť biskupovi Adamovi v držbe majetku Istebník, spomína sa tu, že ohľadom tejto záležitosti sa hradní jobagióni opäť začali biskupovi Adamovi protivíť. Adamovi došla trpezlivosť a začal ich správanie riešiť súdnou cestou, pričom, keď predložil listinu župana Bohumíra ani jeden sa už nezmožol Adamovi oponovať a potvrdili všetko tak, ako povedal. KOTRHA, *Majetkové záležitosti*, s. 12–13.

52 Táto listina sa nám nezachovala, vieme o nej len vďaka neskoršie vydané listine Štefana, sudcu kráľovského dvora, ktorá listinu župana Bohumíra spomína ako použitý dôkaz predložený v rámci riešenia súdneho sporu. Rok začatia sporu vieme určiť tiež len približne, a to podľa úmrtia nitrianskeho biskupa Jakuba a zvolení nového biskupa Adama. Celkovo sa v listine uzatvárajúcej spor spomínajú dve listiny, druhou bola listina vydaná kráľom Belom IV. ohľadom kúpy majetku Istebník, ktorú následne Zdeno a Časlav sfaľovali.

53 „Postmodum igitur cum idem Bogomelii comitis per gratiam regis de comitatu Trinchiniensi fuisset in comitatum de [...] translatus, pluries nominati iobagiones super facto eiusdem terre ceperant forte ipsi episcopo aequaliter adversari.“ MARSINA, Richard – MELIŠ, Jozef (eds.). *Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis*. Perfekt: Bratislava, 2021, s. 206, č. 101.

54 V staršej maďarskej literatúre sa po županovi Bohumírovi niekedy označoval aj Vogomel, vieme ho však bez akejkoľvek pochybnosti stotožniť s Bohumírom. Ide len o nesprávny prepis mena „Bogomel“, ktorý sa nachádzal v diplomatári Juraja Fejéra, nesprávny bol aj prepis datovania, kde namiesto dátumu „Anno gracie M CC XL II“, bol prepísaný dátum „MCCXLVII.“ Pozri napríklad SOMOGYI, *Magyarország Főispánjainak Története*, s. 260.

55 MARSINA, *Rody Trenčianskej župy (stolice)*, s. 90.

56 Fridrich chcel od Bela vymôcť jeho starý dlh vo výške 2000 hrivien striebra, požadovanú sumu nemal, preto sľúbil zálohovať zmienené komitáty. MARSINA, *Dejiny Slovenska I.*, s. 230.

57 Vojsko pozostávalo z trenčianskej a nitrianskej hradnej posádky.

Listina hovoriaca o Bohumírovom preložení, nám informácie o novom trenčianskom županovi nepodáva. Pramene mlčia až do roku 1251,⁵⁸ keď tento post zastával ďalší významný šľachtic známy ako Báš. O županovi Bášovi máme oproti jeho predchodcom, už pomerne dosť informácií,⁵⁹ ako župan sa objavuje v jednej krátkej listine kráľa Bela IV., v ktorej kráľ dovolil Bášovi predať zem Sobotište. Kupcom bol magister Aba, syn Abu a Báš za ňu obdržal 400 hrivien jemného striebra. K predaju Bášovho majetku máme dochovanú aj ďalšiu listinu z roku 1251.⁶⁰ Iný prameň dosvedčujúci Bášovo úradovanie v hodnosti župana pochádza až z roku 1262, v danom roku bol však už trenčianskym županom Herand. Išlo o spor medzi dvomi rodmi spomedzi hradných jobagiónov a hostí, pričom malo dôjsť k zabratiu majetku jednej zo strán. Zmienovaný čin sa mal odohrať ešte v čase, keď bol trenčianskym županom Báš.⁶¹ Presnejšie datovanie sa v listine neuvádza, čím nevieme presnejšie určiť obdobie, v ktorom funkciu župana zastával. Ján Lukačka pripisuje blízku rodinnú príbuznosť župana Báša k vetve významného uhorského rodu Huntovcov zo Želiezoviec, predaj majetku Sobotište sa podľa jeho názoru mal udiť z dôvodu, že Báš potreboval peniaze na výstavbu hradu Uhrovec, ktorý si nechal postaviť a vo vlastníctve ho mal ešte aj jeho syn Peter, no neskôr o tento hrad rodina prišla pre mocenské záujmy Matúša Čáka.⁶²

Báš žil ešte dlho po tom, čo už hodnosť trenčianskeho župana nezastával, stále patril medzi významných uhorských veľmožov, o čom svedčia ďalšie listiny, vypovedajúce o tom, že zastával aj hodnosť krajinského sudcu neskoršieho kráľa Štefana V., či hodnosť szolagyörszského župana a hlavného kráľovského taverníka.⁶³ Báš sa spomína ešte aj v listine z roku 1260, keď si u kráľa Bela IV. nechal potvrdiť odkúpenie dvoch popluzí z majetku Orlovce.⁶⁴

K určeniu približného funkčného obdobia župana Báša sa vieme priblížiť vďaka listine z roku 1259,⁶⁵ keď kráľ Belo IV. daroval hradným jobagiómom Přemyslovi a jeho synovcom Blažejovi a Sadokovi, synom Noska, opustené územie Dulov, pričom sa už ako župan uvádza Benedikt. Z toho nám logicky vyplýva, že župan Báš mohol byť v úrade maximálne do tohto roku. Listina je plodná aj pre zmienku o ďalšom, v tom čase už bývalom, trenčianskom županovi Bohumírovi. Totiž práve Bohumír mal oboznámiť kráľa o činoch dvoch bratov Přemysla

a Noska,⁶⁶ na základe ústnej výpovede Bohumíra sa kráľ o niekoľko rokov neskôr rozhodol bratov odmeniť majetkom. O vykonanie vovedenia majetku sa mal postarať vtedajší trenčiansky župan Benedikt, syn Fonča, ktorý zároveň zastával aj funkciu hlavného taverníka kráľovnej.⁶⁷ Ani Benedikt, podobne ako jeho predchodcovia, nebol trenčianskym županom dlhšie obdobie.

Z prameňov sa Benediktovo meno vytráca, naopak objavuje sa v poradí ďalší župan Herand,⁶⁸ významný uhorský šľachtic v službách kráľa, známy tiež aj ako hlavný kráľovský stájník. Prameň, ktorý nám o Herandovi hovorí, sa zachoval vo viacerých neskorších vyhotovených odpisoch.⁶⁹ Opäť sa dostáva k sporu hradných jobagiónov Sadoka a Blažeja, ktorý mal započat' v čase, keď bol županom Báš. Údajne ich majetok v Dulove obsadili Hirk, Pavol a iní hostia z dediny Horovce. Župan Herand prikázal, aby si Sadok vybral z dvanástich hradných jobagiónov, zvolených Pavlom a Hirkom na vykonanie prísahy. Pavol a Hirk však bránili hradným jobagiómom vo vykonaní prísahy a tak sa pred županom Herandom preukázali ako vinníci sporu. Preto Herand uznal za pravdu Sadokovi a Blažejovi.

Listina je zároveň prvým písomným dokladom, zachytávajúca činnosť trenčianskych nádvorných županov. O to závažnejší je fakt, že sa v tejto pozícii nachádzajú hneď dve mená súčasne Tomáš a Kumurzán.⁷⁰ Išlo o oficiálnych zástupcov župana Heranda, ako však môžeme vidieť na príklade zmienenej listiny, hlavný župan bol napriek tomu prítomný počas súdneho pojednávania a len o dohliadal na jeho priebeh a uznesenie. Herand vystupuje ako trenčiansky župan aj v ďalších listinách. V roku 1263 sa zmieňuje v eschatokole listiny medzi prítomnými šľachticmi, pri uznesení sa o odvahu hlavného stolníka a šoproňského župana Vavrinca v boji pri rieke Slaná.⁷¹ Následne v roku 1265 prišiel pred kráľa Belu IV. s prosbou, aby zem Kubrá, nachádzajúca sa neďaleko od Trenčína, udelil servientovi Tomášovi, synovi Martina, šľachticovi zo Železno-belehradskej župy. Majetok Kubrá v tom čase prešiel do rúk kráľa, keďže jej predchádzajúci majiteľ Čelin, trenčiansky host, zomrel bez legitímneho potomka. Kráľ si nechal Herandovo tvrdenie o majetku v Kubrej takpovediac potvrdiť županom Michalom. Po Michalovom overení o oprávnenosti Herandových žiadostí pre šľachtica Tomáša, pristúpil kráľ k udeleniu donácie. Dôvodom Herandovej žiadosti mali byť Tomášove

58 Listina sa dochovala v listine vydanej Nitrianskou kapitulou. Je zrejme, že pri prepise musel pisár spraviť viacero chýb, ide najmä o datovaciu formulu: „Datum anno Domini MCC quadragesimo primo, quarto nonas septembris, regni autem nostri anno sextodecimo“ O tejto chybe sa zmienili viacerí historici, či už profesor Marsina alebo Gustáv Wenzel. Podľa tohto datovania by mal byť Báš trenčianskym županom v roku 1241, pričom Belo IV. panoval v kráľovstve už šesťnásty rok. Preto je viac než zrejme, že pisár pri opisovaní listiny musel urobiť chybu a s najväčšou pravdepodobnosťou ide o rok 1251 a nie o rok 1241. Pozri aj WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus*, s. 376. Rok 1251, ako prvú zmienku o období, keď bol Báš vo funkcii župana použil aj Antal Fekete Nagy. NAGY, Fekete, Antal. *Magyarország történelmi földrajza. Trencsén vármegye*. Budapešť: Magyar Tudományos Akadémia, 1941, s. 414.

59 Prvá zmienka o Bášovi, synovi Báša pochádza z roku 1247, vtedy ešte ako trenčiansky župan nefiguruje, takže musel byť tento post obsadený iným šľachticom. LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na Západnom Slovensku*. Bratislava: Minor, 2002, s. 79.

60 FÉJER, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus VII. Vol. 1. Budapest, 1830, s. 278, č. CCXXXIII.

61 „tempore magistri Baas, condam comitis Trinchiniensi“ MNL DL 72 843.

62 LUKAČKA, *Formovanie vyššej šľachty*, s. 79–80.

63 Tamže s. 139.

64 MNL DL 40 049.

65 K spomenutému zabratiu územia teda muselo dôjsť ešte pred rokom 1259.

66 Nosk na jednej z výprav zomrel, no jeho synovia Blažej a Sadok boli za otcove zásluhy tiež odmenení.

67 MARSINA, *CDSI II.*, s. 445, č. 638. MNL DL 71 835.

68 Herand, syn Dionýza pochádzal z rodu Héder. MARSINA Richard. Najstaršie dejiny Trenčína. In ŠÍŠMIŠ, Milan. *Trenčín. Vlastivedná monografia I*. Trenčín: Alfa, 1993, s. 50.

69 Originál sa podľa Vojtecha Radvánszkého a Levente Závodskeho nachádzal v archíve rodiny Hederváry. Dnes sa tam už originál nenachádza, o tom, že tu bol ešte začiatkom 20. storočia vieme, len vďaka práci spomenutých historikov. V čase, keď s ním Radvánszky a Závodszyk pracovali bola listina už značne poškodená. V datovacej formulke je uvedené: „Datum anno gratie millesimo ducentesimo sexagesimo“ Následne chýba záver datovania. RADVANSZKY, Béla – ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *A Héderváry-család oklevéltára. első kötet*. Budapešť, 1909, s. 3, č. 5. O presnejšom dátume sa dozvedáme z listiny palatína Ladislava Opolského uloženej v archíve rodiny Súlovských-Sriemských, ktorá sa zmieňuje o listine vydanej trenčianskymi podžupanmi Kumurzánom a Tomášom, datovanej do roku 1262. MNL DL 72 843. Okrem toho sa zachoval aj prepis listiny Nitrianskej kapituly z roku 1263. MNL DL 105 383, MNL DL 39 092, listina bola následne znovu overená Nitrianskou kapitulou v roku 1297. MNL DL 72 504.

70 NOVÁKOVÁ, *Písomnosti Trenčianskej stolice*, s. 158.

71 WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. (Árpádkori új okmánytár) VIII*. 1261–1272. Pešť, 1870, s. 55, č. 34.

bližšie nešpecifikované zásluhy a smrť jeho brata Wolfráma pri vykonávaní služby pre kráľa.⁷²

Herand sa nám naposledy objavuje ešte v listine päťkostolného prepošta Paula z roku 1267, keď kráľ Belo IV. riešil majetkové záležitosti istého Štefana a jeho bratov, po úmrtí ich otca Isipa. Herand sa zmieňuje len raz, a to medzi šľachticmi, pred ktorými kráľ o celej záležitosti rozhodol. Je to zároveň posledná informácia o Herandovi ako trenčianskom županovi. Bezpochyby išlo o vysokopostaveného hodnostára v rámci celého Uhorského kráľovstva, jeho vlastné majetkové domínium síce nepoznáme, no ako župan sa aktívne zapájal do chodu a správy komitátu.

Herand bol trenčianskym županom minimálne do októbra 1267,⁷³ v tom samom roku sa nám už objavuje aj listina s menom jeho nástupcu, ktorým bol Jakub, syn Michala.⁷⁴ Ide o zaujímavý prameň, hovoriaci o spore, ktorý prepukol medzi Jakubom, trenčianskym županom, Pavlom, nosičom meča⁷⁵ a Michalom, synmi Michala s hontianskym županom Petrom, jeho bratom Mikovom, synmi komesa Mikova a taktiež so synmi komesa Detrika. Spor sa týkal majetkov Teplička nad Váhom, Varín a Žilina, ktoré, ako Jakub tvrdil, dostali bratia prostredníctvom donácie od kráľa Ondreja II. Pri vyšetrovaní však Jakub spolu s bratmi svoje nároky nedokázali obhájiť. Peter a jeho príbuzní totiž disponovali listinou ohľadom majetkovej výmeny za hrad Orava a ďalšími majetkami na Liptove a Turci.⁷⁶ Kráľ Belo IV., dal v prítomnosti svojich veľmožov za pravdu Petrovi, Mikovi a Detrikovým synom. Zároveň prikázal Jakubovi, jeho bratom a potomkom, aby sa neopovažovali opätovne tento spor otvárať a v záležitosti mu bolo nariadené mlčanie. Všetky listiny a privilégia, ktorými by sa snažili opätovne oponovať Petrovi, Mikovi, či synom komesa Detrika stratili platnosť, ak by sa toho napriek tomu opovážili, boli by potrestaní ako falzátory.⁷⁷ Ďalšia listina, spomínajúca Jakuba, sa datuje do roku 1268, nezachovala sa nám v origináli, ale len v konfirmácii kráľa Ľudovíta II. z roku 1521, ktorej sa však takisto nedochoval originál, ale len novoveký odpis.⁷⁸ Kráľ Belo IV. chcel darovať zem *Višňov pre Reinolda, syna Reinolda, z dôvodu, že nevladnol žiadne majetky z druhej strany Dunaja. *Višňov bol od mongolského vpádu neobývaným územím, preverením všetkých skutočností bol poverený práve župan Jakub. Dozvedáme sa, že v danom čase zastával aj post hlavného kráľovského pivničiara. Jeho úlohou bolo prešetriť vlastnícke pomery na majetku a predvolať všetkých okolitých vlastníkov a hradných jobagiónov, aby neskôr nedošlo k sporom. Po vyko-

nání náležitostí uviedol Jakub Reinolda do držby majetku *Višňov, proti čomu ani jeden z hradných jobagiónov neprotestoval.⁷⁹

V prameňoch sa nám zachovalo aj meno Jakubovho zástupcu. Bol ním Štefan z rodu Ratoldovcov, ktorý sa nepochybne radí medzi významných uhorských šľachticov. Medzi rokmi 1265⁸⁰ až 1272 zastával hodnosť hlavného koniarnika kráľovnej.⁸¹ V štruktúre trenčianskeho komitátu ho nachádzame na pozícii dvorského župana. Ide zároveň o posledného známeho dvorského župana nami skúmaného obdobia.⁸² Jeho funkčné obdobie vieme odhadovať do obdobia okolo roku 1268,⁸³ keď sa uvádza ako vydavateľ listiny hovoriacej o spore dvoch nižších šľachticov Vavrince a Blažeja, pričom Vavrinec prišiel o život. Spor medzi rodinnými príslušníkmi Blažeja a pozostalými Vavrince sa vliekol dlhšie obdobie.⁸⁴ Napokon sa Štefanova listina pri riešení sporu preukázala aj druhýkrát, a to v roku 1272. O tom dokedy bol vo funkcii dvorského župana, už ale informácie nemáme. Pomôcť nám môže iná listina z roku 1272, tá zmieňuje Štefana už v hodnosti trenčianskeho župana. Štefanovi sa tak napokon podaril postup v hodnosti, hoci trenčianskym županom bol len krátky čas. V roku 1272 prišiel pred kráľa Ladislava IV. so žiadosťou o konfirmovanie donácie jeho otca kráľa Štefana⁸⁵ na hrad Ágasvár, spolu s ďalšími tromi⁸⁶ majetkami.⁸⁷

Medzi významných predstaviteľov trenčianskych županov bezpochyby patrili aj Erdő.⁸⁸ Prvýkrát sa Erdő objavuje v listine kráľa Ladislava IV. Kumánskeho z roku 1274. Erdő sa dostal do sporu s Dominikom, synom Ondreja o majetok Mojosa v Tolnianskom komitáte.⁸⁹ Dominik zmienený majetok obsadil a držal vo svojej moci, Erdő sa ho však len tak vzdať nemienil, lebo išlo o jeho rodový majetok a Dominik ho užíval neoprávnene. Dominik však niekedy okolo roku 1274 umiera, čím sa spor končí, Dominik zomrel bezdetný a majetok sa podľa zvykového práva dostal do rúk kráľa Ladislava. Keďže ten o spore vedel a taktiež vedel o tom, že Erdő je kráľov verný stúpenec, rozhodol sa jemu a jeho potomkom ich rodový majetok vrátiť späť do dedičnej držby. Erdő sa ako trenčiansky župan objavuje ešte v jednej listine kráľa Ladislava, no len v konečnej časti eschatokolu.⁹⁰ Nagy tiež stotožnil Erdőho s príslušníkom rodu Ďula- Zombor.⁹¹ Žiaľ v listine, kde Erdő vystupuje ako trenčiansky župan, sa nevyskytuje meno nijakého rodinného príslušníka a ani žiadne iné majetkové domény, ktoré jeho rodina vlastnila. Erdő bol v hodnosti trenčianskeho župana len veľmi krátko, lebo už v roku 1275 sa v tejto

72 WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, VIII., s. 122–123, č. 86., MNL DL 587. MNL DL 266 703. MNL DL 266 704. MNL DL 266 705. MNL DL 266 706.

73 Jozef Kamin sa zmieňuje, že v tomto období už patrili Trenčiansky komitát pod kontrolu rodiny Čákovcov. Na poste trenčianskeho župana dokonca uvádza palatína Petra Čáka. Zachované pramene však tieto informácie vyvracajú. KAMIN, *O príbehoch zámku a stolice Trenčianskej*, s. 18.

74 V listine je obsiahnutý iba rok vydania, mesiac ani deň sa v listine nezmieňuje. MNL DL 65 703. WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Árpádkori új okmánytár III. 1261–1272. Pešť, 1862, s. 156–158, č. 102.

75 „*Ensifer noster*“ Išlo o dvorského úradníka, ktorý počas slávnostných sprievodov niesol pred panovníkom meč. MAREK, Miloš. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku*. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava, 2020, s. 415.

76 Viac k týmto majetkom pozri BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*. Martin: Osveta, 1996, s. 294.

77 Jakubovi sa malo dostať špeciálnej vdaky od kráľa za to, že mu nedal zaplatiť dvojnásobnú pokutu za vedenie takéhoto sporu. MNL DL 65 703.

78 MAREK, Miloš (ed.). *Fontes rerum Slovacarum II. Archivum Familiae Motešický*, Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2010, s. 41, č. 8.

79 MNL DL 266 707.

80 WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus*, XI, s. 545, č. 388.

81 TIHÁNYIOVA, Monika. Palatín a bratislavský župan Roland z rodu Ratoldovcov. In *Verbum historiae* roč. 2015, č. 1, s. 7.

82 IPOLYI, Arnold - NAGY, Imre - VÉGHÉLY, Dezső (ed.). *Codex diplomaticus patrius VI. (Hazai okmánytár)*. Budapešť, 1876, s. 187, č. 133.

83 WENZEL, *Codex diplomaticus Arpadianus*, VIII., s. 218, č. 147.

84 KOTRHA, *Jobagióni hradu Trenčín*, s. 63.

85 V tom čase nevládol Štefan samostatne, ale len ako tzv. „*rex iunior*“.

86 „*trium villarum Kutasou, Barkan et Thor*“.

87 MNL DL 596.

88 „*Erdev comitis Triciniensis*“ MNL OL DL 99 858.

89 Dnes už zaniknutá lokalita v listine sa uvádza, že tento majetok ležal medzi vodami Kopuš a Füzet „*Kopus et Fyzet*“ NAGY, Imre, PÁUR, Iván, VÉGHÉLY, Dezső (ed.). *Codex diplomaticus patrius I. Hazai okmánytár*. Ráb, 1865, s. 64. Dnes v Tolnianskej župe v blízkosti obce Regöly v Maďarsku.

90 NAGY, PÁUR, VÉGHÉLY, *Codex diplomaticus patrius I.*, s. 64.

91 NAGY, *Trencsén vármegye*, s. 414.

hodnosti spomína Štefan, syn Matúša I. Čáka.⁹² I keď sa Štefan ako trenčiansky župan zmieňuje len raz, jeho úloha pri dvore kráľa bola napriek tomu stále veľmi významná. Medzi rokmi 1275 až 1279 bol v hodnosti hlavného kráľovského stolníka, pričom sa od roku 1277 spomína ako bratislavský župan.⁹³ Po Štefanovi nasleduje dlhšie obdobie, keď všetky informácie o situácii na poste trenčianskeho župana miznú.

Počas panovania posledného arpádovského kráľa dochádza v Trenčianskom komitáte k postupnému nárastu moci Matúša III. Čáka. Ako je známe, svojskými praktikami sa mu podarilo nazhromaždiť veľké množstvo majetkov, stal sa bratislavským županom a istý čas zastával aj hodnosť palatína. Niekedy koncom roka 1296 sa mu podarilo zobrať kráľovský hrad Trenčín.⁹⁴ Vydať mu ho mal trenčiansky kastelán Martin Bugár, o županovi sa však listiny nezmiňujú. Matúš tak prakticky na seba strhol všetku moc v regióne a do konca 90. rokov už ovládal aj hrady situované v severnej časti župy. Formálne bola Matúšovi na Trenčiansku župu vydaná donácia až po vymretí rodu Arpádovcov. Vydavateľom listiny bol jeden z pretendentov na uhorský trón Václav III. Přemyslovský. Matúšovi udelil donáciu až vo februári 1302, čím sa právoplatne dostal do celej jej držby. Tento stav sa udržal až do Matúšovej smrti roku 1321.

Napriek tomu, že skúmané obdobie je prameňmi veľmi obmedzené, dokážeme aspoň čiastočne sledovať výkon trenčianskych županov vo svojej hodnosti. Pre málo informácií možno županov vidieť len vo veľmi hrubom svetle. V listinách ich nachádzame najmä pri súdnom vyšetrowaní sporov nižších šľachticov. Tí sa často odvolávali až pred súd kráľa, župan však napriek tomu z procesu úplne nevypadol. Na nariadenie kráľa musel ďalej vybavovať všetky náležitosti vyplývajúce z jeho postu, najčastejšie išlo o záležitosti týkajúce sa majetkov, kde bola nutná či už reambulácia, predvolanie susedných majiteľov pozemkov, ich vypočutie, následné zisťovanie stavu majetku, vvedenie majiteľa majetku do užívania, či poskytnutie svedectva priamo kráľovi.

Vystupovanie županov pri majetkových záležitostiach sú zároveň aj jedny z prvých informácií, ktoré o ich pôsobení máme. Michal, Martin a Vladimír

MENO ŽUPANA	ROK PÔSOBENIA
Michal	1193 – 1195
Martin	1208 – 1209
Vladimír	1241
Bohumír	1241 – 1245
Báš	1251
Benedikt	1259
Herand	1262 – 1267
Jakub	1267 – 1268
Štefan	1272
Erdö	1274
Štefan Čák	1275
Matúš Čák	? – 1321

Tab. 1. Zoznam trenčianskych županov počas panovania Arpádovcov

92 FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi V. Vol. 2.* Budaë, 1829, s. 245.

93 Viac o Štefanom živote pozri v LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky.* Bratislava: VEDA, 2016, s. 20. MALO, Martin – PINĎÁK, Vladimír – MICHALÍK, Tomáš (zost.). *Matúš Čák Trenčiansky 1321 – 2021. Zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne z odbornej konferencie organizovanej pri príležitosti 700. výročia úmrtia Matúša Čáka Trenčianskeho.* Trenčín: Trenčianske múzeum v Trenčíne, 2023, 224 s. ISBN 978-80-972123-7-7.

94 Tamže s. 36.

v listinách vystupujú len ako sprostredkovatelia konkrétnej právnej záležitosti. Až županovi Bohumírovi sa dostalo aj majetkovej donácie od kráľa,⁹⁵ vďaka čomu vieme sledovať jeho činy v boji a zásluhy pri rôznych úlohách, ktoré vykonal v službách kráľa, čo lepšie vypovedá o živote samotného šľachtica. Žiaľ, ide len o ojedinelý prípad. Niekoľko informácií sa dochovalo aj k županovi Bášovi, no len vo veľmi obmedzenej miere. Bližšie životné príbehy zvyšných županov sú opäť zahalené rúškom tajomstva. O Benediktovi, Herandovi a Štefanovi Čákovi vieme opäť len zo záležitostí týkajúcich sa iných majetkov. Župan Jakub naopak prehral spor o majetky v okolí Žiliny a strohé informácie máme aj k záležitostiťam ohľadom vlastných majetkov županov Štefana z rodu Ratoldovcov a Erdöho. Je škoda, že pramene chýbajú práve v období formovania sa miestnej oligarchie, konkrétne osobou Matúša Čáka, čím by sme mohli lepšie preskúmať vývojové pomery v komitáte pred jednou z jeho najvýznamnejších etáp. Trenčianski župani bezpochyby patrili k významným uhorským šľachticom svojej doby, ich vplyv a postavenie môžeme vidieť najmä pri zmienkach o rôznych hodnostiach kráľovských úradov,⁹⁶ ktoré počas vykonávania vo funkcii župana, zastávali. Županská hodnosť bola však sama o sebe významnou funkciou, preto bude dôležité v budúcnosti výskum rozšíriť o ďalšie aspekty hradnej štruktúry a zjednotiť tak poznatky o nich.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Použitie prameňov

Všetky pramene sú dostupné online na: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/MNL/DF/273/134>, MNL DL 72 843, MNL DL 105 383, MNL DL 39 092, MNL DL 72 504, MNL DL 596, MNL DL 33, MNL DL 36, MNL OL DL 99 858, MNL DL 587, MNL DL 266 703, MNL DL 266 704, MNL DL 266 705, MNL DL 266 706, MNL DL 65 703, MNL DL 266 707, MNL DL 55, MNL DL 71 835, MNL DL 40 049.

Použitie edície prameňov

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus VII. Vol. 1.* Budaë, 1830, 568 s.

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus V. Vol. 2.* Budaë, 1829, 608 s.

IPÓLYI, Arnold. NAGY, Imre. VÉGHÉLY, Dezső (ed.). *Codex diplomaticus patrius VI. (Hazai okmánytár).* Budapešť, 1876, 492 s.

MAREK, Miloš (ed.). *Archivum familiae Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešických. Fontes rerum Slovacarum II.* Trnava: Trnavská univerzita, 2011, 468 s. 978-80-8082-419-8

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava: Academia Scientiarum Slovaca, 1971, 540 s.

MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* Bratislava: Obzor, 1987, 608 s.

MARSINA, Richard – MELIŠ, Jozef (ed.). *Codex diplomaticus episcopatus Nitriensis.*

95 Mohlo sa tak stať aj pri ostatných županoch, no podklady nám k tomu chýbajú.

96 Ide o dôležitú informáciu na určenie ich spoločenského postavenia, keďže veľkosť ich majetkových domén zistiť nevieme.

Bratislava: Perfekt, 2021, 608 s. ISBN 978-80-8226-02-77
MARSINA, Richard (ed.). *V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2003, 360 s. ISBN 80-85501-82-9
NAGY, Imre. PÁUR, Iván. VÉGHÉLY, Dezső (ed.). *Codex diplomaticus patrius I. Hazai okmánytár*. Ráb, 1865, 448 s.
RADVANSZKY, Béla. ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *A Héderváry-család oklevéltára*. első kötet. Budapest, 1909, 608 s.
SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. I. kötet 1. füzet, Budapest, 1923, 606 s.
WENZEL, Gustáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. XI. Árpádkori új okmánytár. Pešť, 1873, 620 s.
WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Árpádkori új okmánytár VIII. 1261–1272. Pešť, 1870, 504 s.
WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Árpádkori új okmánytár III. 1261–1272. Pešť, 1862, 382 s.

Použitá literatúra

BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*. Martin: Osveta, 1996, s. 294.
BUCHTA, Adam. *Kto vlastne bol župan Bohumír, šľachtic z prvej písomnej zmienky (1244) o Kysuciach*. In *Šľachta na Kysuciach a jej susedia*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2012, s. 35–37
FEJEŠOVÁ, Mária. *Rod z Kotešovej v stredovekých dejinách Horného Trenčína a najstaršie dejiny územia neskoršej obce Veľké Rovné*. In *Archívny almanach II. Pro archivis: Bytča*, 2019, 135 s. ISBN 978-80-972999-1-0
HAVRAN, Ján. *Hlavní župani Trenčianskej župy*. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Vlastivedný zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne*. Bratislava: Slavín, 1971, 208 s.
KAMIN, Jozef. *O príbehoch zámku, stolice Trenčianskej a sl. král. mesta Trenčína až do roku 1508*. (Rukopis).
KOTRHA, Miroslav. *Jobagióni hradu Trenčín v 13. a 14. storočí*. [Diplomová práca]. Trnavská univerzita v Trnave, 2023, 103 s.
KOTRHA, Miroslav. *Majetkové záležitosti jobagiónov Trenčianskeho hradu*. In *Studia historica Tyrnaviensia iuvenilia II*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2023, s. 8–20
KOVACS, Helga. *Az ispáni várak neveinek névtani vizsgálatá*. In *Helynévtörténeti tanulmányok* č. 13, 2017, s. 7–60
LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*. Bratislava: VEDA, 2016, 144 s. ISBN 978-80-224-1532-3
LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava: Minor, 2002, 154 s. ISBN 80-901407-8-5
MALO, Martin – PINĎÁK, Vladimír – MICHALÍK, Tomáš (zost.). *Matúš Čák Trenčiansky 1321 – 2021. Zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne z odbornej konferencie organizovanej pri príležitosti 700. výročia úmrtia Matúša Čaka Trenčianskeho*. Trenčín: Trenčianske múzeum v Trenčíne, 2023, 224 s. ISBN 978-80-972123-7-7
MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica Slovenská, 2005, 520 s. ISBN 80-7090-822-8
MAREK, Miloš. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku*. Trnava: Filo-

zofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, 1320 s. ISBN 978-83-8111-176-8
MARSINA, Richard et al. *Dejiny Slovenska I*. Bratislava: Vydavateľstvo Veda, 1986, 534 s. MARSINA, Richard. *Rody Trenčianskej župy (stolice)*. In *Najstaršie rody na Slovensku*. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici Slovenskej: Martin, 1994, 131 s. ISBN 80-967103-0-3
MARSINA, Richard. *Tri state zo slovenskej diplomatiky. Trenčianske listiny z roku 1193, 1229 a 1421 a otázka ich pravosti*. In *Historické štúdie*. Bratislava: SAV, 1957, s. 6
MARSINA Richard. *Najstaršie dejiny Trenčína*. In ŠIŠMIŠ, Milan. *Trenčín. Vlastivedná monografia I*. Trenčín: Alfa, 1993, s. 50
MÚCSKA, Vincent, DANIŠ, Miroslav, ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. *Dejiny Európskeho stredoveku I. Raný stredovek*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, 276 s.
NAGY, Fekete, Antal. *Magyarország történelmi földrajza. Trencsén vármegye*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1941, 429 s.
NOVÁKOVÁ, Veronika. *Písomnosti Trenčianskej stolice do roku 1526*. In *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2003, s. 157–166
SOMOGYI, Zsigmond. *Magyarország főispánjainak története 1000 – 1903*. Budapest: Kellner Ernő, 1903, 256 s.
SOKOLOVSKÝ, Leon. *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska I*. Bratislava: Metodické centrum mesta Bratislava, 1995, 37 s.
TIHÁNYIOVA, Monika. *Palatín a bratislavský župan Roland z rodu Ratoldovcov*. In *Verbum historiae*. roč. 2015, č. 1, s. 7–38.
ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, 2013, 568 s. ISBN 978-80-224-1292-6.
ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984, 206 s.

Mgr. Miroslav Kotrha

Katedra histórie
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 34 Trnava
miroslav.kotrha@gmail.com
ORCID 0009-0006-6353-9195

IDEÁL ŽENY V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE V RANOM NOVVEKU VO SVETLE KÁZNÍ PETRA PÁZMAŇA

MÁRIA LETZOVÁ

THE IDEAL OF WOMEN IN CENTRAL EUROPE IN THE EARLY MODERN PERIOD IN THE LIGHT OF THE HOMILIES OF PETER PÁZMÁNY The nature of femininity of a given period reflects social and cultural processes. The early modern period occupies a special place in the study of femininity and the ideal of woman, ideas about her status, expectations of society, views of her activities and education, and her involvement in religious life. This is an important period in terms of the metamorphosis of medieval forms towards their subsequent modernisation in various spheres, from the social and cultural to the scientific or political. It is also with special attention that we can approach the effort of a comprehensive knowledge of femininity and the ideal of the early medieval woman in our territory. The position of women in the selected period could be reconstructed from various perspectives: social, legal, social, literary, cultural, etc. A special starting point is offered by the emerging Baroque piety, in the context of which questions about the role model of woman from the perspective of religion and morality could be placed. In addition to a number of concrete examples, it is possible here to draw on a number of works by contemporary authors from similar and different social or religious backgrounds and to proceed to analyse them, looking for parallels, overlaps and contrasts. Among the authors of early modern central Europe, especially Hungary, who made a deeper reference to the ideal of women in their works, the preaching work of the Archbishop of Ostrihom, Cardinal and Primate of Hungary, Peter Pázmaň, comes into the foreground. In his three homilies he focused on the ideal of woman as virgin, wife and widow. He encompassed contemporary ideas and expectations together and enriched them with his own perspective as a religious authority and theologian. In a comprehensive effort to encompass the contemporary ideal of woman in our territory, his views can then be compared with the works of laymen or representatives of other religions, such as Albert Molnár Senci, Jan Komenský or Jan Kocín.

KEYWORDS: Early Modern Period, Hungary, Woman, Ideal, Homily

Charakter feminity danej doby je odrazom spoločenských a kultúrnych procesov a vytváranie ideálu nesie jej silný odkaz. Raný novovek zaujíma špeciálne miesto pri výskume ženskosti a ideálu ženy, predstáv o jej postavení, očakávaní spoločnosti, nazerania na jej činnosti a vzdelanie, či zapájania do náboženského života. Ide totiž o obdobie, dôležité z hľadiska metamorfóz stredovekých foriem k ich následnej novovekej modernizácii v rôznych sférach od spoločenskej a kultúrnej po vedeckú alebo politickú. S osobitným zreteľom tiež možno pristúpiť k úsiliu o ucelené poznanie ženskosti a ideálu ranonovovekej ženy na našom území.¹

1 *Téme ženského ideálu sa v priestore slovenskej historiografie venovali vo svojich prácach historičky Tünde Lengyelová, Diana Duchoňová a i. LENGYELOVÁ, Tünde. Život na šľachtickom dvore – Odev – strava – domácnosť – hygiena – voľný čas. Bratislava: Slovart, 2015. LENGYELOVÁ, Tünde (zost.) Thurzovci a ich historický význam. Pro Historia: Bratislava, 2012. LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) Žena a právo. Bratislava: AEPRESS, 2004. LENGYELOVÁ, Tünde. „Zdravie je boží dar – nezneužívajte ho, ale radšej využívajte“. Šľachtické ženy ako pacientky a liečiteľky a ich medicínske znalosti. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 2. DUCHONOVÁ, Diana. Palatín Mikuláš Esterházy – Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť.*

SEDES HISTORICA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS TYRNAVENSIS

MONUMENTA VATICANA SLOVACIÆ RECENTIORIA

TOMUS I
VOLUMEN I

Processus consistoriales

Processus nominationis episcoporum
ecclesiae Nitriensis
(1667 – 1904)

AD EDENDUM PRAEPARAVIT

Zuzana Lopatková

TRNAVAE · ROMAE MMXXIV

Postavenie ženy vo vybranom období by sa dalo rekonštruovať z rôznych hľadísk: spoločenského, právneho, sociálneho, literárneho, kultúrneho a i. Osobitné východisko ponúka vznikajúca baroková zbožnosť,² do ktorej kontextu by sa dali zaradiť otázky o vzore ženy v priestore Uhorska v období raného novoveku z pohľadu náboženstva a morálky. Okrem množstva konkrétnych príkladov sa tu možno oprieť o viaceré diela dobových autorov z podobného aj rozdielneho spoločenského či náboženského prostredia a pristúpiť k ich rozboru, hľadať paralely, prieniky a kontrasty. Spomedzi autorov ranonovovekého Uhorska, ktorí sa vo svojom diele hlbšie zmieni o ideáli ženy, vystupuje do popredia kazateľská tvorba ostrihomského arcibiskupa, kardinála a uhorského prímasa Petra Pázmaňa.³ Zaoberal sa v nej celým radom teologických, morálnych a spoločenských problémov, aktuálnych z dobového hľadiska a do značnej miery aj z dnešného pohľadu. Pri koncipovaní kázni konfrontoval svoje myšlienky so Svätým písmom, dielami antických filozofov, cirkevných otcov, učiteľov a svätcov, a v neposlednom rade využíval aj empirické poznatky a zákonitosti prírody. Osobitne sa zamerával na výchovu mládeže, ktorá mu ležala na srdci, ako vyplýva aj z jeho podpory školstva a rozvoja vzdelanosti v Uhorsku. Výchovu chlapcov rozobral v kázňach *O zbožnej výchove chlapcov* a *Ako si majú synovia ctíť svojich rodičov*. Okrem chlapcov však venoval pozornosť aj dievčatám a ženám. Na jeho troch kázňach – *Ako treba vychovávať kresťanské dievča*, *Svedectvo žien žijúcich v manželstve* a *Zrkadlo kresťanskej vdovy* – by sme mohli vystavať dobový ideál dievčata a ženy od kolísk po vdovstvo. I keď ide o dielo predstaviteľa katolíckej cirkvi, jeho ideál presiahol medze náboženstva smerom k dobovému vnímaniu morálky a etiky. V mnohých aspektoch sa priblížil k názorom predstaviteľov protestantských vierovyznaní, čo poskytuje vhodnú pôdu na komparáciu a dôkaz preklenutia medzi náboženského vnímania, ako to len umožňuje dobové chápanie.

Tak ako stredoveká, aj ranonovoveká spoločnosť bola stavovská. To sa týkalo nielen delenia na privilegovaných a nepriviligovaných, ale ovplyvňovalo aj vnímanie etáp ľudského života. Dobový človek jednoducho usporiadal svoj život do „stavov“. Podľa tohto usporiadania sa aj život ženy rozdeľoval do troch hlavných

„stavov“, či skôr období alebo etáp, ktorými prechádzala: panna – manželka – vdova.⁴ Tieto „stavy“ prirovnal storočie pred Pázmaňom humanista Erazmus Rotterdamský v diele *Vidua Christiana* (1529), ktoré preložil do biblickej češtiny Jan Kherner Plzeňský, k fázam prírody: kvet – ovocie – strom: „...tak stav panský jako květ rozkošný, manželský jako ovotce hojný, vdovský jako strom spanilý, z kteréhož to obě pošlo.“⁵ Na ich pozadí sa odohrávala výchova dievčata, sebarealizácia ženy v manželstve a napokon završenie a plnosť počestného a zbožného života vo vdovstve.

Kardinál Pázmaň venoval vo svojich homíliách každému zo zmienených stavov osobitnú pozornosť. Obsiahol tak morálny kódex kresťanskej ženy v prostredí ranonovovekého Uhorska, osobitne v meštianskom a šľachtickom prostredí. Týmto sú jeho kázne jedinečným, kritickým zdrojom k poznaniu predstáv dobovej ženskosti z pohľadu vzdelanca a najvyššieho cirkevného predstaviteľa krajiny. I keď budú našim hlavným prameňom, budeme sa ich snažiť konfrontovať so súhlasnými či protirečivými názormi iných autorov, jeho súčasníkov, z uhorského prostredia i mimo neho, katolíckeho či protestantského vierovyznania.

AKO VYCHOVÁVAŤ KREŠŤANSKÉ DIEVČA

„Nech sa nikto nečuduje, ak ja, ktorý som nikdy nevychoval dcéry, vydávam svedectvo o výchove dievčat...“⁶ – poznamenal kardinál Pázmaň okolo roku 1620 v úvode kázne na 23. nedeľu po Turícach, nadväzujúcu na Matúšovo evanjelium o vzkriesení mŕtvej dcéry popredného muža a uzdravení ženy, trpiacej na krvotok.⁷ Dôvod kázne videl v nedostatočnom dôraze, kladenom na výchovu dievčat a v jej povrchnom charaktere: „Vidím, že otcovia sa starajú o výchovu synov: lebo ich posielajú do škôl a na dvory; učievajú ich jazdiť na koni, loviť, strieľať. Ale výchova dcér sa veľmi zanedbáva: lebo celá výchova je kráslenie, strojenie šiat, elegantná chôdza, čiže učenie sa nafúkanosti.“⁸

Svojím kritickým zamyslením, čerpajúc z Aristotelovej *Politiky*, podporil argumenty o potrebe „dokonalejšej“ výchovy dievčat: „že hlavne z dobrej výchovy dievčat pozostáva česť krajín: nielen preto, že polovicu obyvateľov krajiny tvoria ženy, ale aj preto, že dobrá výchova mužov je z veľkej časti v rukách žien.“⁹ Odôvodnil to tým, že dieťa strávi v opatere žien svojich prvých osem rokov, teda obdobie, kedy je najviac formovateľné a nekriticky prijíma a napodobňuje vzory svojho okolia. Cieľom dobrej výchovy dievčat bolo podľa neho osvojenie si charakterových čŕt čnostnej kresťanskej ženy a uzavretie manželstva: „pretože manželstvo zle vychovanej dcéry je galiba nadosmrť.“¹⁰ Pred dosiahnutím tohto cieľa ale bolo potrebné,

nost. Bratislava: Veda, 2017. DUCHOŇOVÁ, Diana, HANULA, Matej a kol. *Človek raného novoveku*. Bratislava: VEDA, 2020.

2 Konkrétnejšie k barokovej zbožnosti a priestore, ktorý poskytovala žene: MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokná zbožnosť v českých zemích*. Praha: Grada, 2013. SCHNEIDER, Bernhard. *Wandel und Beharrung. Bruderschaften und Frömmigkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. In GANZER, Klaus – SMOLINSKY, Heribert (zost.) *Volksfrömmigkeit in der frühen Neuzeit*. Münster: Aschendorff, 1994.

3 Peter Pázmaň (1570 Veľký Varadín – 1637 Bratislava) pochádzal z kalvínskeho šľachtického rodu. Počas štúdia však prijal katolícku vieru a v roku 1588 vstúpil k jezuitom. Absolvoval štúdiá filozofie a teológie v Krakove, Jaroslavi, Viedni a Ríme. V roku 1600, po trojročnom pôsobení na kolégiu v Štajerskom Hradci, bol vyslaný na misie do Uhorska, najprv ako profesor na gymnázium v Šali a v roku 1601 ako kazateľ do Košíc. V roku 1616 Pázmaň vystúpil zo Spoločnosti Ježišovej, bol vysvätený za ostrihomského arcibiskupa a roku 1629 za kardinála. Bol dôležitou osobnosťou katolíckej obnovy na území Uhorska a vynikal aj ako štátnik a cirkevný hodnostár. Svojou činnosťou a rekatolizovaním mnohých šľachtických rodov si vyslúžil prívlastok „apoštol Uhorska“. Polemizoval s evanjelickými a kalvínskymi kazateľmi či profesorami, ako bol Štefan Mađari, Mikuláš Darmati, Peter Alvinci a i. Za svoj vznik mu vďačí trnavské kolégium, kolégium v Bratislave, viedenský seminár Pázmaneum a samotná Trnavská univerzita. Právom sa považuje za jednu z najvýznamnejších osobností uhorských dejín raného novoveku. BITSKEY, István. *Petrus Cardinalis Pazmany. Archiepiscopus strigoniensis*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2010. FRÁKNÓI, Vilmos. *Pázmány Péter 1570 – 1637*. Budapest: Magyar Közlönyi Lap- és Könyvkiadó, 2014.

4 KRÁL, Pavel. *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*. In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) *Žena a právo*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2004, s. 142.

5 KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, s. 144. Keďže ide o dobový preklad diela Erazma Rotterdamského v historickom českom jazyku, budeme ho v citátoch uvádzať v tejto podobe.

6 PÁZMÁNY, Péter. *A Romai Anyaszentegyház Szokásából Minden Vasárnapokra es egy-nehany Innepekre Rendelt Evangeliomokról, Predzkációk*. Nagy-Szombatban: Az Academiai böltyökkel, Hörmann János által, 1695, s. 1097. (Régi Magyar Könyvtár I., 1482).

7 Sväté písmo, Mt 9, 18, 23 – 26.

8 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1097.

9 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1097.

10 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1097.

aby dievča prešlo procesom výchovy, ktorého opisu v predmetnej kázni sa budeme venovať v nasledujúcich kapitolách.

Aetas tenera

Spolu s Plutarchom, využívajúc príklad spartského kráľa Lykurga, dokazovali, že „nie narodením, ale výchovou získavame dobré alebo zlé mravy.“¹¹ Kládol teda rodičom na srdcia, aby na výchovu svojich dcér dbali hneď od narodenia. Mala začať už samotným dojčením. Pre spoločnosť začiatku 17. storočia, najmä jej bohatšie a privilegované vrstvy, sa určite zdalo byť veľmi progresívne odporúčanie, aby matky samé pridávali svoje deti. K rovnakému presvedčeniu dospel Pázmaňov súčasník Ján Amos Komenský (1592 – 1670), pedagóg, teológ, humanista a biskup Jednoty bratskej. Podrobne a možno trochu viac prakticky ho rozobral vo svojom diele *Informatorium školy mateřské*, ktoré bolo tiež založené na štúdiu Svätého písma a antických filozofov a autorov. Preto aj my budeme Pázmaňove názory na výchovu dievčata dopĺňať Komenského staťami.

Príroda nedala podľa neho matkám materské mlieko bezdôvodne, ale preto, že dojčenie je prospešné pre ich zdravie aj pre zdravie ich detí. Kardinál Pázmaň radil: „Preto nech matka – ak je to možné – vstúpi svojej dcére vlastnú cnosť: a koho nosila v lone, nech nosí v náručí; nech ju vychováva svojou krvou, z ktorej sa stalo mlieko; nech jej prvé úsmevy a koktavé výroky povzbudzuje svojimi sladkými bozkami.“¹² Zastával teda presvedčenie, že pridávanie predstavuje pokračovanie a pretváranie vzťahu medzi matkou a dcérou po pôrode a je prvým krokom výchovy. Komenský sa vo svojom diele vyjadril podobne: „Predne pak mysliti na to sluší, aby každá matka sama matkou byla, a těla svého od sebe nestrkala, to jest: koho v životě svém krví svou krmila, tomu také pokrmu z života svého, kterýž stvořitel zřídil (mléka svého) nezáviděla.“¹³

Odporúčal, aby matka od začiatku stála pri výchove svojej dcéry. Hovoril o pute, ktoré sa tým upevňuje, ale vnímal ho zároveň ako akési duchovné médium. Bol presvedčený, že spolu s mliekom prijíma dieťa aj iný pokrm, v podobe vlastností a cností, či už pozitívnych, alebo v horšom prípade negatívnych, ktoré sa doňho pridávaním dostávajú: „Je to vyskúšaná vec, že dieťa vychované na prasacom mlieku sa chcelo válať v blate.“¹⁴ Komenský vyslovil podobný citát: „cum lacte imbitur nequitia“.¹⁵ Rovnako argumentoval ohľadom cností a vlastností, ktoré sa cez mlieko do dieťaťa dostávali: „dítčám by mateřiných prsů zdravěji bylo než cizích užívati, poněvadž mateřinou krví v životě se krmiti již přivykly. A nad to byly by rodičům svým v povahách a ctnostech podobnější, než sic bývají.“¹⁶ Využil pri tom Favorinov príklad o telatách a kozlatách: „...prý jehňata, která od koz bývají vychovávána, mnohem mývají hrubší vlnu, nežli která mlékem vlastních

matek vykrmena jsou; a zase kozlata k ovčím přisazovaná drobnější a měkčejší srst, ovčí vlně nápodobnou, mají.“¹⁷

Obaja vo svojich dielach kritizovali matky, hlavne tie urodzeného postavenia, ktoré sa kvôli spoločenskému úzu a vlastnému pohodliu rozhodli svoje deti nepridávať a dať ich pridávať inej žene: „Proti čemuž, poněvadž zvykem podešel nechvalitebný, škodlivý a ošklivý obyčej, že matky některé (urozené na větším díle) dítek svých samy odchovávají nechtíce, cizím ženám v péči je umítají, proti tomu z nevyhnutelné potřeby požehráti, a rodičů, aby sobě při věci této rozvážlivěji počínalo, poosvítiti sluší.“¹⁸ Ale keďže „čím více se neřád ten rozmohl,“ považoval Komenský za potrebné osvetliť jeho nesprávnosť. Toto „dítek od matky odsazování a cizím mlékem vychovávání“ zavrhol štyrmi argumentmi, ktoré následne dopodrobna rozobral. Bolo: „1. čelící proti Bohu a přirození, 2. škodlivé dítčám, 3. škodlivé matkám samým, 4. počestnost vyvracující.“¹⁹ Takisto ako Pázmaň, aj Komenský využíval príklady a prirovnania z prírody a ríše zvierat: „Proti přirození že jest, odtud patrné, že podobného příkladu mezi jinými živočichy není. Vlčice, medvědice, lvice, rysice a jiná lítá zvěř mladé své vlastními prsy krmí: a pokolení lidského rodičky nad ty šelmy nelitostivější býti mají?“²⁰ Aký teda mala matka dôvod „vlastní svou krev, vlastní tělo od sebe strkati? Vlastnímu svému plodu, kterýž pod srdcem svým tolik měsíců nosila a vlastní krví krmila, potom mléka svého nepříti?“²¹

Diela oboch sa súhlasne doplnili v presvedčení, že je to prospešné pre zdravie samotnej matky, pričom „pohodlí a krásu sobě rozmazané matky obmýšlejíce, krásy a zdraví sobě ujímají, nýbrdž i života: poněvadž nemluvnata prsy požívající matek svých lékaři jsou a jim od mnohých v těle skrytých neduhů aneb aspoň vlhkostí zlých, z nichž by neduh povstati mohl, pomáhají.“²² Dojke by mala matka zveriť svoje dieťa len v nevyhnutných prípadoch. Prvým bola choroba: „kdyžby pravá matka nebezpečnou nakazitedlnou nemocí stonala, tu pro zachování dítěte před podobnou nemocí jiné by se chůvě odvésti mohlo.“²³ Za druhý považoval Komenský matkinu nevhodnú povahu: „když by matka zlých nějakých obyčejů byla, chůva pak ctná šlechtná osoba se nacházela, mohlo by také to místo své míti, aby dítě k nabytí lepších, než mateřininy jsou, povah, jí svěřeno bylo.“²⁴ Ak to teda nutnosť vyžadovala, odporúčal aj Pázmaň siahnuť po dojke, ktorá mala byť nielen zdravá, ale aj „chvályhodná v cnosti“.²⁵ Zveriť dcéru do opatery opitej, nemravnej, zlostnej alebo jazyčnej dojky by predstavovalo riziko, že okrem chorôb sa do dieťaťa dostanú aj jej zlé mravy.²⁵ Komenský tvrdil to isté: „Ale že pak, jakž se nyní děje, i nejzdrárnější, nejctnostnější, nejšlechtnější matróny ledajakým s lehkým, zběhlým, neřádným, bezbožným a někdy méně než samy jsou, zdravým ženám vnově narozené milé dítečky své oddávají, to nesnesitedlné jest!“²⁶

11 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1098.

12 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1099.

13 GINDELY, Antonín (ed.) *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, to jest pořádná a zřetelná zpráva, kterák rodičové pobožní i sami i skrze chůvy, pěstouny a jiné pomocníky své, nejdražší svůj klenot, dítky své milé, v prvním jejich a počátečním věku rozumně a počestně k slávě Bohu, sobě ku potěšení, dítčám pak svým na spasení věsti a cvičiti mají.* Praha: Pomocí Musea království Českého, 1858, s. 28 – 29.

14 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1098.

15 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 31.

16 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 30.

17 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 30.

18 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 29.

19 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 29.

20 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 29.

21 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 29 – 30.

22 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 31 – 32.

23 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 32.

24 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 32.

25 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1098. Súhlasne sa vyjadril aj Komenský. GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 33.

26 GINDELY, Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, s. 31.

„Sicut mater, ita et filia eius“

Týmto príslovím chcela kázeň zdôrazniť, že dieťa napodobňuje svoje okolie bez rozlíšenia dobrých a zlých vlastností, a teda „dievča nielenže nech nevidí, ale ani nezaučuje nevhodné slová, a nech chodí tak ďaleko od zla, že ho ani nebude poznať.“²⁷ Nemalo sa preto dostať do kontaktu s ničím, čo by nebolo hodné nasledovania. Matka, dojka alebo pestúnka mu mali byť pozitívnym vzorom a ukazovať svet. Tu sa znovu môžeme pozastaviť pri *Informatoriu*, v ktorom J. A. Komenský dokazoval to isté: „jak mnohem snáze strůmek, aby tak neb tak rostl, ohnut a nástrojem býti může, nežli strom odrostlý; tak mnohem snáze v tomto prvém věku mládež ke všemu navedena býti může.“²⁸ Trojnými hlavnými prostriedkami správneho vedenia podľa neho boli „příklad ctností a mravu ustavičný“, „poučování včasná a rozšafná“ a „kázeň mírná.“²⁹ A keďže dal Pán Boh deťom „povahy opičí,“ zdôrazňoval takisto ako Pázmaň: „Protož v domě, kde dívky jsou, převelikého pozoru potřebí, aby se nic proti vytčeným tu ctnostem nedálo, nýbrž střednosti, švárnosti, šetrnosti jedni k druhým, poslušensství, pravdomluvnosti atd. Všickni aby ostříhali.“³⁰

Kardinál však predovšetkým prízvukoval, aby dievča od útleho detstva viedli k zbožnosti: „nech mu do srdca vštepie zbožnosť.“³¹ Rodičia a pestúnky ho mali pri vyknúť na pravidelnú modlitbu a návštevu bohoslužieb. Výchovu v detskom veku nevnímali oddelene, ale odporúčal aj kontakt s rovesníkmi. Akonáhle by začalo dievčatko hovoriť a chodiť, „nech behá a hrá sa s ostatnými dievčatkami v rovnakom veku; ale tak, aby na ňu dozerala matka, alebo iná rozumná žena.“³²

„Povinnosťou žien je sedieť doma, rozprávať sa s Bohom a priasť“³³

Dnes by sa nad výrokom sv. Gregora Naziánskeho, ktorý prebral Peter Pázmaň do kázne o výchove kresťanského dievčaťa, väčšina z nás mohla pohoršiť a polemizovať s ním. V skutočnosti išlo o konštruktívnu radu, ktorá obstoja, len ak sa na ňu pozrieme cez optiku dobového vnímania. Aj sv. Hieronym, ktorého pri tejto príležitosti citoval, písal pani Laete, aby svoju šesťročnú dcérku naučila zručnosti v domácich a ručných prácach: „točiť vreteno a kolovrátok, priasť, tkať, viazať siete, vyšívať, aby v nich mohla tráviť svoj čas čisto, krásne a užitočne.“³⁴ V skutočnosti teda môžeme toto tvrdenie, ktoré navonok striktnie oklieštuje pôsobisko ženy na domáce práce a modlitbu, vnímať ako prevenciu pred „nudnou lenivosťou“, teda nečinnosťou a morálnym úpadkom.

Pri vykreslení výchovy dorastajúceho dievčaťa na začiatku 17. storočia sa musíme zmieriť s limitmi chápania povolania a realizácie ženy v ranonovovekej spoločnosti. Želaným cieľom, ako ho vnímal aj sám Pázmaň, bol vydaj, a od toho sa odvíjali schopnosti a vlastnosti, ktoré si malo dievča výchovou osvojiť. Tá podliehala dobovej predstave o delbe práce medzi mužom a ženou. Kým chlapec sa učil šermovať a jazdiť, aby mohol v dospelosti chrániť krajinu, alebo cudzie

27 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1099.

28 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 59.

29 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 59.

30 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 60.

31 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1099.

32 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1099.

33 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1099.

34 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1099.

jazyky a obchodovať, či siať a orať, aby raz zabezpečil svoju rodinu, dievčaťu, ako budúcej manželke a matke, patrila predovšetkým domácnosť. Predstavu Petra Pázmaňa by sme pochopili zle, keby sme sa nazdávali, že chcel z neho vychovať „domasedku“. Na príklade mnohých žien jeho obdobia, najmä zo šľachtickej vrstvy spoločnosti, by sme mohli tento výraz definovať ako úrad domácej panej, ktorá po vydaji pomáhala svojmu manželovi pri správe majetku a domácnosti a starala sa o potomstvo.

„Okrem toho, aby si dievča našlo väčšiu záľubu, ako v dievčenskom veku u svojich rodičov, tak aj po svadbe u svojho milovaného pána, je potrebné, aby sa naučilo jedielka variť.“³⁵ Toto odporúčane by vzhľadom na dobové zvyklosti tiež mohla časť poslucháčov kázne prijať s rezervou. Kardinál však varenie napriek spoločenským konvenciám naďalej obhajoval: „Ženská ruka je špinavšia, keď sa stisne s cudzou, než keď sa začadí od hrnca pri varení pre svojho pána; dievčenský prst je škaredší v tanci alebo kockách, než keď ho obarí jedlo.“³⁶

Otázka gramotnosti a vzdelávania

V začiatkoch 17. storočia nebola gramotnosť žien v Uhorsku, samozrejmosťou ani v najvyšších spoločenských kruhoch. Dievčatá sa nezriedka ocitali na prahu dospelosti negramotné alebo pologramotné a často sa naučili alebo zdokonalili v čítaní a písaní až počas manželstva, čo bolo tiež individuálne. Na rozdiel od vzdelávania chlapcov, vzdelávanie dievčat prebiehalo v domácom prostredí, alebo mohlo byť dievča, hlavne v prípade šľachty, poslané na výchovu na iný šľachtický dvor. Peter Pázmaň videl pozitíva osvojenia si znalostí písania a čítania ako súčasť výchovy dievčat. Na svoju dobu bol teda pomerne pokrokový, keď vyhlásil: „Viem, že veľká časť obce si myslí, že nie je dobré, aby sa dievča učilo čítať a písať, pretože sa obávajú, že by sa čítaním naučilo zlému, a aby nepísalo to, čo netreba. Myslím si však, že je prospešné, aby sa kresťanské dievča už od útleho detstva učilo čítať, a to buď od rozumnej starej ženy, alebo od zbožného a bohabojného človeka, a aby čítaním dobrých vecí získalo dokonalé cnosti.“³⁷

V názore na vzdelávanie a gramotnosť dievčat a žien sa nám ponúka porovnanie pohľadov z katolíckeho a protestantského uhla pohľadu. Pázmaň sa totiž vo svojich názoroch nezávisle dopĺňal so svojím súčasníkom, kalvínskym duchovným, jazykovedcom, prekladateľom, filozofom a básnikom Albertom Molnárom Sencim (1574 – 1634).³⁸ Senci v roku 1621 vydal svoju *Modlitebnú knižičku*

35 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1200.

36 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1200.

37 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1100.

38 Albert Molnár Senci (1574, Senec – 1634/9 Kluž) bol jazykovedcom, učiteľom, kalvínskym teológom a literátom neskorého humanizmu. Pochádzal zo Senca z rodiny mlynára. Tu začalo aj jeho štúdium. Pokračoval v Rábe, Gönci a Debrecíne. V roku 1591 študoval teológiu a filológiu na univerzite vo Wittenbergu. Absolvoval študijné pobyty v Heidelbergu, Herborne a Štrasburgu, kde získal v roku 1595 titul bakalára filozofie. V roku 1596 odišiel musel kvôli svojej kalvínskej viere odísť. Od roku 1599 študoval v Heidelbergu. Začiatkom 17. storočia pôsobil ako vychovávateľ vo viacerých nemeckých mestách. Venoval sa učiteľskému povolaniu; bol rektorom v Oppenheime, Heidelbergu a Hanau. Jeho nemeckými mecénmi boli hessenské a mohanské kniežatá a v Uhorsku Štefan Tököli a Andrej Astaloš. Od roku 1626 žil v Košiciach a neskôr v rumunskom Kluži. Z jeho tvorby je dôležitý latinsko-maďarský a maďarsko-latinský slovník, maďarská gramatika v latinčine a doplnená reedícia maďarského prekladu Biblie. Do maďarčiny preložil Kalvínovo najvýznamnejšie dielo, katechizmus, žalmy, niekoľko modlitebných knižiek a teologických diel. Kol. autorov. *Slovenský biografický slovník, V. zväzok*. Martin: Matica Slovenská, 1992, s. 203 – 204.

ku.³⁹ Venoval ju dvom urodzeným, váženým a bohabojným trnavským kalvínkam, Uršuli Echiovej, manželke Gašpara Segedyho a Anne Segedyovej, jeho sestry a manželke Jána Krausa. Tieto ženy ho vytrvalo prosili, aby modlitebnú knižku uprednostnil pred svojou ostatnou tvorbou a vydal ju tlačou. Akiste mu poskytli aj finančnú podporu a on im spis napokon venoval. Tešil sa z ich záujmu o čítanie náboženských diel: „Ďalej je jedným z dôvodov môjho venovania, že vaše milosti našli zaľúbenie v svätej Biblii, v čítaní dobrých kníh, a prajú si čtiť Pána Boha čistými modlitbami.“⁴⁰ Dával ich za vzor aj iným ženám: „Nech dobrý Pán Boh dá, aby ste zbožným príkladom vašich milostí nasmerovali ďalšie ženy vysokého a stredného stavu, aby sa učili čítaniu Písma učili ho aj ich dcérky.“⁴¹ Senci mohol stav vzdelávania dievčat a žien porovnať s nemeckými krajinami, v ktorých študoval a pôsobil. Pod ich vplyvom, hlavne pod vplyvom diela Viliama Zeppera,⁴² predostrel v tom čase v Uhorsku revolučnú a sotva prijateľnú myšlienku ich inštitucionalizovaného vzdelávania. Tam totiž „ako v dedinách, tak v mestách sú aj dievčenské školy, v ktorých vážené staré panie učia drobné dievčatká čítať a katechizmus.“⁴³ Sám sa čudoval nad situáciou a postojom svojej domoviny: „Neviem, prečo môžu pochybovať o potrebe škôl, zriadených na výučbu dievčat.“⁴⁴

Dôvodov, prečo by sa malo dievča naučiť čítať, narátali Senci s Pázmaňom nezávisle od seba hneď niekoľko. Ako sa Senci vyjadril: „...je pekné, keď v neprítomnosti domáceho pána... číta gazdiná služobníctvu Svätú Bibliu, ... môže si zaznačiť, kto dal väčšie množstvo dobytka; manželovi môže do ďalekej zeme napísať o svojom stave; jeho listy si sama môže prečítať.“⁴⁵ Pázmaň uviedol tri argumenty v prospech vzdelávania dievčat: už v staroveku a stredoveku žili ženy, ktoré vedeli písať a túto danosť nezneužili, ale slúžila im na rozvoj múdrosti a cnosti. Ďalej: „ľudia sa učia zlu aj bez čítania kníh“, ale príklady svätosti a dokonalých mravov mohli nadobudnúť práve čítaním „svätých a spásonosných kníh.“⁴⁶ A napokon: „nielen od tanca, tárania a márných hier odvádza dievča učenie“, šľachtí jej myseľ, zbavuje ju vášni a smeruje ju na cestu počestnosti.⁴⁷ Ten istý názor zastával aj Senci, ktorý vo svojom diele doplnil, že „môžbyť sú takí, ktorí znalosť písma u žien považujú za škodlivú. Ale bezdôvodné zmyšľanie týchto vyvrátili každodenné príklady a spisy mnohých múdrych ľudí všetkých čias.“⁴⁸ Tým mieril, podobne ako jeho katolícky súputník, k príkladom gramotných a vzdelaných žien od antických čias. Za vzor si tiež zvolil pani Laetu, ktorej sv. Hieronym radil, ako má naučiť svoju dcérku písať: „ako nech predtým formuje písmená a ako nech tvar písmen našije na nejaký ručníček.“⁴⁹

39 SZENCI MOLNAR, Albert. *Imadsagos Könyveczke, Mellyben szép Hálaadásoc és áhitatos Könyörgésec vadnac. Kinecnek akarmelly rendben, minemü állapattyában és szukségében, naponkint élmondásra hasznosoc és alkalmatasoc.* Heidelberg: Aubrius Daniel és David atyafiaknac, és Schleichius Kelemenec kölczégével, 1621.

40 SZENCI MOLNÁR, Albert. *Imadsagos Könyveczke*, s. 4.

41 SZENCI MOLNÁR, Albert. *Imadsagos Könyveczke*, s. 4.

42 Viliam Zepper (1550 – 1607) bol reformovaný teológ. Pôsobil ako profesor a hlavný kazateľ v Herborne. Od roku 1565 študoval teológiu na univerzitách v Marburgu a Wittenbergu.

43 SZENCI MOLNÁR, Albert. *Imadsagos Könyveczke*, s. 4.

44 SZENCI MOLNÁR, Albert. *Imadsagos Könyveczke*, s. 4.

45 SZENCI MOLNÁR, Albert. *Imadsagos Könyveczke*, s. 4.

46 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1100.

47 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1100 – 1101.

48 SZENCI MOLNÁR, Albert. *Imadsagos Könyveczke*, s. 4.

49 SZENCI MOLNÁR, Albert. *Imadsagos Könyveczke*, s. 5.

Pre Pázmaňa však nebolo dôležité len to, že dievča číta, ale aj čo číta: „Pre ženu je pochabosťou čítať vojnové veci...“ a zase „Ach! Aké veľké bláznovstvo je, keď otcovia alebo manželka dávajú manželkám a dcéram do rúk lúboštné piesne a knihy...“⁵⁰ Čo teda odporúčal? „...len nech rodičia dbajú na to, aby nečítalo nejaké márnosti a nemravnosti, ale modlitebné knihy, zbožné svedectvá, život Krista a jeho svätých. Skrátka, nech nečíta nič iné, len to, čo môže zlepšiť jej mravy.“⁵¹

Názory dvoch učencov napokon podporil aj Ján Amos Komenský, bez toho, aby o nich vedel, svojím konceptom univerzálneho vzdelávania. V diele *Cesta svetla* (*Via lucis*, 1668) za štyri potreby cesty univerzálneho svetla, oslobodzujúceho ľudskú myseľ z temnoty, považoval univerzálne knihy, školy a jazyk. Pre nás je dôležitá práve táto univerzálnosť: „Všichni, pravím, mají být učeni lidským věcem, protože jsou lidé, božským, protože jsou obrazem Božím, věčným věcem, protože jsou čekateli věčnosti.“⁵² V potrebe univerzálneho vzdelávania, teda pre chlapcov aj dievčatá, sa zhodoval s názorom Alberta Molnára Senciho: „Následující tedy této Boží rady a nechtějíc vyprávět pohádku hluchým, vezměte si za úkol vzdělávat lidi hned od prvního dětství (odstavené od mléka a odtržené od prsu). Aby se to univerzálně dařilo, radme, aby se u všech národů zřizovaly univerzální školy a aby se budovaly lépe než dosud.“⁵³

Komenský sa venoval vzdelávaniu dievčat aj v *Didaktike českej*. Zasadzoval sa za to, aby sa ženám a dievčatám umožnil rovnaký prístup ku vzdelávaniu ako mužom a chlapcom: „Nemůže se také příčiny žádné ukázati, pročby ženské pohlaví... od umění jazyků a moudrosti odměšováno býti mělo.“⁵⁴ Aj ony sa totiž neraz ocitli v postavení, kde sa vzdelanie žiadalo, či už išlo o ženy na čele štátov či menších celkov – panstiev až po domácnosť, ženy, ktoré sa venovali liečeniu či dokázali byť prospešné svojou radou a múdrosťou: „Nebo rovně lidé jsou, Boží obraz jako i my, rovně účastnice milosti a království věka, budoucího, rovně myslí k chápání moudrosti způsobnou obdařené, nýbrž vtipu jemností často nad nás počtené, rovně jich k velikým věcem někdy (jako k zpravování lidí, krajin panství i celých království, též k dávání králům a knížatům rad zvláštních, item k umění lékařskému a spomáhání lidem, nýbrž úřadu prorockému, poučování a vytravování skrze ně kněží a biskupů atd.) užívá Pán Bůh.“⁵⁵

Zároveň sa pýtal, prečo obmedzovať vzdelávanie dievčat len na úroveň základnej gramotnosti: „Proč tedy je abecedou samou odbývati a dále potom od knih odháněti máme? – Bojíme se všetečnosti?“⁵⁶ Ak aj v ranonovovekej spoločnosti existoval strach pred následkami, ktoré by mohlo spôsobiť vzdelávanie žien, Komenský v ňom videl iba pozitíva. Vzdelávanie ako prostriedok kultivovania mysle a rozvíjania intelektu navyše považoval za východisko z obávaných negatívnych dopadov: „Čím více je do prací mysli zavedeme, tím méně všetečnost (kteráž z prázdnoty mysle plyne) místa při nich nalezne.“⁵⁷ Zároveň sa zhodoval s Pázmaňom, keď upozorňoval na to, aby malo dievča k dispozícii len vhodnú literatúru, ktorá by ho formovala a pozdvihovala v cnostiach: „Však tak, aby ne ledajakás knih směšice

50 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1101.

51 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 1101.

52 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta Světla*. Podlesí: Miloš Palatka – ALMI, 2009, s. 106.

53 KOMENSKÝ, *Cesta Světla*, s. 125.

54 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Didaktika česká*. Praha: Národní tiskárna I. L. Kober, 1937, s. 54.

55 KOMENSKÝ, *Didaktika česká*, s. 54.

56 KOMENSKÝ, *Didaktika česká*, s. 55.

57 KOMENSKÝ, *Didaktika česká*, s. 55.

jim, jako i mužské mládeži, do rukou byla dávána (načež že posavád pozorů nebylo, oplakávání hodná věc jest), ale knihy ty a takové, kteréžby k rozumnému spatřování skutků Božích a nabyvání odtud moudrosti pravé, ctností a pobožnosti platnou pomocí a prostředkem mocným byli.⁵⁸

Na příklade Petra Pázmaňa, Alberta Molnára Senciho a Jána Amosa Komenského môžeme vypožorovať viacero zhodných názorov vzdelancov a cirkevných predstaviteľov troch odlišných vierovyznaní na otázku gramotnosti a vzdelávania dievčat, ktorý nebol, ako by sa možno dalo čakať, zaostalý, ale naopak, pokrokový a u všetkých troch priaznivý v prospech sprístupnenia základnej formy vzdelávania ženskej populácii. V dielach Senciho a Komenského sa dokonca objavili aj argumenty v prospech inštitucionalizovaného vzdelávania dievčat, čo môžeme považovať za výsledok ich dlhodobých pobytov v krajinách západnej Európy, kde boli školy pre dievčatá predmetom praxe. Pri porovnaní a prepojení náhľadov katolíckeho, kalvínskeho a českobratského teológa a vzdelanca tu zároveň badať náznaky dialógu, v ktorom sa utišovali konfesiónálne nezhody a učenci svojej doby si navzájom prejavovali úctu a súhlas.⁵⁹

Zbožnosť kresťanského dievčaťa

Peter Pázmaň vo svojom učení o výchove dospievajúceho dievčaťa považoval za prvoradé, aby bolo od detstva vedené k zbožnosti. A tak: „Jej večerné líhanie, jej ranné obliekanie nech sprevádzajú zvyčajné prosby.“⁶⁰ Výchovou si malo zvyknúť na návštevu svätých omší, duchovné vedenie, sväté prijímanie a spoveď. „... nech sa usiluje so všetkou usilovnosťou nasledovať príklad svojho patróna dokonalými mravmi, a nech si často pripomína, aké hanebné by bolo, keby, nosiac meno svätej Kataríny, Margity, Barbory, svojím životom a mravmi znesväcovala sväté meno.“⁶¹

Pri rozvíjaní zbožnosti u dievčat, či všeobecne u detí, môžeme porovnávať kardinála s Jánom Komenským, hoci išlo o predstaviteľov odlišného vierovyznania. Komenský v Informatoriu považoval za dôležité, aby sa matka spolu s otcom prihovárali za svoje dieťa už počas tehotenstva, „aby dieť její hned pod srdcem jejím v bázni Boží začátky bralo.“⁶² Vela teda záležalo od zbožnosti rodičov, ktorá mala byť úprimná a príkladná hned po narodení. Smerovanie dieťaťa k zbožnosti ohraničil rozumovým vývojom a jeho začiatky považoval za správne od druhého roka: „Skutečné v pobožnost jich zavozování můž se začíti tam někdy v druhém roku, když se rozumek zjevovati, a jako z pupence kvítek rozvínati začíná, takže rozdíl mezi věcí a věcí zaznamenati počínají; začímž hned také rozvazuje se jim i jazyk, a slova srozumitelná formovati se pokouší, tolikež nohy se tuží a k chodu strojí. Protož tu již hojnější jest čas cvičení s dítkami začíti, však povlovně a tiše jako ze hry.“⁶³

Najprv malo dieťa sledovať modlitbu starších pred alebo po jedle: „aby zvykali tiše sedieť neb státi, ručičky také spíti a pokojně držeti; čemuž snadničce přivyknou, jen jim toho pěkný na sobě příklad ukazovati, a poněkud jim ručičky tak spaté na chví-

58 KOMENSKÝ, *Didaktika česká*, s. 55.

59 Peter Pázmaň poznal a vážil si Senciho tvorbu. Obdivoval a chválil vydanie jeho Gramatiky. DÉZSI, Lajos (ed.) *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Budapest: A Magyar tudományos akadémia, 1898, s. 366 – 367. List Juraja Ratkaja Albertovi Sencimu z 22. 2. 1611 z Trnavy.

60 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1101.

61 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1101.

62 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 74.

63 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 74.

lečku držívati.“⁶⁴ Dôležité bolo naučiť ho úkonom zbožnosti, „klekati na kolénka, skládati ručičky, hleděti zhůru“ a vyslovovať najprv jednoduchú krátku modlitbu; napríklad: „Beránku Boží, Kriste Ježíši, smiluj se nad námi, amen.“⁶⁵ Po nejakom čase, keď by už ovládalo túto krátku modlitbu, mohli ho postupne začať učiť Otčenáš a upozorňovať ho na prítomnosť Boha: „...můž mu také již někdy ukázáno býti do nebe, že tam Pán Bůh jest, aby porozumelo, proč se v modlitbě zhůru hledí.“⁶⁶ „Můž se také, kdykoli se jim nová šátka dá, aneb snídání, neb cokoli jim libého, říkati, že to pán Bůh dává.“⁶⁷ Od tretieho roku sa k jednoduchej modlitbe mohli pridávať vyznanie viery, krédo, po jednotlivých úsekoch s časovým odstupom, a po ňom desatoro.⁶⁸ Od piateho roku sa mohli s dieťaťom začať modliť večernú modlitbu, potom rannú a zakrátko s ním spievať verše jednoduchých nábožných piesní.⁶⁹ Všetko sa, samozrejme, tak ako to zdôrazňoval aj Pázmaň, odohrávalo pod vedením a podľa vzoru zbožných rodičov a vychovávateľov.

„Aby zostala skrytá a samotná“ – cudnosť a morálna čistota, správanie a vystupovanie v spoločnosti

Cez zbožnosť, pokoru, miernosť, poslušnosť a cudnosť – vlastnosti, ku ktorým mala dievča priviesť výchova, sa kardinál Pázmaň vo svojej kázni dostal k mravnej čistote. „Predovšetkým však nech si dievča ctí a chrání čistotu svojho panenstva viac ako svetlo svojich očí, lebo niet väčšieho pokladu, ako je tento.“⁷⁰ Varovne opisoval smútok, hanbu, strach, ohováranie a opovrhovanie vlastného okolia v prípade, ak by sa proti čistote prehršila.⁷¹ Varoval pred zničujúcimi následkami morálneho zlyhania. Ako teológ hovoril o „pasci tela“ a radil hasiť „oheň mladosti“. Dievčina sa predsa mala pripravovať na to, aby mohla milovať svojho manžela a nijakého iného muža.⁷²

Ochranu mravnej čistoty dievčat mal na zreteli už v období útleho detstva, keď prísne vystríhal pred kontaktom s chlapcami.⁷³ Celkom striktné vyznievajú jeho rady na obmedzenie spoločenského kontaktu, no najmä kontaktu s opačným pohlavím. „Nech sedí doma, a ak treba, aby vyšla von, nech ide so svojou matkou, a nech je medzi mužmi ako medzi nepriateľmi, ktorí ju chcú obrať o najdrahší poklad.“⁷⁴ Aby sa za žiadnych okolností „nekrútila na očiach a medzi mužmi“.⁷⁵ Nemala ani ostávať sama v spoločnosti muža. Ak by dostala pochvalu: „...počestná žena sa má hanbiť, keď ju chváli muž.“⁷⁶ Okrem toho: „Nech neposiela darčeky, ani ich neprijíma, lebo je príslovie, že žena, keď dáva dar, dáva seba; keď berie dar, prijíma svoju cenu.“⁷⁷ – citoval latinské „Femina quæ dat, se dat; quæ accipit, se vendit.“

64 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 76.

65 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 76.

66 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 76 – 77.

67 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 78.

68 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 78.

69 GINDELY, *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské*, s. 79 – 80.

70 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1101.

71 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1102 – 1103.

72 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1104.

73 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1099.

74 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1103.

75 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1103.

76 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1103.

77 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1104.

Mala mať na zreteli, aby svojim správaním a morálkou nenasmerovala svoje okolie k necudným myšlienkam.⁷⁸

Spoločnosť nepovažoval za objektívnu sudkyňu cudného dievčaťa: zakaždým bol jej ortiel odsudzujúci. „Ak málo hovorí alebo počúva, odsúdia ju za sedliaka; za rýchlejšie reči je jej meno táraj. Ak hovorí jednoducho za nevedomú; za rozumnú vravu za ľstivú a falošnú. Ak ťažko odpovedá, je zle vychovaná; ak sa ťažko dáva do reči, je záletníčka; ak cudne počúva, je pokrytec. Ak sa pekne oblieka, je pyšná; ak nemyslí na oblečenie, je škaredá; ak sa kamsi pozerá, hovoria, že jej srdce sa prikláňa tam, kam sa pozerá jej oko, lebo za okom ide zloba srdca. Jedným slovom: dievča nikdy nemôže urobiť nič, za čo by ju neohovárali, neodsudzovali, nezatracovali. A to, čo na ňu raz padne, ľahko sa nezmyje; zostane to na nej takmer až do smrti. Aká je to teda múdrosť, aby sa dievča žiadalo na oči?“⁷⁹ Za veľké nebezpečenstvo a ohrozenie mravnej čistoty považoval tanec, znovu za využitia príkladov a poučení z diel Plutarcha, Senecu, Cicera, sv. Jána Zlatoústeho či sv. Ambróza. Tieto citácie ústili do rázneho záveru: „Preto nech od seba zbožné kresťanské dievča oddiali tanec ako diabolské pokušenie.“⁸⁰

Skrášlenie a úprava zovňajšku

Aj pri úprave zovňajšku, dôležitej súčasti spoločenského vystupovania, sa Pázmaň javí ako celkom nekompromisný. Spolu s apoštolom Petrom za pravú ozdobu kresťanskej devy považoval nie zapletené vlasy, lesk zlata a ozdobnosť šiat, ale čistotu srdca a dobré skutky – *pietas per opera bona*.⁸¹ Nezakazoval pritom, aby sa obliekala zdobene a vyberane, no vždy triezvo a cudne: „Preto nech si kresťanská dievčina nemaže tvár cudzími farbami, ale nech si ju pekne poumýva čistou vodou. Nech si nepokrýva vlasy lesklou farbou, ale nenechá svoju hlavu rozčuchanú, chumáčovitú, šupinatú ani špinavú. Nech sa neokiadza pižmovou vôňou, ale nech okolo seba nestrpí tuchlinu. Do pridraheho odevu nech sa neoblieka, ale do čoho sa oblečie, nech je čisté. Napokon nech nepozera do zrkadla, aby sa zdobila, ale ak by na jej hlave alebo tvári bolo niečo nepekne alebo nevhodné, pozrela sa do zrkadla. A ak je pekná, nech si dáva pozor, aby svoju krásu nezošpatila nemravným životom: ak je škaredá, nech sa snaží skrásliť dobrými mravmi.“⁸²

Hriešne „meniť obraz stvorený Bohom cudzími farbami“, ako kriticky poňal „mazanie líčidlami“ u dievčat, malo podľa neho za následok odcudzenie sa Bohu, výčitku jeho dielu a prejav necudnosti.⁸³ „Niektorí hlupáci“ vraj obhajovali líčidlá s tým, že lahodia oku, a hľadali si nalíčenú nevestu. Tu však zasiahol slovami: „Je lepšie sa nevydať, ako sa vydať za muža, ktorému sa viac páči farba ako človek.“⁸⁴ A pokračoval v ostrej kritike líčidiel: „Preto sú blázni manželja, ktorí v manželkách, rodičia, ktorí v dcérach, nevesty, ktoré v snúbencoch milujú a strpia takéto hnusné líčidlá. Veď okrem farby danej prírodou nie je pre ženu väčšia ozdoba ako čistý odev. Okrem toho jej ďalšie oblečenie, jej ďalšie ozdoby a jej ohavnosti sú ďalšou diablovou dýkou, pekelným hákom, prútom záhuby, vznietenie tých cudzích

78 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1107 – 1108.
79 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1103.
80 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1105.
81 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1106.
82 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1106.
83 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1106 – 1607.
84 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1108.

ohňov, vábenie hlúpej mládeže, rozťahanú sieť skazy.“⁸⁵ Dievča malo byť opatrné a dbať na to, aby svojim výzorom a odevom vyjadrilo svoju cudnosť a nebolo „nástrojom skazy“.

Kritika povrchnej a prchavej ženskej krásy by sa teoreticky dala pripísať striktnej predstave cirkevného predstaviteľa. Podobne sa na ňu však pozerali aj viacerí laici, ktorí vo svojom nedôverčivom postoji voči ženskej kráse kráčali proti prúdu humanizmu. Na Pázmaňovu stranu sa jednoznačne postavil pražský humanista Jan Kocín vo svojom diele *Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně*. Fyzickú krásu, či skôr príťažlivosť nepokladal za stabilnú a smerodajnú hodnotu pre budúcnosť dievčaťa. Podrobil ju odsúdeniu, takisto ako tých, ktorí sa ňou dávali viesť pri svojich rozhodnutiach. Vystríhal pred jej nestálosťou: „od krásy telesné začátek lásky manželské bráti jiného nic není než na písku grunt domu svého zakládati.“⁸⁶

Tu by sme si mohli položiť otázku, či bola fyzická krása z pohľadu ženského ideálu konca humanizmu v našom priestore žiaduca. Akokoľvek ju totiž doboví vzdelanci a autori odsudzovali, predsa si dokázala kliesniť cestu k účasti na jeho dotváraní. Na to, aby sme ju unáhlene neoznačili za bezvýznamný faktor vo vnímaní ideálneho dievčaťa alebo ženy a autorov sledovaného obdobia za neutrálne či skôr negatívne voči nej naladených, stačilo by vziať do úvahy niekoľko veršov Valentína Balašu.⁸⁷ Jeho nesmrteľným láskam skrytým za mená Júlie a Celiie v rovnomených ľúbostných veršoch by sme mohli prenechať slovo pri role krásy v spojení s celostným vnímaním ideálu ženy. Vlastne by sa dali vtesnať do zvolania: „Nebesú tvár, imanie môjho života, ak ti Boh dal, / Ak je na tebe anjelský obraz, prečo ma vedieš k mukám?“⁸⁸ Básnik velebil okrem fyzickej krásy ženskú láskavosť, milotu, spanilosť a sladkosť, pohľad, vlúdnosť, múdrosť, veselosť. Pre pochopenie naoko rozličných postojov spomínaných diel by bolo žiaduce oddeliť chápanie ženskej krásy, ako ju vnímali učenci a cirkevní predstavitelia, a literáti a básnici. Tieto pohľady a definície by sme napokon mohli spojiť do ideálu dievčaťa a ženy raného novoveku.

Manželstvo ako zavŕšenie výchovy

Kázeň o výchove kresťanského dievčaťa zakončil Peter Pázmaň staťou o manželstve. Pridal ňou svoj súhlas očakávaniam dobovej spoločnosti a jej vnímaniu povolania ženy v kontexte manželstva. Okrem prípravy dievčaťa pre „nebeského Ženícha“ vstepovaním zbožnosti a mravnej čistoty považoval manželstvo, ak nie rovno za cieľ výchovy, tak aspoň za jej dôležitý mílnik. Zmienené vlastnosti a zručnosti si dievča malo osvojiť do veku 17 – 18 rokov, ktorý spolu s Platónom uznal za vhodný na uzavretie manželstva. Tým v podstate dosiahlo dospelosť

85 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1107.

86 RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.) *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2009, s. 275. JANÁČEK, Josef. *Ženy české renesance*. Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 8.

87 Valentín Balaša (Balassi Bálint, 1554 – 1594) bol uhorský renesančný básnik, zakladateľ maďarskej lyrickej a ľúbostnej poézie, vojak a šľachtic, pochádzajúci z významnej šľachtickej rodiny. PARENÍČKA, Pavol (red.) *Biografický lexikón Slovenska I*. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2002, s. 180 – 181.

88 BALASSI, Bálint. *Összes költeményei*. Szentendre: Mercator Stúdió, 2006, s. 82. Dostupné online: https://mek.oszk.hu/kiallitas/balassi/_vers.php?vers=balassi00057.sgm1.

a bolo zrelé na vydaj. Vek, kedy by sa mal oženit muž pritom mohol byť oveľa vyšší; citujúc Aristotela až 36 rokov, čo je v porovnaní so ženou takmer raz toľko.⁸⁹

Ako si ale malo nájsť manžela dievča, vychované podľa predošlých ponaučení, vyhýbajúce sa mužskej spoločnosti, venujúce sa ručným prácam a modlitbe, žijúce v úzadí rodičovského domu? V tejto záležitosti nemalo konať samostatne, samozrejme okrem modlitieb, ale zveriť dôveru do rúk rodičov: „Kresťanské dievča si nesmie hľadať manžela ani sa usilovať o manželstvo, ale zveruje sa svojim milým rodičom, ktorí ju milujú; tí, poznajúc stav sveta, hľadajú do diaľky a môžu rozmýšľať o jej šťastí lepšie ako samotná dievčina, ktorá, žijúc doma oddelene, nepozná mravy a stav mužov. Ba keď si jej rodičia spomenú na manželstvo, nech dievčina pozdvihne svoje srdce k Bohu a povie so Sárrou: Pane, Bože, ty vieš, že som svoje srdce nevrhla za mužom. Preto nech nechá svoje slovo rodičom, ale nech sa neprestajne modlí k Bohu, aby jej dal muža, ktorý ju neodlúči od Boha, ale privedie ju k dokonalému svätému životu.“⁹⁰

Dievča teda nerozhodovalo o tom, kedy, ani za koho sa vydá, ale na rad prihádzal výber rodičov. Im teda kardinál Pázmaň adresoval nasledujúce rady. Svojej dcére mali vybrať manžela tak, ako by si ho vyberali sami: „Na pokoj dcér a na ich dobro nech hľadajú rodičia, keď ich chcú vydať.“⁹¹ „Mnohí rodičia dávajú svoje deti peniazom a nie človeku, lebo hľadajú zaťa podľa ich vôle, ktorý by bol popredný, bohatý a vznešený, a málo dbajú na to, čo je vhodné pre ich dcéry, ktoré musia žiť so svojim snúbencom až do smrti.“⁹² Z takéhoto kupčenia rodičov pri vydaji dcér vznikali iba nešťastné manželstvá. Viac ako na bohatstvo ženícha mali prihliadať na jeho „dokonalé mravy a rozvážnosť“. Potom nasledoval jeho rod. Na jeho vlastnú radu nemali rodičia dávať svoju dcéru bohatšiemu ženichovi, ako boli oni sami, lebo by hrozilo, že si z nej urobí slúžku.⁹³ Do úvahy bolo treba brať aj jeho vek: „ak je dieťa, nevie oceniť manželstvo; ak je veľmi starý, môže dostať ďalšie neduhy, ale je pravdepodobné, že čoskoro zanechá svoju manželku vdovou a svoje nedorastené deti sirotami.“⁹⁴

Posledným a najdôležitejším kritériom bolo vierovyznanie. Tu prehovorila Pázmaňova skúsenosť (ako konvertita z kalvíntva svojím pôsobením značne prispel k rekatolizácii veľkej časti územia Uhorska a mnohých šľachtických rodín).⁹⁵ Určite čerpal z mnohých príkladov konfesionalne nejednotných manželstiev, s ktorými sa stretol pri svojom pôsobení. Uvedomoval si riziká, ktoré predstavovalo konfesionalne zmiešané manželstvo a z toho vychádzal aj pri záveroch vo svojej kázni. Po správnosti teda dievčine ako katolíčke odporúčal, aby si vzala katolíka a vyhla sa manželstvu s mužom „falošného vyznania“. Ta-

kéto manželstvo by jej prinieslo mnohé ťažkosti: „strach z každodenných mrzutostí, trápení, nepokojov, odcudzení... dôvod na porušenie pôstov, sviatkov a iných cirkevných prikázaní...“⁹⁶ Dokonca jej v ňom hrozila strata svojej viery, čo sa napokon aj v mnohých prípadoch udialo, pričom konverzia sa týkala najčastejšie ženy. Pádny dôvodom bol aj rozdielny pohľad protestantov a katolíkov na nerozlučnosť manželstva. Ako uviedol: „...v manželstve pápežencov a kalvínov je väčšia a silnejšia povinnosť pre pápeženca ako pre kalvína. A protirečí s manželským zväzkom, aby jedina osoba mala pevnejšiu povinnosť ako tá druhá.“⁹⁷ Zamýšľal sa nad osudom detí z takýchto manželstiev, z ktorých mnohí vychovávali „v kacírstve“. Ba bolo by podľa neho lepšie „nosiť dievčenský veniec až do smrti ako rodiť synov, ktorí pôjdu do pekla.“⁹⁸ V otázke náboženskej jednoty budúceho páru sa napokon podobne vyjadril aj humanista Kocín.⁹⁹

SVEDECTVO ŽENY ŽIJÚCEJ V MANŽELSTVE

Kardinál Peter Pázmaň v prvej kázni zanechal dievča s kresťanskou výchovou na prahu manželstva. Vo svojom učení o ideáli ženy pokračoval v ďalšej kázni *Sveďectvo ženy žijúcej v manželstve*,¹⁰⁰ ktorá mala odzniet ako druhá v poradí na druhú nedeľu po sviatku Krstu Pána na evanjelium o Ježišovom zázraku v Káne Galilejskej.¹⁰¹ V tejto kázni rozpracoval koncept milujúcej, zbožnej, vernej, pracovitej a poslušnej manželky. Hoci sa jednotlivé state a poučenia zdajú byť šité hlavne na prostredie šľachty či mešťanov, podobne ako pri predošlej kázni obsahujú komplexný obraz vnímania ženy ako manželky v ranonovovekej spoločnosti.

„Dobrá manželka je Boží dar, gratia super gratiam, zdvojnásobenie Božej milosti, a blažený je muž dobrej ženy, ktoré požehnanie zvykne Pán Boh dávať svojim milým služobníkom ako odmenu za dobré skutky; tak väčšiu nad všetky biedy má ten, kto má zlú manželku.“¹⁰² Kázeň však nebola len vymenovaním vlastností, ktoré mala zosobňovať ideálna žena-manželka. Kardinál išiel ďalej a pokúsil sa v nej zhrnúť a predostrieť tak ženám, ako aj mužom návod na čnostné a pokojné manželstvo. Nám zas ponúkol možnosť vniknúť do hĺbky jeho vnímania a zvlášť pohľadu na ženu v ňom, a to hneď v úvode: „Tak som rozmýšľal, že ak nie vo všetkom, tak z veľkej časti je v moci a správaní ženy, či je v manželstve pokojná radosť alebo zdĺhavá zvada.“¹⁰³ Jeho príklady nemali len náboženský pôvod. Čerpal z diel antických a stredovekých autorov a filozofov a prírodných zákonitostí. Od začiatku pracoval aj so Svätým písmom; kľúčová bola evanjeliová scéna na svadbe v Káne, na ktorej základe zdôraznil ako dokonalé manželstvo to, v ktorom je jednota: „nezostane tam horká voda, ale mení sa na víno, ba aj na med...“¹⁰⁴ Svoju kázeň zameral na vzťah manželov; nevenoval sa napríklad materstvu alebo výchove detí. V tomto duchu ideál

89 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1108. Dobový zvyk, zahrnutý v Tripartite, uznával za vek plnoletosti u muža 24 rokov a u ženy 16 rokov, zákonný vek 12 rokov u oboch pohlaví. Vek plnoletosti sa u dievčat zrejme nestotožňoval s vekom fyzickej zrelosti a spôsobilosti na vydaj, keďže sa zvykli vydávať už v 14-tich, a to aj v kruhoch aristokracie. ŠTENPIEN, Erik (ed.) *Tripartitum*. Bratislava: Eurokódex, 2008, s. 149. Prvá časť, článok 111 O zákennom a nezákennom veku detí a o ustanovení ich obhajcu.

90 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1108.

91 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1109.

92 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1109.

93 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1109.

94 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1109.

95 Úspešnú rekatolizáciu v Uhorsku začal už jeho predchodca, ostrihomský arcibiskup František Forgáč a jej súčasťou bola aj náboženská konverzia samotného Petra Pázmaňa. Vela šľachtických rodín sa teda vrátilo ku katolicizmu už začiatkom 17. storočia.

96 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1109.

97 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1110.

98 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 1110. Štúdia v pôvodnom znení: LETZOVÁ, Mária. Otázka výchovy dievčat v ranom novoveku na príklade kázne Petra Pázmaňa. In *Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia II*. Trnava: Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, 2023, s. 38 – 56.

99 RATAJOVÁ – STORCHOVÁ, *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží*, s. 272.

100 KANYURSZKY, György (ed.) *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet. Budapest: M. Kir. Tud. – Egyetem nyomda, 1903.

101 *Sväté písmo*, Jn 2, 1 – 11.

102 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*, 6. kötet, s. 313.

103 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*, 6. kötet, s. 308.

104 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*, 6. kötet, s. 311.

a očakávania od vydatej ženy zhrnul do štyroch bodov: láska, čistota, poslušnosť a starostlivosť o domácnosť. Preto sa im aj my budeme v tomto poradí osobitne venovať v nasledujúcich podkapitolách.

Láska: „*ibi regnum et opes, ubi maritus*“

Lásku považoval za základnú hodnotu ideálneho manželstva: „*Nijaká zvada alebo nenávisť, nijaká sťažnosť alebo reptanie nemôže byť tam, kde je láska.*“¹⁰⁵ A pokračoval: „*V prvom rade preto je v manželstve najpotrebnejšia láska, lebo s ňou sa nielen ul'ahčí, ale aj osladí ťarcha dedičného jarma a neprijemného bremena, ktoré so sebou nesie manželstvo.*“¹⁰⁶ Tieto výroky podoprel mnohými dôkazmi z minulosti: uviedol príklad udatných a verných spartánskych žien, ktoré sa vypýtali za svojimi mužmi do väzenia a prezliekli si ich šaty, aby oni mohli utiecť.¹⁰⁷ Spomenul Hypsicrateu,¹⁰⁸ ako sa, unikajúc s manželom – kráľom do vyhnanstva, povzbudzovala slovami: „*ibi regnum et opes, ubi maritus*“ alebo odvážnu Gizelu Švábsku,¹⁰⁹ manželku rímsko-nemeckého kráľa Konráda II. Potrebu duchovnej lásky a harmónie vysvetlil využitím podobenstva o Cirkvi ako Kristovej neveste a prikázania lásky: „*ko miluje svojho druhu, seipsum diligit – miluje seba samého.*“¹¹⁰

Mohli by sme podotknúť, že sa zaoberal manželskou láskou v dobe, kedy sa nevelké percento manželstiev uzatváralo z lásky a nie všetky páry ju počas neho úplne nadobudli. Ranonoveký človek sa akiste pozeral na „pravú lásku“ v manželstve celkom inak, ako sa pozeráme my s odstupom storočí. Keďže nebola samozrejmosťou, azda by sme ju mohli z dnešného pohľadu v otázke vzájomného porozumenia a znášanlivosti označiť za oveľa menej sentimentálnu, no náročnejšie dosiahnuteľnú. Ani Pázmaň nepovažoval manželov za rovnocenných partnerov a postavenie každého a vklad do vzájomného vzťahu vnímal inak, samozrejme pri zachovaní jednoty. Mužovi patrila úcta, dominancia a „vláda“ nad ženou, ktorá sa uzavretím manželstva stala „jeho“. Pokladal za normálne označiť manžela za „jej pána“, a oslovenia v dobovej manželskej korešpondencii sú dôkazom toho, že bol tento výraz (a teda aj reflexia postavenia manželov) všeobecne zaužívaný a prijímaný. Ideálnu manželku podľa Pázmaňa ako predstaviteľa uhorskej katolíckej cirkvi by sme mohli označiť za podriadenú „svojmu pánovi“, túžiacu mu vždy vyjsť v ústrety, zabúdajúcu na seba, odpúšťajúcu, mierumilovnú a predovšetkým milujúcu. Zároveň „*dokonalá žena získa a privedie svojho pána k svätosti dobrými mravmi a modlitbou.*“¹¹¹ Manžel ju mal týmto dobrým mravom

105 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 310.

106 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 311.

107 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 312.

108 Hypsicratea (†63 pred Kr.?) bola konkubína a zrejme aj manželka pontského kráľa Mitriada VI. Po jeho porážke pri Pompejach v roku 66 pred Kr. bola jednou z troch verných, ktorí ho sprevádzali na úteku pozdĺž východného pobrežia Čierneho mora.

109 Gizela Švábska (okolo 990 – 1043) sa svojím tretím manželstvom stala nemeckou kráľovnou a rímsko-nemeckou cisárovnou. Ako aktívna cisárovná stelesňovala ideál *consors regni* – po manželovom boku mala teda aj politickú moc; mohla sama vydávať listiny a dokumenty. Bola matkou cisára Henricha III. VERBANAZ, Nina. A „Necessary Companion“: The Salian Consort's Expected Role in Governance. In TANNER, Heather J. (ed.) *Medieval Elite Women and the Exercise of Power, 1100 – 1400. Moving beyond the Exceptionalist Debate*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2019, s. 179 – 180.

110 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 311.

111 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 319.

učiť.¹¹² Aké náročné! Jeho láska mala prísť ako odmena: „*Nech sa žena uschnie, aby ju jej pán miloval. Lebo ak ona skutočne miluje svojho pána, nemôže byť taký divý človek, aby jej neopätoval lásku. Pretože nie je istejšia cesta pre lásku ako milovať toho, po ktorého láske túžime.*“¹¹³

Jednota: pochopenie, súdržnosť, svornosť, znášanlivosť

Pravá manželská láska bola v Pázmaňovom ponímaní významovo veľmi blízka jednote. Vyžadovala si štyri aspekty. Prvý by sme mohli nazvať pochopením: „*ak sú dvaja jedno telo, nech sú aj ich srdcia a vôle jedno. Preto ak žena vidí, že jej /pán má v niečom záľubu, nech sa to aj jej zaľúbi.*“¹¹⁴ Dal za pravdu Plutarchovi, ktorý sa vyjadril, že žena by mala byť ako manželovo zrkadlo: ak je jej manžel veselý, nech sa veselí s ním, a ak je smutný, nech s ním smúti. Manželka Hektora, mýtického hrdinu trójskej vojny, Andromaché, „*keď videla, že jej muž má rád kone, sama často chodila do stajne a dávala seno a obrok koňom svojho pána.*“¹¹⁵ Druhým bola súdržnosť vo veci majetku: „*aby medzi manželmi nebolo moje a tvoje.*“ Sám Pázmaň však vyznával nadradenosť muža a povinnosť ženy podriadiť sa mu vo veci majetku slovami: „*A keď sa žena dala svojmu manželovi, dala mu všetko. Preto, ak sama žena, podľa Božieho zákona, je v moci a vlastníctve svojho pána, teda je jej pána všetko, čo je jej.*“¹¹⁶ Za tretiu potrebnú vec v zachovávaní lásky považoval názorovú svornosť, alebo „*aby medzi manželmi nebolo reptanie, zvada, hádka.*“¹¹⁷ Poučenie v tomto smere patrilo hlavne ženám, lebo „*ženy všeobecne rozprávajú a reptajú. Potom je sotva niečo, čím by oddialili záľubenie svojich manželov, ako tvrdými slovami, častým sťažovaním a hádkami.*“¹¹⁸ Spomenul, ako sa Prótagora¹¹⁹ pýtali, či by dal nepriateľovi za manželku svoju dcéru a on odvetil, že by nepriateľovi nemohol dať nič horšie ako škriepnu manželku.¹²⁰ Žena, ktorá zarmucovala „svojho pána“, bola však sama odsúdená na trápenie, lebo nikde nenachádzala potešenie.

Napokon si láska vyžadovala vzájomnú znášanlivosť chýb a vrtochov toho druhého. Aj tu sa od ženy očakávala podriadenosť, miernosť, pokoj a obeta, alebo, ako sa sám Pázmaň vyslovil: „*tiché strpenie*“. Lebo nie tvrdosť pováh manželov, ale neznesiteľnosť žien vnímal ako príčinu nešťastia v manželstve.¹²¹ Za spásonosné naopak považoval, ak žena „*s pokojom nesie bremeno (v podobe) svojho pána.*“¹²² Priznal, že nikto nie je bez chyby a očakávať dokonalosť od jedného z partnerov označil za bláznovstvo.¹²³ Prihovárал sa manželkám: „*Ak je váš manžel hnevľivý, zápolivý, hrešiaci, nezväčšujte si kríž, neumývajte zo seba blato blatom; nerozpaľujte oheň krikom, kliatbou, ale robte tak, ako píše sv. Augustín, ako robila jeho matka.*“¹²⁴ Svätú Moniku dal ženám za vzor v reakcii na manželov hnev: ničím sa

112 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 320.

113 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 316.

114 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 312.

115 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 312.

116 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 313.

117 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 313.

118 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 314.

119 Prótagoras (okolo 480 pred Kr. – 410 pred Kr.) starogrécky filozof, sofista.

120 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 313 – 314.

121 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 314.

122 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 314 – 315.

123 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 314.

124 KANYURSZKY, *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet, s. 314.

mu neprotivila, iba ho trpezlivo a pokojne znášala. Tak dosiahla, že hoci „viaceré ženy nosili na tvári modriny od svojich miernejších pánov, jej divoký manžel ju nikdy neudrel.“¹²⁵ Pázmaň uviedol príklad ženy, ktorá si, vždy, keď sa jej manžel hneval, dala do úst lyžicu vody a držala ju dovedy, kým neprestal.¹²⁶

Z tejto trpezlivosti a znášanlivosti znovu vyplývala určitá pasivita a podriadenosť ženy voči mužovi, ktorú ako teológ nazval „dokonalým utrpením“, ústiacej v ideálnom prípade do „skutkov pravej lásky.“ To sa týkalo predovšetkým znášania prejavov mužovho hnevu. Na fyzické násilie odporúčal znovu len to isté: „ak sa jej pán búri a udrie ju, nech si pomyslí, že tým bičuje jej hriechy, za ktoré by si zaslúžila viac.“¹²⁷ Mala teda dokázať vyjsť zo seba samej. Ak by „svojmu pánovi“ spôsobila nejakú ťažkosť, „ak by aj nemala nijakú vinu, ona nech prosí o odpustenie tichými, sladkými, poníženými slovami: lebo nie je hanba, aby robila žena to, čím sa zachová pravá láska.“¹²⁸ „Nesenie bremena“ prejavene skutkami lásky bolo zvlášť potrebné v manželovej chorobe. Jeho manželka mala mať na zreteli, že „jej telo je telom jej pána“, a tak sa oňho mala aj starať. „Nech nezveruje inému starostlivosť o telo svojho drahého pána. Ale sama sa okolo neho krúti, sedí pri jeho posteli. Nielen slovom, ale aj liekmi nech zmiernuje jeho bolesť. Nech sa oňho stará s takým zalúbením a láskou, akoby bol zdravý...“¹²⁹

Čistota: pravda a vernosť

Hneď po láske predstavil Peter Pázmaň ako dôležitú hodnotu manželstva mravnú čistotu, ktorú označil za zdroj vzájomnej dôvery a pravdivosti. Tu na základe Svätého písma vyvodil tri príklady, ktoré sa vzťahovali na otázku čistoty. Pri prvom pracoval s výrokom „neslobodno prepustiť manželku.“ „Preto, ak je žena pijanka, hádavá, ľživá, kl'ajúca, škaredá, bridká, smradľavá, chorá, šialená, ba, ako hovorí sv. Pavol, modloslužobníčka, treba ju znášať, aj keď sa nám zdá, že sú to neúnosné ujmy.“¹³⁰

Ďalej hovoril o vernosti. „Rozbíjanie manželstva“ nekompromisne charakterizoval ako najväčšie zlo, rozviazanie sľubu, porušenie sviatosti a urážku cirkvi. Žena, ktorá by sa dopustila manželskej nevery, „urazí, zahanbí a roztrpčí svojho otca, matku a celý rod.“¹³¹ Prítiahne pohromu aj na svoje deti, ktoré nezodú mŕtť vysloviť meno svojej matky s počestnosťou; „ich otcov nebudú môcť spomenúť, aby sa neobnovila pochybnosť, či sú synovia.“¹³² Napokon si zhnusí aj samotného manžela, „tak sa ho bojí, ako kata, ...nemá pokojnej hodiny, smelého dňa, ale večný strach jej dusí srdce, že vysvitne jej hriešnosť.“¹³³ „Preto, ženy, viac ako smrti sa vyhýbajte rozbitiu manželstva: lebo je stokrát lepšie, ak by ste zomreli, než aby ste žili v hanbe.“¹³⁴ Poučenie sa týkalo aj manželov: „...lebo je trest zlých mužov, že sú ich manželky nerozumné.“¹³⁵ A pokračoval celkom tvrdými slovami: „Boh slepo bije v manželkách zlobu bezbožných mužov.“¹³⁶

125 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 314.

126 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 314.

127 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 315.

128 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 315.

129 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 315.

130 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 317.

131 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 317.

132 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 317.

133 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 317.

134 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 318.

135 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 318.

136 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 318.

Príkladná manželka si mala dať tiež pozor, aby neupadla do podozrenia od svojho manžela: „lebo upodozrievanie je peklom medzi manželmi.“¹³⁷ Dôvera mala byť obojstranná; kardinál vystríhal pred maličkosťami: „Preto, ako sa nesvedčí mužovi, aby z akéhokoľvek dôvodu upodozrieval svoju manželku, tak ženy, ak chcú žiť v pokoji, akékoľvek podozrenie by mali voči svojmu manželovi, nech sa vzdialia od toho, aby ho vykrikovali a vynášali svojmu pánovi na oči, lebo tým si získajú len jeho nenávisť.“¹³⁸ Ak by sa však voči nej manžel previnil a bol by jej neverný, mala ho znášať a trpieť jeho neveru s obetou a modlitbami: „s príkladom svätého a pokojného života, miernymi a jemnými napomenutiami, ale hlavne modlitbou k Bohu nech obmäkčuje srdce svojho pána...“¹³⁹

Poslušnosť

Štvrtý bod kázne o žene žijúcej v manželstve vysvetľuje a dopĺňa presvedčenie kardinála Pázmaňa (a aj celej spoločnosti) o nadradenosti muža a poslušnosti ženy v manželstve. Svoje argumenty podopieral z rôznych zdrojov. Snažil sa ich pochopiť a vysvetliť od základu čo najjednoduchšie. Za vzor si teda zobral zákonitosť prírody: „Ešte aj do nerozumných zvierat vniesla príroda, že samice sú menšie, slabšie a bezbrannejšie, keďže medzi rozným statkom samica nemá rohy; medzi divinou sviňa nemá kly. Tým chcela dať príroda poznať, že samec je opatrovníkom, ochrancom, vodcom samice.“¹⁴⁰ Preto považoval v manželstve za prirodzenú nadradenosť muža – ochrancu a poslušnosť ženy, od prírody citlivejšej a jemnejšej, ktorá ochranu potrebovala.

Poslušnosť mala byť zakorenená vo vzájomnej úcte. Pázmaň tu čerpal zo starozákonnej state o stvorení človeka, muža a ženy, v knihe Genezis: „Keď Boh stvoril Evu, neprivedol Adama k žene, ale Evu priviedol k Adamovi, a jasnými slovami dal mužovi nad ňou moc...“¹⁴¹ Na druhej strane však bolo treba, „aby mali muži na mysli, že Boh stvoril ženu nie z ich nohy, ale z rebrovej kosti.“¹⁴² Nemali sa teda k nej správať ako k slúžke, ale ctiť si ju ako svojho druhu. Pázmaň dokonca vyzdvihol akt stvorenia ženy: „Treba tiež uvážiť, že stvorenie ženy bolo úctivejšie, lebo nie z hlíny a mimo Raja ako Adama, ale z kosti muža a v Raji ju Boh vyformoval.“¹⁴³ Aspekt poslušnosti mu vhodne doplnil príklad Sáry ako poslušnej manželky Abraháma a state listov sv. Pavla Timotejovi a Efezanom. V zhode s nimi dospel k tvrdeniu, že ak už má žena miesto matky a otca „svojho pána“, náleží mu jej poslušnosť.¹⁴⁴ Naopak za neprirodzené považoval konanie ženy, ktorá by rozkazovala manželovi a chcela by, aby ju poslúchal. „Lebo tým zbaví svojho pána všetkej úcty, pretože podľa úsudku celého sveta je zlý taký človek, ktorý, prevracajúc Boží poriadok a zákon prírody, si nechá na krku sedieť svoju manželku a dovoľí jej, aby mu rozkazovala“¹⁴⁵

137 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 318.

138 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 319.

139 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 319.

140 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 320.

141 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 319.

142 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 319.

143 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 320.

144 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 319.

145 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 319 – 320.

Starostlivosť o domácnosť

„Po štvrté a posledné: manželstvo zaväzuje kresťanskú ženu k tomu, aby bola v starostlivosti o domácnosť svojmu pánovi pomocou, uľahčením a pokojom, nie tarchou a biedou.“¹⁴⁶ Touto úvodnou vetou azda vyriekol všetko, čo sa od ženy v tejto oblasti očakávalo. Ako však vysvetlil miesto a potrebu ženinej účasti na chode domácnosti? „Sv. Pavol píše, že Boh stvoril ženu pre muža, nie muža pre ženu, lebo po tom, ako stvoril muža, povedal: urobme mu pomocníka, s ktorým bude niest' domáce jarmo.“¹⁴⁷ Okrem toho upozornil na význam latinského slova *coniugium*, teda ujarmenie.¹⁴⁸

Od ideálnej manželky sa očakávalo, že bude plne schopná zastúpiť a nahradiť v tejto oblasti svojho manžela: „*nech múdrej žene smelo zverí svoj dom a starostlivosť o domácnosť. Sám môže spokojne odísť za inými vecami; nebojí sa, že utrpí v dome škodu. Pretože jej spravodlivosťou a bezchybnými mravmi získala u svojho pána dôveru. Mimo toho nijaký žal' nespôsobí svojmu pánovi, ale uľahčí mu a poťesí ho každý deň po celý jeho život.*“¹⁴⁹ Pázmaň deklaroval ideálnu manželku za ochrankyňu a zvelaďovateľku majetku. Tu jej vstúpoval striedmosť a zdravý úsudok. Mala zhromažďovať a strážiť manželove zárobky bez toho, aby ich zbytočne rozhadzovala. Okrem toho však odporúčal, aby aj ona sama prispievala vlastnou prácou k financiám a zabezpečeniu domácnosti. Prirovnal ju k „obchodnej lodi“, ktorá spravuje a stráži majetok svojho pána.¹⁵⁰ S nápomocnou, šetrnou, šikovnou a skromnou manželkou kontrastovala manželka márnотratná. „*Neuľahčujú, ale sťažujú bremeno svojho pána tie hlúpe ženy, ktoré privedú svojho pána do žiaľu a dlžoby, aby sa ony pekne obliekali a bohato prebývali.*“¹⁵¹ Vzorná manželka mala naopak „*skôr jesť suchý chlieb a chodiť v čistom plátne, ako by mala svojho pána starostiť so svojou cifrou.*“¹⁵²

Dôležitý bol pohľad na domácu pani ako na vzor pre celý jej dvor a okolie. Takáto žena „*v noci budí sluhov do práce: ona sama neje chlieb zvolávajúc, ale chytí sa práce; krúti svoje vreteno, tká jemné plátno, pletie opasky a siete, aby tým odľahčila trovy svojho pána.*“¹⁵³ V domácich prácach dával kardinál ženám voľnú ruku a veľmi ich v nich podporoval. „*Nech nečaká, že jej jej pán nájde ľan a vlnu, ktorú nech s dcérami tká, ale vlastnou múdrosťou nech nájde spôsob, ako si ju zaopatrit.*“¹⁵⁴

Nad všetku svedomitosť v starostlivosti o domácnosť kládol zbožnosť: „*Tieto vonkajšie starosti nech ju nezdržiavajú od Božích vecí a hľadania spásy.*“¹⁵⁵ Okrem pracovitosti v nej mala ísť žena príkladom svojmu okoliu a viesť k zbožnosti svojich sluhov. „*Os suum aperit sapientiae; et lex clementiae in lingua eius: nech neotvára ústa na márne táranie a ohováranie, ale svoju čel'ad' nech učí nebeskej múdrosti a zachovávaníu Božích príkazov.*“¹⁵⁶ Zároveň mala svoju zbožnosť pretaviť do dobro-

146 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 321.

147 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 321. P. Pázmaň tu využil obraz z listu sv. Pavla Korintánom. Sväté písmo, 1 Kor 11, 9.

148 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 321.

149 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 321.

150 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 321.

151 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 322.

152 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 322.

153 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 321.

154 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 321.

155 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 322.

156 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 322.

činnosti a skrze ňu vykonať „*zmierenie za seba a svojho pána pred Bohom.*“ Vyzýval ju, aby bola štedrá k chudobným a núdzným: „*manus suas aperit pauperi: nech ne-drží medzi prstami, ale plným vystretým priehrštím dáva chudobným.*“¹⁵⁷

Materstvu a výchove detí nevenoval Peter Pázmaň v kázni o ideálnej manželke širší priestor. So starostlivosťou o domácnosť a hospodárenie však boli úzko prepojené vzťahy s ostatnými členmi rodiny. Na prvom mieste bol samozrejme manžel. Starostlivosť o deti mala mať v konečnom dôsledku za cieľ získať si jeho lásku a spásu od Boha.¹⁵⁸ To sa týkalo aj nevlastných detí, teda detí jej manžela. Mala im nahrádzať matku: „*Bezchybná žena si zväží, že ak by zanechala siroty, ako by chcela aby sa k nim správala ich macocha – podľa toho nech sa správa k svojim nevlastným synom.*“¹⁵⁹ Správna žena mala prejavovať mierumilovnosť a úctu aj vo vzťahu k ostatnej manželovej rodine, hlavne nevyvolávať zbytočné spory a hádky, ktorými by zarmútila svojho manžela. Naopak kardinál radil, aby ich prijala za svojich: „*... matka jej pána je jej matkou, syn jej pána je jej synom, priateľ pána je jej priateľom.*“¹⁶⁰

„Ako zďaleka privezené drahé kamene“¹⁶¹

Citujúc výrok z Knihy prísloví – „*Ach, ktože nájde ženu dobrú? Jej cena je nad perly.*“¹⁶² – uzatváral Peter Pázmaň kázeň *Svedectvo ženy žijúcej v manželstve*. Z teologického hľadiska si položil otázku, prečo bolo manželstvo v katolíckej cirkvi ustanovené ako sviatosť a prečo je v ňom potrebný Boh. Vzápätí si odpovedal: „*Boh silou sviatosti upevňuje ľudskú bezmocnosť; dopomáha kresťanským manželom ku všetkým potrebným veciam.*“¹⁶³ Z hľadiska barokovej zbožnosti, ale aj kresťanskej viery, vyjadril potrebu posvätenia zväzku muža a ženy: „*tak, že ak do manželstva nepôjdu ako statok, len kvôli nespútanosti tela, ak sa ich svadba nezačne bláznivým fašiangom, ale modlitbou, Boh ich podporí v naplňaní ich manželského úradu.*“¹⁶⁴ Vernosť a jednotu pred Bohom preto považoval za základnú hodnotu kresťanského manželstva. Kázeň v tomto duchu aj zakončil slovami: „*Preto, kto si praje mať šťastné manželstvo; kto chce, aby sa horká svadobná voda premenila na sladké víno, nech zavolá na svoju svadbu Krista so svojou svätou Matkou spolu s apoštolmi; pred ich očami, im po vôli nech je jej hostina. A nech nepochybujú, že získajú na tejto zemi pokojné manželstvo a večnú blaženosť. Amen.*“¹⁶⁵ Pri kritickom skúmaní pohľadu na manželstvo v období raného novoveku by bolo vhodné opäť vziať do úvahy a porovnať protichodné alebo zhodné vyjadrenia autorov a predstaviteľov hlavne protestantských konfesíí Uhorska.

ZRKADLO KREŠŤANSKEJ VDOVY

Na nedeľu vo vianočnej oktáve mal kardinál Pázmaň k stati z Lukášovho evanjelia¹⁶⁶ pripravenú kázeň o ideáli kresťanskej ženy-vdovy. Vo svojej prvotnej

157 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 322.

158 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323.

159 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323.

160 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323.

161 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323.

162 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323. Sväté písmo, Prís 31, 10.

163 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323.

164 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323.

165 KANYURSZKY, Pázmány Péter összes munkái. 6. kötet, s. 323.

166 Sväté písmo, Lk 2, 36 – 37.

myšlienke nadviazal na prorokyňu Annu, ktorú „sa zdá, akoby ju Boh chcel dať za zrkadlo zbožným vdovám“ a na jej príklade sa pokúsil vysvetliť, „aký je úrad a poriadok kresťanskej vdovy.“¹⁶⁷ Načrel tak do problematiky vdovstva ženy, ktorá bola v jeho období špecifická už len chápaním sebarealizácie ženy ako poslušnej a nápomocnej družky muža v manželstve. Po smrti manžela teda žena v rámci nazerania ranonovovekej spoločnosti stratila „svojho pána“. Ocitla sa v chúlостivom postavení, a to nielen zo spoločensko-sociálneho, ale aj rodinného a majetkového hľadiska. Ak by sa aj dalo vdovstvo jednoducho definovať ako stav ženy po smrti manžela, o to komplikovanejšie definície a väčšiu variabilitu situácií v sebe zahŕňa. Vdovou sa mohlo stať šestnásťročné dievča tak ako šesťdesiatročná žena. Mohla byť nemajetná alebo mať v zálohe vysoké veno či majetok po manželovi, mohla byť bezdetná alebo mohla byť matkou; mohla byť rodinou a svojim okolím prijímaná s úctou a pochopením, mohla byť opovrhovaná a ponižovaná, mohla uvažovať o druhom vydaji alebo sa rozhodnúť viac nevydať kvôli zachovaniu majetku pre svoje deti. Pri zmienke o majetku dopĺňajú pohľad na vdovský stav rôzne manželské dohody, venné listy, testamenty a sprevádzajú ho často rodinné spory, nedorozumenia a odcudzenia. V tomto by si otázka právneho a majetkového postavenia vdovy zasluhovala osobitný výskum.

Kardinál Peter Pázmaň poňal tému vdovstva skôr z nábožensko-spoločensko-morálneho hľadiska. Snažil sa vhlbiť do prežívania vdov a dať im slová útechy. Pokúšal sa ich nasmerovať k správne konaniu v morálnej čistote a bezúhonnosti. Keďže bola kázeň primárne adresovaná kresťanským vdovám, vychádzal pri jej koncipovaní predovšetkým z kresťanského učenia. Vo Svätom písme, z ktorého vychádzal, totiž zaisťoval vdovám ochranu sám Boh: „Boh sa vo všetkých vekoch osobitne staral o vdovy.“¹⁶⁸ Túto tézu podopieral výrokmi zo žalmov, z evanjelií, listov a skutkov apoštolov. Okrem toho však vychádzal aj z diel cirkevných otcov, sv. Augustína, sv. Ambróza a Tertuliána.

Mnohými myšlienkami, ktoré odzneli v kázni o kresťanskej vdove, ako by uhorský prímás nadviazal na spomínané dielo humanistu Erazma Rotterdamského (1467 – 1536) *Vidua Christiana, Kresťanská vdova*.¹⁶⁹ Tento spis v roku 1529 venoval Márii Habsburskej, vdove po uhorskom kráľovi Ľudovítovi II. Jagelovskom, ktorý zahynul v bitke pri Moháči. Dielo je zaujímavé z dvoch dôvodov: na jednej strane poukazuje na vnímanie vdovského stavu očami humanizmu, a na druhej strane pre svoju popularitu a kontinuitu v nasledujúcich obdobiach. Koncom 16. storočia ho totiž preložil do češtiny, doplnil a v roku 1595 v Prahe vydal Jan Kherner Plzeňský.¹⁷⁰ Umožňuje nám tak porovnávať názory švajčiarskeho humanistického mysliteľa a uhorského prímasa a pozorovať ich zhodu alebo odchýlky v nazeraní na ideál kresťanskej vdovy. Preto považujeme toto dielo za vhodné na porovnanie s našou káziňou o kresťanskej vdove.

167 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 139.

168 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 139.

169 ROTTERDAMUS, Erasmus. *Vidua Christiana per des. Eras. Rotterdamum ad serenissimam pridem Hungariae Bohemiaeque reginam, Mariam, Caroli Caesaris, ac Ferdinandi regis sorore*. Basileae: In officina frobeniana, 1529.

170 KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, s. 142.

„Loď bez kormidelníka nie je slobodná, ale pustá“

Od čnostnej vdovy očakával Peter Pázmaň, že si bude rozumne počínať od začiatku tohto svojho stavu: „Keďže vdovstvo je dôsledkom smrti verného a manželského partnera, kresťanská vdova musí chodiť rozumne cez prah alebo po prvom schode vdovstva.“¹⁷¹ Mala mať na pamäti, že prišla o svojho „pána“ a opatrovníka. Jej zármutok v prvé dni po jeho smrti považoval za prirodzený, no mal byť úprimný, nie vynútený a okatý. „Preto nech zbožná vdova úprimne oplakáva smrť svojho manžela nielen kvôli ľuďom, aby nepovedali, že nemilovala svojho pána, ale hlavne preto, že keď prišla o svojho drahého opatrovníka, zostala bezmocnou sirotou.“¹⁷² Podobne sa vyjadril aj Erazmus v Khernerovom preklade, ktorý pripúšťal isté prejavy smútku: „nezabraňuje se mírný pláč a litování žalostivé našich milých přátel. Nebo není člověk kamenný aneb dřevěný, aby s plačícími neměl plakati.“¹⁷³ Zároveň však nebolo treba, aby vdova prejavy svojho zármutku prehánala, čo i len na samotnom pohrebe. Pretože prehnaný zármutok mohol znamenať pretváрку: „...ty vdovy, kteréž nemírnost v vylévání slz s jakýmsi pláčem řvavým a nařikavým při pohřbu mužův svých zachovávají, prve než dobře... tělo mrtvé ustydne, za jinými nestydatě běhají, neb do domu svého je loudí.“¹⁷⁴ Pázmaň súhlasne dodal, že sa vdova mala zdržať „bláznivých výkrikov, trhania vlasov a nevhodného spevu“, „...lebo všetci vedia, že sú to len pompy pripravené na trh a na oči, ktoré sa roztopia tam, kde ich nikto nevidí ani nepočuje.“¹⁷⁵ Humanista Erazmus ho zase doplnil v otázke vyjadrenia smútku navonok smútočným, vdovským odevom: „...jináč se zavijí vdova a jináč manželka.“¹⁷⁶

Nech bol manžel akýkoľvek zlý, hnevľivý alebo surový, jeho manželke sa za ním patrilo smútiť. Pázmaň kritizoval nerozumné ženy, „ktoré sa vôbec nepretvarujú, ale tak sa tešia zo smrti svojho manžela, akoby zhodili zo šije ťažké a smutné jarmo, keď sa zbavili puta a majetku ich manžela.“¹⁷⁷ Takto získanú slobodu však považoval za veľmi iluzórnu a radosť zbytočnú: „veď ak loď stratí kormidelníka, nie je slobodná, ale pustá, a vydaná napospas zmietaniu vetrov a rozbíjaniu peny. Aj žena bez starostlivosti svojho manžela sa zmieta v pene všetkých ťažkostí. Preto si nezaslúži meno dokonalej ženy tá, ktorá nemiluje svojho manžela ako seba samu; ktorá si skôr nepraje život ako smrť svojho aj keď dreveného alebo surového pána.“¹⁷⁸

Útecha vdov

Svoj žiaľ mala kresťanská vdova chlácholiť útechou. Kardinál Pázmaň jej vo svojej kázni ponúkol viacero zamyslení, ktoré jej ju mohli pomôcť priniesť. V prvom rade argumentoval správnosťou Božej vôle. Manžel bol presa len darom od Boha a bolo by zbytočné reptať proti jeho rozhodnutiu vziať si ho späť: „...nech si premyslí, že Boh jej bol dal dobrého manžela a opäť od nej vypýtal, čo bolo jeho... Nedá sa bojovať proti Božej vôli... Ak je teda bláznovstvo a neludskosť zarmucovať sa nad

171 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140.

172 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140.

173 KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, s. 143.

174 KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, s. 143.

175 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140.

176 KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, s. 144.

177 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140.

178 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140.

tým, že to, čo nám bolo požičané, má byť od nás vzaté späť, kresťanskému človeku neprislúcha, aby žiadal navrátenie od Boha dopriateho milého, ale skôr vzdával vďaku, že uňho doposiaľ ponechal to, čo si mohol v pravý čas vyžiadať.¹⁷⁹ Ďalej spomenul biblického kráľa Dávida, ktorý žiadal a postil sa, kým bol jeho syn chorý, no keď zomrel, uvedomil si, že ho nemôže priviesť späť a vzdával Bohu vďaky, že ho vzal k sebe a zbavil ho utrpenia. „Týmto by sa mal riadiť každý rozumný človek, aby sa nevyčerpával márnymi starosťami.“¹⁸⁰

Zdrojom útechy pre ženu-vdovu malo byť presvedčenie a viera, že jej manžel je spasený. Tu argumentoval Pázmaň učením kresťanstva o viere v posmrtný život: „Po tretie, nech má na pamäti slová svätého Pavla, ktorý píše, že kresťanský človek nemá žaliť nad svojimi mŕtvymi ako tí, čo neveria, že budú mať lepší život, ale s vedomím, že jeho mŕtvy sa v chorobe tak pripravil na smrť, ako sa patrí kresťanovi. Nech je v plnej dôvere, že prešiel z plačlivého údolia do nebeského štastia. Preto nie je hodné smútiť nad jeho imaním a slávou. Ba vediac, že nestratila svojho milého, ale ho odprevadila ho tam, kam sa všetci usilujeme, zbožná žena sa má radovať, že o malú chvíľu bude so svojim manželom v poteche večného života.“¹⁸¹

Ani smútením a oplakávaním totiž nemohla svojho manžela priviesť k životu. Preto ju Pázmaň vystríhal pred zbytočným vyčerpávaním, lebo tak skôr „strávi svoj život a zdravie zármútkom. Preto dajúc pokoj plaču, nech si myslí, že jej tak hovorí jej mŕtvy pán: ‚Či vidíš, ako som sa včera mal? Dnes môže byť rad na tebe: krátko po mne tá čakám.‘ A touto myšlienkou nech sa pobáda k horlivosti dokonalejšieho života a k smerovaniu sveta.“¹⁸² Útechu však nemala prijímať „od tých, čo ju povzbudzujú, že namiesto mŕtveho muža dostanú živého a že sa už rozhodli, komu ju dajú“¹⁸³ Naopak, mala prameniť zo zbožnosti a viery.

Vzťah k Bohu ako nové východisko

Prvoradou záležitosťou vdovy bolo zaopatríť a pochovať „chladné telo“ jej mŕtveho manžela. Nemala pritom plytvať peniazmi a usporadúvať zbytočne okázalý pohreb, aby ju to neprivedlo do dlžôb. Namiesto toho jej náležala úloha dohliadnuť na usporiadanie manželových záležitostí a vyrovnanie dlhov, a získať tak pokoj pre jeho dušu: „...nech svoju pravú lásku k vyjmu pánovi prejaví v tom, aby pomohla jeho duši; nech zaplatí jeho dlhy, aby ho dlžníci po smrti nepreklínali, nech ošatí a nasýti chudobných, aby sa za neho modlili; nech dovedie do konca jeho na zbožné veci ustanovený testament, aby polahčila jeho dušu.“¹⁸⁴

Po vyriešení týchto záležitostí sa mala ovdovená žena povzniesť nad slabosť a neprajnosť svojho postavenia. Žiadalo sa od nej „ovel'a viac svätosti a dokonalosti.“¹⁸⁵ Jej vdovstvo jej ponúkalo novú úroveň zbožnosti a vzťahu s Bohom. Dosiaľ totiž, kým bol jej manžel nažive, delila svoju pozornosť a lásku medzi Boha a manžela a vyžadovala sa od nej „dvojaká služba.“¹⁸⁶ V manželstve totiž „treba myslieť nielen na to, ako sa má páčiť Bohu, ale aj na to, ako by mohla byť príjemná pred

svojím manželom. Ale tá, ktorá manžela nemá, má dbať len na to, aby našla milosť pred Bohom, telesnou a duchovnou svätosťou: všetky svoje mravy a správanie nech prispôsobí vôli toho, ktorý miesto jej pána vzal na seba starostlivosť o jej vdovstvo.“¹⁸⁷ Peter Pázmaň predkladal ženám obraz vonkajšej skromnosti a striedmosti na jednej strane a svet duchovných ozdôb a vnútorného bohatstva duše, do ktorého mala čnostná vdova vstúpiť (i keď to bolo také náročné) na strane druhej. Boh, nebeský Pán, ktorý sám obrazne prevzal starostlivosť o ňu z rúk jej „pozemského pána“, mal byť jej ideálom a cieľom jej snahy páčiť sa: „Ak predtým krásnila svoje telo na pohľad svojho pána, vo svojom vdovstve nech hľadá duchovné ozdoby, lebo len tie ju urobia krásnou a milou pred Bohom. Ak sa vo svojom predchádzajúcom stave zdobila šatami, vo svojom vdovstve nech svojím odevom a svojou výbavou sama ukazuje, že nehľadá ničiu priazeň vonkajším odevom, nespôsobuje rozkoš ničiemu oku.“¹⁸⁸

Mravy zbožnej vdovy

Na príklade prorokyne Anny vystaval Peter Pázmaň tri morálne piliere kresťanskej vdovy. Prvým bol čnostný a mravne čistý život. Prorokyňa, hoci 84 rokov „jedla vdovský chlieb“, zachovala sa celý čas sväto; „stratiac všetky ľudské radovánky, neprestajne prebývala v chráme a so zbožnosťou slúžila Bohu.“¹⁸⁹ Existovala teda istá podobnosť medzi stavom dievčata-panny a vdovy: od obidvoch sa očakávala zdržanlivosť a zachovávanie čistoty. Podľa Erazma však bola situácia vdovy náročnejšia, lebo bolo ťažšie, a preto aj dôstojnejšie „od rozkoši zakušené se zdržovati, nežli na neokušenou nic nedbati.“¹⁹⁰ Okrem toho považoval vdovský stav za hoden úcty od predchádzajúcich dvoch: „Protož jako květ panenský oblibujeme a užitek při plodných manželkách schvalujeme, tak vdovy pro radu a zkušenost v veliké vážnosti máme.“¹⁹¹

Pozastavil sa pri starozákonných vdovách, ktoré slúžili v chráme, žili oddelené od sveta a bývali v samostatných komôrkach pristavaných k chrámu. V takomto prostredí bola podľa neho vychovávaná Panna Mária a Anna v ňom prežila svoje vdovstvo (čím podporil zmýšľanie o podobnosti stavu čistoty u dievčata a vdovy). Cirkevný otec Cyril Antiochijský, ktorého citoval, dokonca nazval Annu reholníckou a zbožnou mníškou.¹⁹² Vdovám teda ich stav, žitý v čistote a zdržanlivosti, otvoril nové cesty zbožnosti. Mnohé z nich si, už od obdobia raného stredoveku, zvolili zasvätený život a žili buď v kláštorech alebo spoločenstvách podobne zasvätených žien (napríklad *begyne* v západnej Európe).¹⁹³ Isté prirodzené odlúčenie vdovy od spoločnosti, vychádzajúce nielen z vonkajšieho prostredia a tlaku, ale predovšetkým z jej vlastnej iniciatívy, a nasmerovanie na službu Bohu, teda bolo stáročia prítomné v kresťanských spoločenstvách v rôznych formách a kardinál Pázmaň naňho pri vykresľovaní morálnej čistoty kresťanskej vdovy iba nadviazal. Naopak, vdova, ktorá sa často „ukazovala na očiach“ a pohybovala v spoločnosti, sa vystavovala riziku morálneho poklesku.¹⁹⁴ S tým súhlasil aj

179 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140.

180 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140 – 141.

181 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 141.

182 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 141.

183 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 140.

184 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 141.

185 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 141.

186 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 141.

187 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 141 – 142.

188 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 141 – 142.

189 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 142.

190 KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, s. 144.

191 KRÁL, *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*, s. 144.

192 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 142.

193 PERNOUDOVÁ, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 32.

194 PÁZMÁNY, *Minden Vasárnapokra*, s. 142.

Erazmus, ktorý dodal, že vdova mala „v striedmosti sväte svuj život vésti, po rozkošech tohto sveta nedychtiti a hodúv neváleti.“¹⁹⁵ Ba čo viac: „mely by se napomenouti naše některé hodokvasné vdovy, kteréž žádně dobré vůle nezameškají a z jedněch hodúv na druhé téměř každého dne přecházejí,... že pro takové panketování smrt na svou milou duši uvozuji.“¹⁹⁶

Druhý morálny pilier sa týkal potreby dodržiavania striedmosti a obmedzovania telesnosti v nadväznosti na pôsty prorokyne Anny. Tu bol kardinál prísny a nekompromisný: „Lebo ktorá vdova chce zachovať čistotu, treba, aby svoje telo nosila na uzde a držala ho pod bičom.“¹⁹⁷ Rady a usmernenia v tomto smere sa týkali potreby asketizmu, ktorý považoval za nevyhnutný prostriedok prevencie pred morálnym pádom: „Velmi dobře udržované tělo je jako statný kôň, který, ak nie je trýznený, zlomí krk tomu, kto na ňom sedí.“¹⁹⁸ Spolu so svätým Pavlom preto vyznával podriadenosť tela duchu. Ako sa teda mala postiť kresťanská vdova? Pázmaň nepovažoval za správny „kalvínsky“ pôst, ktorý by stál na striktnom zdržiavaní sa pokrmu.¹⁹⁹ V jeho náhľade na telesný asketizmus vo forme sebatrýznenia či ako ho sám nazval „premáhania vlastného tela“ vidno pod rúškom barokovej zbožnosti doznievajúci ideál stredovekej svätosti.²⁰⁰ Na takto sa premáhajúcich ženách obdivoval a zvyrazňoval ich duchovnú silu. Tú chcel dať za príklad kresťanským vdovám a poučiť ich o cene morálnej čistoty pre ženy-sväťice predchádzajúcich storočí, pochádzajúce často z najvyššieho spoločenského postavenia. Zmienil sa o Kataríne Sienskej, Alžbete a Margite Uhorskej, ktoré trýznili a bili svoje telá reťazami, remeňmi a prúťmi.²⁰¹ Tieto názory netreba brať doslovne; kardinál nimi tak nevyzýval na telesné sebatrýznenie ako na pestovanie duchovnej sily, ktorá mala usmerňovať telo. Svoju dobu totiž označil za slabú v prekonávaní žiadostivosti: „Ale teraz, v našej nešťastnej dobe, sme takí slabí, že je nám ťažko čo len uveriť takýmto nezvyčajným veciam: lebo neuvažujeme, že kráľovstvo Božie treba získať silou; to znamená, že musíme na sebe robiť násilie, musíme zlomiť svoju dispozíciu, musíme sa trápiť, ak chceme získať nebeské kráľovstvo. A tí, čo patria Kristovi, musia ukrižovať svoje telo tým, že zabijú svoje žiadostivosti.“²⁰²

Za tretí morálny pilier kresťanskej vdovy považoval podľa vzoru prorokyne Anny modlitbu. Vzorná kresťanská vdova mala síce prvom rade dohliadnuť správu majetku, na dobrú výchovu svojich detí a vnúčať a svedomito sa starať o služobníctvo, no nad to všetko postavil prejavy zbožnosti.²⁰³ Modlitbou mala prekonávať „dva neprijemné kríže“: prekonávanie telesnosti a častý smútok a skleslosť, prameniáci zo zanechania „zvyčajných radovánok.“ Namiesto nich sa mala oddať modlitbe: „Niet spásonosnejšieho žriedla na uhasenie telesných ohňov, ako je modlitba. Neexistuje krajšej radovánky ako rozhovor s Bohom v modlitbe. Niet hmatateľnejšieho lieku, ktorým sa liečia všetky choroby, ako je modlitba.“²⁰⁴ Peter Pázmaň neodporúčal vdove modliť sa len pri premáhaní túžob po rozkoši

195 KRÁL, Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku, s. 143.

196 KRÁL, Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku, s. 143.

197 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 143.

198 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 143.

199 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 143.

200 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 143.

201 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 143.

202 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 144.

203 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 144.

204 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 144.

a „radovánkach“. Ponúkal jej ju ako duchovný zdroj útechy, ochranu pred neprajníkmi, východisko zo samoty a liek na všetky choroby. „Preto, ak vdova potrebuje útechu, nech sa rozpráva s Bohom a bude potešená. Ak ju obliehajú nepriatelia, nech prosí Boha o pomoc a bude vyslobodená. Ak je mrzutá zo svojej samoty, nech sa utieka k Bohu, a nebude sama. Jedným slovom, v modlitbe nájde znožná vdova liek na všetky svoje neduhy, potechu všetkých svojich nárekov, úľavu všetkých svojich námah, zmiernenie všetkých svojich ťažkostí.“²⁰⁵

Uzavretie nového manželstva

Zdalo by sa, že po vymenovaní ideálnych vlastností a očakávaní Pázmaň nepustí kresťanskú vdovu k možnosti znovu uzavrieť manželstvo. Naopak. V závere sa dostal aj k tejto téme: „V krátkosti sa však pozrime, ako by mala vdova uvažovať o opätovnom sobáši.“²⁰⁶ Opäť argumentoval Svätým písmom, ktoré nezakazovalo vdove uzavrieť nové manželstvo. To sa týkalo hlavne mladých vdov, ktoré sa mali radšej vydať ako porušiť mravnú čistotu. Spolu s apoštolom Pavlom teda celkom radikálne vyhlásil: „Žena, ktorej muž zomrel, je oslobodená od povinnosti; môže sa vydať, za koho chce. Ba čo viac, mladým vdovám (ak nie sú k vdovstvu viazané vierou a sľubmi) svätý Pavol odporúča, aby sa vydali. Ak v sebe nepoznajú dost síly a Božej milosti, aby žili čisto, je lepšie sa vydať, ako sa dať upáliť.“²⁰⁷

Napriek tomu, že opätovný vydaj bol vdovám umožnený, naďalej považoval za ideálnu kresťanskú vdovu tú, ktorá bola manželkou iba jedného muža a po jeho smrti sa celkom oddala Bohu.²⁰⁸ Nemala sa viac „rozdeľovať na dve časti.“ Z praktických dôvodov je to celkom pochopiteľné: použijúc listy sv. Hieronyma sa kardinál zamýšľal nad možnými rizikami. Ak mala deti z prvého manželstva, hrozilo narušenie vzťahov; nemohla sa im viac úplne venovať, a ak mala deti aj z druhého manželstva, bolo nebezpečenstvo ešte väčšie. Vynárali sa aj možné majetkové konflikty medzi deťmi z prvého manželstva a druhým manželom, prípadne deťmi z druhého manželstva: „A vydajú jej testament, ktorým podreže hrdlo svojím deťom.“²⁰⁹

Popri týchto varovaniach, ktoré vyplývali z opätovného vydaja kresťanskej vdovy, kládol Pázmaň dôraz aj na výber manžela. Mala sa pri ňom riadiť radou jej blízkych: „nech si len dá pozor, aby sa nevydala bez vedomia a vôle svojich bratov.“²¹⁰ Muž, za ktorého by sa mohla znova vydať, mal byť rozvážny a zrelý človek: „A nech sa nevydáva za nejakého hravého, opitého a chlipného mladíka, ale nech hľadá muža triezvych a cnostných mravov. Lebo je tisíckrát lepšie zostať vdovou až do smrti, ako sa vydať za nevyzretého krásavca.“²¹¹

Od ideálu k dobovej realite

Kázne ostrihomského arcibiskupa a uhorského prímasa Petra Pázmaňa do podrobna rozobrali ideál kresťanského dievčaťa, manželky a vdovy. Ich porov-

205 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 144.

206 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 144.

207 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 145. Sväté písmo, 1 Tim.

208 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 145.

209 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 145.

210 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 145.

211 PÁZMÁNY, Minden Vasárnapokra, s. 145.

kanie s dielami s rovnakou tematikou o stredoeurópskeho priestoru a rôzneho náboženského prostredia, či už ide o Jána Amosa Komenského, Alberta Molnára Senciho, Erazma Rotterdamského, Jana Kocína a i., tento ideál kompletizuje a obohacuje o podobný či rozdielny pohľad. Je pozoruhodné, do akých detailov sa dokázali títo mužskí autori venovať žene: výchove dievčata, ideálu manželky a postaveniu vdovy. Ako kardinál spolu s biskupom Jednoty bratskej rozoberali pridávanie detí a ako sa v otázke potreby vzdelávania dievčat obaja v základe zhodli s kalvínskym teológom. Kázne, ktoré sme použili ako východisko, nám zároveň dovoľujú pozrieť sa na vzor ženy žijúcej v manželstve, na manželskú lásku, jednotu a vernosť pohľadom najvyššieho predstaviteľa katolíckej cirkvi v Uhorsku. Takisto je zaujímavý aj prienik jeho názorov s humanistom Rotterdamským ohľadom postavenia žien v čase ich vdovstva.

Ranonovoveký ideál ženy ponúka súbor predstáv dobovej spoločnosti. Zvlášť pri kázňach je dôležitý odkaz: takto by to malo byť. Štúdiom rozsiahleho materiálu z rovnakého obdobia by sme mohli konfrontovať ideál s realitou bežnej praxe. Keďže sa kázne a aj viaceré diela, s ktorými sme ich porovnávali a dopĺňali, zdajú byť adresované predovšetkým urodzeným veriacim alebo veriacim z meštianskeho prostredia, ponúkajú nám vhodné východisko pri spracúvaní životov a diel šľachtických či meštianskych žien. Ich vedeckým spracovaním by sme sa mohli najlepšie dopracovať k potvrdeniu či vyvráteniu predstáv a ideálov o dievčati, manželke a vdove v období raného novoveku na našom území, a tak prispieť k doplneniu poznania dobovej ženskosti.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Tlače pred rokom 1800

- PÁZMÁNY, Péter. *A Romai Anyaszentegyház Szokásból Minden Vasárnapokra es egy-nehany Innepekre Rendelt Evangeliomokrúl, Predzácziók*. Nagy-Szombatban: Az Academiai böttökkel, Hörmann János által, 1695. (Régi Magyar Könyvtár I., 1482)
- ROTTERDAMUS, Erasmus. *Vidua Christiana per des. Eras. Rotterdamum ad serenissimam pridem Hungariae Bohemiaeque reginam, Mariam, Caroli Caesaris, ac Ferdinandi regis sorore*. Basileae: In officina frobeniana, 1529.
- SZENCI MOLNAR, Albert. *Imadsagos Könyveczke, Mellyben szép Hálaadásoc és áhitatos Könyörgésec vadnac: Kinecnec akarmelly rendben, minemü állapattyában és szukségében, naponkint élmondásra hasznosoc és alkolmatasoc*. Heidelberg: Auberius Daniel és David atyafiaknac, és Schleichius Kelemennec kölczégével, 1621.

Edície prameňov

- DÉZSI, Lajos (ed.) *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Budapest: A Magyar tudományok akadémia, 1898
- GINDELY, Antonín (ed.) *Jana Amosa Komenského Informatorium školy mateřské, to jest pořádná a zřetelná zpráva, kterak rodičové pobožní i sami i skrze chůvy, pěstouny a jiné pomocníky své, nejdražší svůj klenot, dítky své milé, v prvním jejich a počátečním věku rozumně a počestně k slávě Bohu, sobě ku potěšení, dítkám pak svým na spasení věsti a cvičiti mají*. Praha: Pomocí Musea království Českého, 1858

- KANYURSZKY, György (ed.) *Pázmány Péter összes munkái*. 6. kötet. Budapest: M. Kir. Tud. – Egyetemi nyomda, 1903
- RATAJOVÁ, Jana – STORCHOVÁ, Lucie (eds.) *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží. Diskursy manželství v české literatuře raného novověku*. Praha: Scriptorium, 2009
- ŠTENPIEN, Erik (ed.) *Tripartitum*. Bratislava: Eurokódex, 2008

Monografie

- BALASSI, Bálint. *Összes költeményei*. Szentendre: Mercator Stúdió, 2006
- BITSKEY, István. *Petrus Cardinalis Pazmany. Archiepiscopus strigoniensis*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2010
- DUCHOŇOVÁ, Diana, HANULA, Matej a kol. *Človek raného novoveku*. Bratislava: VEDA, 2020
- DUCHOŇOVÁ, Diana. *Palatín Mikuláš Esterházy – Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava: Veda, 2017
- FRÁKNÓI, Vilmos. *Pázmány Péter 1570 – 1637*. Budapest: Magyar Közlönyi Lap-és Könyvkiadó, 2014
- JANÁČEK, Josef. *Ženy české renesance*. Praha: Československý spisovatel, 1987
- Kol. autorov. *Slovenský biografický slovník V*. Martin: Matica Slovenská, 1992
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta Světla*. Podlesí: Miloš Palatka – ALMI, 2009
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Didaktika česká*. Praha: Národní tiskárna I. L. Kober, 1937
- LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na šľachtickom dvore – Odev – strava – domácnosť – hygiena – voľný čas*. Bratislava: Slovart, 2015
- MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokní zbožnosť v českých zemích*. Praha: Grada, 2013
- PARENÍČKA, Pavol (red.) *Biografický lexikón Slovenska I*. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2002
- PERNOUDOVÁ, Regine. *Žena v době katedrál*. Praha: Vyšehrad, 2002

Štúdie v časopisoch a zborníkoch

- KRÁL, Pavel. *Vdovy ve šlechtické společnosti raného novověku*. In LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) *Žena a právo*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2004
- LENGYELOVÁ, Tünde (zost.) *Thurzovci a ich historický význam*. Pro Historia: Bratislava, 2012
- LENGYELOVÁ, Tünde (ed.) *Žena a právo*. Bratislava: AEPRESS, 2004
- LENGYELOVÁ, Tünde. „Zdravie je boží dar – nezneužívajte ho, ale radšej využijajte“. Šľachtické ženy ako pacientky a liečiteľky a ich medicínske znalosti. In *Forum Historiae*, 2010, roč. 4, č. 2
- LETZOVÁ, Mária. *Otázka výchovy dievčat v ranom novoveku na príklade kázne Petra Pázmaňa*. In *Studia Historica Tyrnaviensia Iuvenilia II*. Trnava: Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, 2023
- SCHNEIDER, Bernhard. *Wandel und Beharrung. Bruderschaften und Frömmigkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. In GANZER, Klaus – SMOLINSKY, Heribert (zost.) *Volksfrömmigkeit in der frühen Neuzeit*. Münster: Aschendorff, 1994
- Sväté písmo
- VERBANAZ, Nina. A „Necessary Companion“: The Salian Consort’s Expected Role in Governance. In TANNER, Heather J. (ed.) *Medieval Elite Women and the Exer-*

cise of Power, 1100 – 1400. Moving beyond the Exceptionalist Debate. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2019 https://doi.org/10.1007/978-3-030-01346-2_9

Mgr. Mária Letzová, PhD.
Katedra histórie
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 34 Trnava
m.letzova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9868-1953

TRNAVSKÍ PUŠKÁRI V 18. STOROČÍ

PETER RYBÁRIK

TRNAVA'S ARTISAN GUNMAKERS IN THE 18TH CENTURY The craft of gunmaking on the territory of today's Slovakia has a rich and long history, but the study of its history is still one of the areas where speculation often dominates over facts. Information about artisan gunmakers, which is key to determining the age of signed examples of firearms, is mostly absent. We can't always be sure about the design and decoration. This kind of fact we can also apply to Trnava's artisan gunmakers. The article presents the results of research about artisan gunmakers working in Trnava during 18th century. The purpose of research was to identify the names of artisan gunmakers and, on the basis of primary source materials, to determine the period of their activity.

KEYWORDS: firearms, 18. century, Trnava, artisan gunmaker, craftsmanship

Puškárske remeslo ako úzko špecializované odvetvie remeselnej produkcie zamerané na výrobu palných zbraní má na území dnešného Slovenska dlhú tradíciu a tak ako v iných častiach Európy aj v našom prípade pochádzali prví puškári z radov príbuzných remeselných odvetví. Tie tvorili kováči, kovolejáři, zvonolejáři, ale tiež zámočníci a hodinári, s ktorými neskôr puškári vytvárali spoločné cechové združenia. V niektorých prípadoch, predovšetkým v menej frekventovaných oblastiach vývoja remeselnej produkcie pôsobili aj mimo cechov ako slobodní remeselníci, alebo vykonávali puškárske práce zámočníci, ktorí mali kumulované funkcie.

Hoci je táto téma v našej odbornej i populárno-náučnej literatúre zastúpená a údaje o vznikoch puškárskych cechov, ich štatútov, či počtoch remeselníkov sú v nej zväčša obsiahnuté, tak viaceré informácie dodnes absentujú. Sú to hlavne údaje o pôsobení konkrétnych majstrov, či ich produkcie, ktoré môžu byť kurátorom múzejných zbierok, či súkromným zberateľom nápomocné. Najlepšie sú v tomto smere spracované údaje o bratislavských puškároch, ktorí mali v 18. storočí nepochybne dominantné postavenie, čo sa týka nie len kvality ich výrobkov, ale aj počtu remeselníkov. Tvorili takmer jednu štvrtinu celkového počtu puškárov pôsobiacich na území dnešného Slovenska¹. Výhodou pre nich bola blízkosť Viedne ako aj množstvo potenciálnych zákazníkov z radov šľachty. Výrobky týchto majstrov sú početne zastúpené nie len v slovenských, ale aj zahraničných zbierkach a mnohé sú známe z dostupnej literatúry². O „mimobratislavských“ puškároch, alebo všeobecnejšie povedané produkciu ručných palných zbraní za hranicami Bratislavy na území Slovenska však to isté tvrdiť nemôžeme,

- 1 KULAŠÍK, Karol Koloman. Bratislavskí puškárski majstri (2). In *Střelecká revue*, 1977, roč. 8, č. 3, s. 19.
- 2 Pozri napr. VALACHOVIČ, Pavol. Výrobky bratislavských puškárov v zbierkach Historického ústavu Slovenského národného múzea. In *Zborník Slovenského národného múzea: História*, 1983, roč. 77, s. 149 – 181; RYBÁRIK, Peter. Bratislavský puškár Johann Fischer. Pušky a pištole zo zbierky zbraní SNM – Múzea Červený Kameň. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2021, roč. 33, s. 256 – 277; PÍREK, Michal. *Palné zbrane*. Praha: Ottovo Nakladatelství, 2014; KULAŠÍK, Karol, Koloman. *Puškárstvo. Remeslo piatich storočí*. Bratislava: Pallas, 1978; TEMESVÁRY, Ferenc. *Vas, ezüst és arany. Nemzeti történelmünk fegyverei*. Keszthely: Helikon Kastélymúzeum, 1989.

čo je nepochybne spôsobené aj nižším počtom puškárskych majstrov v týchto miestach. To je aj prípad Trnavy.

O trnavskom puškárstve, alebo výraznejšie puškároch sa z publikovaných materiálov dozvedáme len veľmi málo a s týmto problémom sme sa prvýkrát konfrontovali pri dopyte súkromného zberateľa z Českej republiky, ktorý vlastní loveckú dvojku s perkusnou zámkou signovanú „A. KALWODA IN SKALITZ“. Ten istý puškár pôsobiaci v tom čase v Skalici bol totižto aj výrobcom loveckej dvojky s lôžkovým uzáverom na náboje systému Lefauchaux, ktorá sa nachádza v zbierkovom fonde Oravského múzea P. O. Hviezdoslava na Oravskom hrade. Tá je však signovaná „A. KALWODA IN TYRNAU“ a jej existencia je známa už viac ako 30 rokov.³ Okrem existencie signovaných zbraní neboli o puškárovi známe žiadne ďalšie údaje, o ktoré by sa dalo oprieť. Na základe výskumu matričných záznamov sa nám neskôr podarilo preukázať približné obdobie pôsobenia puškára Antona Kalvodu (Kalwoda) v Skalici, ktorý sa v druhej polovici 60-tych rokov 19. storočia presťahoval do Trnavy.⁴ Fragmentárnosť a absencia dostupných informácií v prípade Trnavy nás viedla k systematickému výskumu, ktorého prvé výsledky predkladáme v tejto štúdií.

Vznik puškárskeho remesla v Trnave

Trnava bola významným strediskom remeselnej výroby v oblasti dnešného západného Slovenska už od neskorého stredoveku. V prvej polovici 15. storočia tu možno doložiť pestrú škálu remesiel, ale viaceré z nich boli podľa dostupných údajov v meste zastúpené relatívne skúpo, priemerne jedným, či dvoma majstrami⁵. Tento stav sa postupne menil v súvislosti s rozvojom mesta. Zásadnejšie zmeny možno spozorovať napríklad v 30-tych rokoch 17. storočia kedy sa oproti stavu z roku 1612 zvýšil počet remeselníkov zhruba o 70 percent.⁶ Rovnako v priebehu 18. storočia výraznejšie narastá počet remeselníkov a pribúdajú aj dovedy v meste nezastúpené remeslá.⁷ Medzi novopribudnuté remeslá môžeme zaradiť aj puškárstvo. Aspoň to vyplýva z výskumom Daňových kníh od Štefana Kazimíra, podľa ktorých na konci 16. až do začiatku 18. storočia v Trnave nie je uvedený žiaden puškár. Druh vykonávaného remesla sa začal zapisovať až začiatkom 18. storočia, takže pre vymedzené obdobie Kazimír vychádza z priezvisk, či prívlastkov, ktoré sú predpokladom vykonávanej činnosti. Hoci nemusia vždy nevyhnutne zodpovedať skutočnosti, tak vo väčšine prípadov ich môžeme považovať za smerodajné.⁸

Na druhej strane je vhodné spomenúť, že v Trnave boli predpoklady na výrobu zbraní už od neskorého stredoveku. Niekoľko dôkazov o produkcii strelných zbraní v Trnave dokážeme totižto vystopovať už na začiatku 15. storočia. Jedná sa o zmienky, ktoré sa týkajú výrobcov lukov, či kuší (*arcufex*). Zo záznamov Trnavskej

- 3 Pozri: NOSÁL, Milan – ŠLAUKA, Ľubomír. Militária v zbierkach Oravského múzea. In. *Střelecká revue*, 1988, roč. 19, č. 8, s. 32.
- 4 Pozri: RYBÁRIK, Peter. Anton Kalvoda. In *Střelecká revue*, 2024, roč. 56, č. 7, s. 58 – 59.
- 5 ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: SAV, 1972, s. 30.
- 6 KAZIMÍR, Štefan. Vývoj ekonomicko-sociálnej štruktúry mesta Trnavy v poslednej tretine 16. stor. a v 17. stor. In *Historický časopis*, 1970, roč. 18, č. 1, s. 68.
- 7 KAZIMÍR, Štefan. Ekonomicko-sociálna štruktúra mesta Trnavy v 18. stor. a v prvej polovici 19. stor. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 1, s. 46. a s. 74 – 75.
- 8 Kazimír upozorňuje na to, že „uvedený prehľad je len nedokonalým a možno aj skresľujúcim zachytením skutočného stavu“. (KAZIMÍR, Vývoj ekonomicko-sociálnej štruktúry mesta Trnavy v poslednej tretine 16. stor. a v 17. stor., s. 55.)

mestskej knihy vedenej medzi rokmi 1394 – 1530 napríklad pochádza z rokov 1400 – 1417 niekoľko zmienok o výrobcovi lukov, Mikulášovi, ktorý zastával v mestskej rade aj funkciu prisažného.⁹ Takú istú funkciu zastával aj ďalší výrobca lukov, Martin, ku ktorému sa viažu zmienky z rokov 1487 – 1491.¹⁰ Na námestí sv. Trojice býval v roku 1498 ďalší výrobca lukov menom Andrej¹¹, o ktorom nachádzame zmienky do roku 1520.¹² V roku 1404 sú v Trnavskej mestskej knihe uvedené aj nejaké výdavky mesta pre puškára, resp. delolejára (*Püchmaister*), ale okrem hodnoty platby v librách nie je uvedený ani jeho meno, ani bližšia špecifikácia toho, za čo mu bolo zaplatené.¹³ Ťažko preto vyhodnotiť, či išlo o miestneho puškára, hoci by to bolo asi pravdepodobné.

Napriek slabej výpovednej hodnote ide o zaujímavú zmienku, pretože najstarší známy údaj viažuci sa k nejakému puškárovi vôbec v rámci územia Slovenska sa podľa nám dostupných informácií týka Bratislavy. Ide o pôžičku 200 zlatých uvedenú v Magistrálnom protokole mesta Bratislavy, ktorú poskytol v roku 1414 puškár Henrich kožušníkov Jurajovi a jeho žene.¹⁴ Staršiu zmienku o delolejárovi z Nálepkova (Vondrišiel) z roku 1318, ktorú sprostredkoval Anton Špiesz,¹⁵ bohužiaľ, nemožno považovať za vierohodnú, pretože vznikla nedopatrením a preklepom roku 1518.¹⁶

V každom prípade, ako už bolo uvedené, tak prítomnosť puškárov v Trnave možno bezpečne doložiť v 18. storočí, hoci nie je vylúčené, že v krajnej núdzi mohol predtým plniť funkciu puškára niektorý zo zámočníkov, ktorí mali k puškárskemu remeslu blízko. Artikuly cechu zámočníkov v Trnave pochádzajú z roku 1643.¹⁷

Puškárski majstri

Prvým doloženým puškárskym majstrom v Trnave je Johan (Joannes, Johannes) Kleps (Klepsch, Klepsz), ktorého pôsobenie môžeme vymedziť rokmi 1729 – 1736. Jeho meno sa prvýkrát uvádza v Daňovej knihe z roku 1729. Magistrátu mesta platil v tomto roku mesačnú daň z remesla 75 denárov a daň za dom 50 denárov.¹⁸ Na základe Kazimírovho výskumu môžeme podľa výšky platenej dane Klepsa považovať za relatívne prosperujúceho remeselníka.¹⁹ V priebehu nasledujúcich rokov sa nám podarilo vystopovať matričné záznamy o narodení jeho potomkov.

- 9 RÁBIK, Vladimír: *Mestská kniha Trnavy (1392/1393) 1394 – 1530*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2008, s. 157, s. 183 – 184 a s. 191 – 194.
- 10 RÁBIK, *Mestská kniha Trnavy*, s. 305, s. 308 a s. 347.
- 11 RÁBIK, *Mestská kniha Trnavy*, s. 117.
- 12 RÁBIK, Vladimír: *Mestská kniha príjmov Trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2006, s. 303.
- 13 RÁBIK, *Mestská kniha Trnavy*, s. 169 – 170.
- 14 NEMCOVÁ, Zuzana. Bratislavskí puškári v mestskej societe. In *Pamiatky a múzea*, 2006, roč. 55, č. 1, s. 30.
- 15 ŠPIESZ, *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 27.
- 16 Pozri viac: RYBÁRIK, Peter. První výrobce palných zbraní na Slovensku? In *Střelecká revue*, 2022, roč. 54, č. 12, s. 60 – 61.
- 17 ŠIMONČIČ, Jozef. *Trnava, okres a mesto*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 368. Podľa Špiesza puškári vystupovali ako zámočníci napríklad v Banskej Bystrici, Košiciach, či Prešove (Pozri: ŠPIESZ, *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 295.)
- 18 Štátny archív v Trnave (ďalej ŠA TT), Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1729, kartón č. 32, IIb, 145, fol. 95.
- 19 Kazimírovi vyšla na základe štatistického výskumu ako deliaca čiara celková suma mesačnej dane 75 denárov. (KAZIMÍR, Ekonomicko-sociálna štruktúra mesta Trnavy v 18. stor. a v prvej polovici 19. stor., s. 46.)

V júni roku 1731 to bol syn Michael,²⁰ o dva roky neskôr 31. januára Jozef (Joseph)²¹ a v októbri roku 1734 aj dcéra Barbora.²² Záznam o sobáší s jeho manželkou, Máriou Annou Kifferin, sa nám v trnavských matrikách nájsť nepodarilo, takže je vysoko pravdepodobné, že sa uskutočnil niekde inde. V auguste roku 1735 sa Kleps oženil po druhý krát s Annou Máriou Rajferin²³. Záznam o úmrtí jeho prvej manželky sa nám nájsť nepodarilo, pretože úmrtná matrika pre obdobie medzi rokmi 1707 – 1748 v Zbierke cirkevných matrik Štátneho archívu v Bratislave chýba a do úvahy prichádza, že zomrela pri pôrode. Aj Klepsove pôsobenie v Trnave bolo pomerne krátke a niekedy medzi rokmi 1736 – 1737 zomrel, alebo sa z Trnavy odsťahoval, čo je však menej pravdepodobné. Každopádne v Daňovej knihe z roku 1737 už tento puškár uvedený nie je. Zaujímavé je aj to, že posledná daň z roku 1736 činila iba 27 denárov za dom a 30 denárov z remesla²⁴, čo je asi o polovicu menej ako v prvom roku jeho pôsobenia, čím sa prepadol pod hranicu prosperujúcich remeselníkov. Matričný záznam o jeho úmrtí sa nám z dôvodu chýbajúcej matriky dohľadať nepodarilo.

Klepsa zakrátko vystriedal ďalší puškársky majster, ktorý mohol byť pokojne aj jeho učňom a tým bol Anton Strangl. Jeho meno sa vyskytuje prvýkrát v Daňovej knihe z roku 1737, kedy Trnave platil mesačnú daň z remesla 40 denárov.²⁵ O rok neskôr 1. júna 1738 sa zosobášil s Máriou Szilagy²⁶ o čom vypovedá záznam v matričnej knihe a v Trnave pôsobil až do roku 1749. V októbri tohto roku podľa záznamu v matričnej knihe zomrel vo veku 49 rokov²⁷ na základe čoho môžeme doplniť, že sa narodil okolo roku 1700. Aj tu si môžeme všimnúť pomerne krátke obdobie pôsobenia, ktoré ledva prekročilo hranicu 10 rokov.

V polovici 18. storočia v Trnave vznikla významná športová a spoločenská organizácia, strelecký spolok, čo asi čiastočne prispelo k upevneniu puškárskemu remesla v meste. Bohatí mešťania mohli byť určite potenciálnymi zákazníkmi puškárov či už pre opravy, údržbu, alebo aj samotnú výrobu terčových zbraní. Členovia spolku pôsobili do prvej polovice 19. storočia navyše aj ako domobrana.²⁸ V tom čase pôsobil v Trnave ďalší puškár, Benedikt Csernich (Zschernich, Csernics).

Csernich je jediným známym trnavským puškárom z 18. storočia a to vďaka zachovanému páru pištoli s francúzskou kresadlovou zámkou, ktoré prvýkrát opísal vo svojom článku Géza Nagy.²⁹ Zbrane by mali byť signované na ocelevej zámkovej doske jednej zo zbraní "BE: ZSCHERNICH" a na druhej "A: TYRNAU". V zbierke Maďarského národného múzea sa v súčasnosti nachádza údajne iba

jedna z páru, ktorej popis sprostredkoval Ferenc Temesváry.³⁰ Pištol' s hruškovitou hlavicou má celkovú dĺžku 495 mm a ocelovú hlaveň dĺžky 322 mm. Hlaveň s hladkým vývrtom kalibru 17 mm je valcového tvaru s rebrovaním. V oblasti nábojovej komory sa nachádza zlátená majstrovská značka v troch riadkoch "DIES-QUI-BEL", ktorá sa pripisuje španielskemu puškárovi, Diegovi Esquibelovi. Esquibel pôsobil v prvej tretine 18. storočia, a nadobudol veľkú reputáciu aj za hranicami Španielska, takže jeho meno a značku falšovali aj nemeckí výrobcovia hlavni kvôli zvýšeniu zisku³¹. Španielske hlavne sa totiž tešili najmä v priebehu prvej polovice 18. storočia mimoriadnej obľube u stredo európskych puškárov a ich zákazníkov. Z toho dôvodu je náročné vyhodnotiť, ktoré hlavne sú skutočne výsledkom produkcie španielskych puškárov, a ktoré sú iba kvalitnými falzifikátmi, čo je aj tento prípad. S ďalšími dochovanými exemplármi signovanými puškárom Csernichom sme sa v dostupnej literatúre nestretli. Pištole môžeme v každom prípade datovať do obdobia rokov 1750 – 1760.

Csernichove pôsobenie v Trnave totižto môžeme v meste doložiť až od roku 1750, kedy sa 30. júna zosobášil s Annou Máriou Ovsenakin³² a o rok na to, 23. mája, sa páru narodila dcéra Mária Helena.³³ Zdá sa však, že Csernich nepatril medzi výraznejšie prosperujúcich remeselníkov. Aspoň to vyplýva z platenia daní, pretože v priemere platil zhruba do 50 denárov mesačne. Situácia sa závažne zmenila v roku 1759, kedy platil viac ako o polovicu vyššiu daň než dovtedy. Jednalo sa o sumu 170 denárov.³⁴ Napriek predpokladanej zvýšenej prosperite bol rok 1759 pre Csernichovcov náročným obdobím, pretože 15. marca im zomrel 2 a pol ročný syn Benedikt, ktorý mohol byť za bežných okolností potenciálnym pokračovateľom otcovho remesla.³⁵ O rok nato, 7. septembra zomrela aj Csernichova manželka vo veku 38 rokov.³⁶ Csernich sa v januári roku 1761 zosobášil po druhýkrát s mladou 16-ročnou Teréziou (Theresia) Siczenperger.³⁷ Bohužiaľ, manželský zväzok trval ani nie tri mesiace, pretože už 16. marca je puškárovo meno uvedené v úmrtnej matrike trnavského rímskokatolíckeho farského úradu.³⁸ Csernich mal vtedy 40 rokov na základe čoho môžeme dodať, že sa narodil okolo roku 1721.

Po Csernichovi v Trnave krátko pôsobil Laurentius Aibl (Ajbl, Eybel), ktorý bol pravdepodobne Csernichovým učňom. Aspoň to naznačuje fakt, že v júli roku 1762 sa ako 30-ročný oženil s Teréziou, mladou vdovou po Csernichovi³⁹, čo mu zaručene urychlilo kariérny rast. Sobáš s vdovou po puškárskom majstrovi bol prakticky vždy veľmi výhodným pre každého začínajúceho puškára, pretože vdova automaticky po smrti svojho muža získala jeho práva a puškársku dielňu. Terézia puškársku dielňu po Csernichovej smrti zaručene prevádzkovala, pretože v Daňo-

20 Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠA BA), Zbierka cirkevných matrik (ďalej ZCM), inv. č. 2418, *krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1720 – 1753*, s. 319.

21 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2418, *krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1720 – 1753*, s. 358.

22 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2418, *krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1720 – 1753*, s. 399.

23 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2433, *sobášna matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1707 – 1743*, s. 276.

24 ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1736, kartón č. 37, IIIb, 157, fol. 88.

25 ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1737, kartón č. 37, IIIb, 158, fol. 8.

26 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2433, *sobášna matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1707 – 1743*, s. 296.

27 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2438, *úmrtná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1748 – 1780*, s. 17.

28 Činnosť spolku a jeho fungovanie je doložené archívnymi dokumentmi od roku 1752 do roku 1891, ale na reprezentatívnych zakladajúcich listinách je ako rok vzniku uvedené 1750. Pozri: JURČOVÁ, Simona. Spolok trnavských ostrostrelcov. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 1, s. 24.

29 NAGY, Géza. Pozsonyi puskaművesek s a régi magyar puskaműveség. In *Archaeologiai Értésítő*, 1911, roč. 31, č. 3, s. 226.

30 TEMESVÁRY, Ferenc. *Pistolen. Feuerwaffen des Ungarische Nationalmuseum I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988, s. 197.

31 Esquibel bol učňom iného významného španielskeho puškára, Alonza Martinez. Zbrane začal produkovat najskôr v roku 1694 a pôsobil do roku 1732, kedy zomrel. (LAVIN, James D. *A History of Spanish firearms*. London: Herbert Jenkins, 1965, s. 259).

32 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2434, *sobášna matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1744 – 1780*, s. 69.

33 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2418, *krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1720 – 1753*, s. 888.

34 ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1759, kartón č. 50, IIIb, 184, fol. 39.

35 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2438, *úmrtná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1748 – 1780*, s. 73.

36 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2438, *úmrtná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1748 – 1780*, s. 85.

37 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2434, *sobášna matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1744 – 1780*, s. 208.

38 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2438, *úmrtná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1748 – 1780*, s. 89.

39 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2434, *sobášna matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1744 – 1780*, s. 226.

vej knihe z roku 1762 je jej meno uvedené medzi ostatnými platcami dane a mestu v tom čase platila nielen domovú daň a daň z pôdy, ale aj daň z remesla. Daň tvorila dohromady 3 zlaté a 88 denárov, ale zmenou bolo, že sa už vyberala za obdobie 6 mesiacov, takže na mesiac to v prepočte vychádza zhruba 64 denárov, čo je vzhľadom na dané pomery len niečo málo pod hranicou prosperity.⁴⁰

V priebehu nasledujúcich rokov je možné v matrike narodených nájsť niekoľko záznamov o narodení potomkov a Aibl je stále jediným puškárom v Trnave, ale jeho činnosť trvala len krátkych 5 rokov, pretože vo veku 36 rokov, 14. augusta 1767, zomiera.⁴¹ Dvojnásobná vdova prevádzkovala puškársku dielňu aj naďalej, ako vyplýva zo záznamov v Daňových knihách, kedy naďalej platí Magistrátu mesta aj daň z remesla.⁴²

Vo februári roku 1773 sa ako 28-ročná tretíkrát vydala za rovnako starého puškára Jozefa (Joseph) Motossinyiho.⁴³ O rok neskôr 22. januára sa páru narodila dcéra Anna⁴⁴, o ďalšie dva roky neskôr 7. júla, dcéra Antónia⁴⁵ a napokon 20. septembra roku 1781 aj syn František (Franciscus)⁴⁶. Mottosinyiho vykazovali Daňové knihy až do roku 1807. V tomto roku už platila daň z remesla v hodnote 5 zlatých trojnásobná vdova Terézia⁴⁷ na základe čoho sa dalo dohľadať aj dátum Mottosinyiho úmrtia. Mottosinyi zomrel 26. apríl 1807 vo veku 66 rokov⁴⁸. Tento údaj sa však nezhoduje s vekom, ktorý mal mať puškár v čase svadby. Podľa dátumu úmrtia sa totiž musel narodiť okolo roku 1741 a tým pádom by sa mal ženiť ako 32-ročný a nie 28-ročný. Ťažko vyhodnotiť, či sa puškár urobil v čase svadby mladším, alebo ide iba o chybný zápis v niektorej z dvoch matrik.

V čase, keď v Trnave pôsobil Mottosinyi mali záujemcovia o puškárske služby k dispozícii aj ďalšieho majstra, Jozefa (Joseph) Malohlava. Jozef Malohlav je spomedzi vyššie uvedených asi najdlhšie pôsobiaci puškár v Trnave. Prvýkrát sa jeho meno vyskytuje už v Daňovej knihe z roku 1767, kedy mestu platil daň z remesla za 6 mesiacov 3 zlaté.⁴⁹ O 6 rokov neskôr 31. januára sa v Trnave zosobášil ako 29-ročný so 17-ročnou Alžbetou (Elisabeth) Hofmonin⁵⁰, z čoho zároveň vyplýva, že sa narodil okolo roku 1744 a jeho manželka okolo roku 1755. V nasledujúcom období sa nám podarilo vystopovať aj narodenie potomkov. V septembri roku 1776 to bola dcéra Márie Terézia⁵¹, v novembri roku 1778 to bol syn František (Franciscus) Xaver⁵² a o dva roky neskôr, tiež v novembri syn Jozef (Joseph).⁵³ Puškárovo meno sa v Daňových knihách vyskytuje až do začiatku 19. storočia, pričom daň z remesla v jeho prípade kolísala a priemerne tvorila asi 4 – 7 zlatých, čím sa však evidentne pohyboval na hranici prosperity. Akurát v roku

1809 bola daň o niečo vyššia, tvorila 9 zlatých a 17 denárov.⁵⁴ Zdanlivá prosperita nepochybne súvisela s napoleonskými vojnami a zvýšeným dopytom po zbraňoch, či prípadnou údržbou zbraní. Tento trend badať aj v iných remeselných odvetviach, takže obdobie vojen paradoxne vo všeobecnosti priaznivo prispelo k ekonomickému rozvoju a zvýšeniu obchodného obratu mesta.⁵⁵ Pre stanovenie hornej hranice jeho pôsobenia v Trnave je samozrejme kľúčový údaj o jeho úmrtí. Malohlav zomrel vo veku 67 rokov 14. augusta 1811,⁵⁶ takže v Trnave pôsobil až 44 rokov.

Záver

Na základe výskumu daňových kníh a záznamov z cirkevných matrik sa nám podarilo zmapovať pôsobenie puškárov v Trnave v 18. storočí, a zároveň vymedziť obdobie ich činnosti. Do začiatku 18. storočia sa v Trnave puškári nevyskytovali a v priebehu 18. storočia sa v Trnave vystriedalo 6 puškárskych majstrov. Vzhľadom na obdobie, v ktorom pôsobili môžeme predpokladať, že vyrábali a opravovali ručné palné zbrane s francúzskou kresadlovou zámkou. V prvej a druhej tretine 18. storočia sa krátko po sebe vystriedali puškári Johann Kleps, Anton Strangl, Benedikt Csernich a Laurentius Aibl. V poslednej tretine 18. storočia v Trnave pôsobili Jozef Mottosinyi a Jozef Malohlav. Obaja pôsobili v Trnave výrazne dlhšie ako predošlí majstri. Napriek tomu nám nie sú známe žiadne nimi signované zbrane a jediným známym hmotným dokladom je tak naďalej iba pištoľ vyrobená Benediktom Csernichom v zbierke Maďarského národného múzea.

Na záver prikladáme krátky zoznam puškárov s vymedzením obdobia ich pôsobenia v Trnave:

<i>Johannes Kleps</i>	1729 – 1736
<i>Anton Strangl</i>	1737 – 1749
<i>Benedikt Csernic</i>	1750 – 1761
<i>Laurentius Aibl</i>	1762 – 1767
<i>Joseph Mottosinyi</i>	1773 – 1807
<i>Joseph Malohlav</i>	1767 – 1811

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Zoznam archívnych fondov a prameňov

MV SR, Štátny Archív v Trnave, Daňové knihy Magistrátu mesta Trnava 1529 – 1922

MV SR, Štátny Archív v Bratislave, Zbierka cirkevných matrik 1600 – 1950, r. kat. farský úrad v Trnave

Zoznam použitej literatúry

JURČOVÁ, Simona. Spolok trnavských ostrostrelcov. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 1, s. 24–28. ISSN 1335–4353

54 ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1809, kartón č. 84, IIIb, 244, fol. 11.

55 Pozri viac: KAZIMÍR, Ekonomicko-sociálna štruktúra mesta Trnavy v 18. stor. a v prvej polovici 19. stor., s. 57 – 62.

56 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2439, úmrtná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1781 – 1816, s. 333.

40 ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1762, kartón č. 52, IIIb, 187, fol. 32.

41 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2438, úmrtná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1748 – 1780, s. 138.

42 V roku 1770 to bolo 50 denárov mesačne. (ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1770, kartón č. 55, IIIb, 197, fol. 28.)

43 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2434, sobášna matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1744 – 1780, s. 387.

44 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2420, krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1773 – 1785, s. 50.

45 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2420, krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1773 – 1785, s. 165.

46 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2420, krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1773 – 1785, s. 379.

47 ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1807/08, kartón č. 83, IIIb, 242, fol. 31.

48 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2439, úmrtná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1781 – 1816, s. 277.

49 ŠA TT, Daňová kniha Magistrátu mesta Trnavy, 1767, kartón č. 54, IIIb, 194, fol. 30.

50 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2434, sobášna matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1744 – 1780, s. 384.

51 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2420, krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1773 – 1785, s. 176.

52 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2420, krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1773 – 1785, s. 271.

53 ŠA BA, ZCM, inv. č. 2420, krstná matrika r. kat. farský úrad v Trnave 1773 – 1785, s. 338.

- KAZIMÍR, Štefan. Vývoj ekonomicko-sociálnej štruktúry mesta Trnavy v poslednej tretine 16. stor. a v 17. stor. In *Historický časopis*, 1970, roč. 18, č. 1, s. 48-90
- KAZIMÍR, Štefan. Ekonomicko-sociálna štruktúra mesta Trnavy v 18. stor. a v prvej polovici 19. stor. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 1, s. 46. a s. 37-76
- KULÁSIK, Karol Koloman. Bratislavskí puškárski majstri (2). In *Střelecká revue*, 1977, roč. 8, č. 3, s. 19-20 [https://doi.org/10.1016/S0338-4535\(77\)80004-4](https://doi.org/10.1016/S0338-4535(77)80004-4)
- KULÁSIK, Karol Koloman. *Puškárstvo. Remeslo piatich storočí*. Bratislava: Pallas, 1978
- LAVIN, James D. *A History of Spanish firearms*. London: Herbert Jenkins, 1965
- NAGY, Géza. Pozsonyi puskaművesek s a régi magyar puskaművesség. In *Archaeologiai Értesítő*, 1911, roč. 31, č. 3, s. 209-227
- NEMCOVÁ, Zuzana. Bratislavskí puškári v mestskej societe. In *Pamiatky a múzeá*, 2006, roč. 55, č. 1, s. 30-32. ISSN 1335-4353
- NOSÁL, Milan – ŠLAUKA, Ľubomír. Militária v zbierkach Oravského múzea. In *Střelecká revue*, 1988, roč. 19, č. 8, s. 12-13 a s. 32
- PÍREK, Michal. *Palné zbrane*. Praha: OTTOVO NAKLADATELSTVÍ, s. r. o., 2014. ISBN 978-80-7451-219-3
- RÁBIK, Vladimír: *Mestská kniha Trnavy (1392/1393) 1394 – 1530*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2008. ISBN 978-80-8082-185-2
- RÁBIK, Vladimír: *Mestská kniha príjmov Trnavskej farnosti sv. Mikuláša z roku 1495*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2006. ISBN 80-8082-100-3
- RYBÁRIK, Peter. Anton Kalvoda. In *Střelecká revue*, 2024, roč. 56, č. 7, s. 58-59. ISSN 0322-7650
- RYBÁRIK, Peter. Bratislavský puškár Johann Fischer. Pušky a pištole zo zbierky zbraní SNM – Múzea Červený Kameň. In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2021, roč. 33, s. 256-277. ISBN: 978-80-89636-54-9
- RYBÁRIK, Peter. První výrobce palných zbraní na Slovensku? In *Střelecká revue*, 2022, roč. 54, č. 12, s. 60-61. ISSN 0322-7650
- ŠIMONČIČ, Jozef. *Trnava, okres a mesto*. Bratislava: Obzor, 1980
- ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: SAV, 1972
- TEMESVÁRY, Ferenc. *Pistolen. Feuerwaffen des Ungarische Nationalmuseum I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988. ISBN 963-05-4843-7
- TEMESVÁRY, Ferenc. *Vas, ezüst és arany. Nemzeti történelmünk fegyverei*. Keszthely: Helikon Kastélymúzeum, 1989. ISBN 963-01-9868-1
- VALACHOVIC, Pavol. Výrobky bratislavských puškárov v zbierkach Historického ústavu Slovenského národného múzea. In *Zborník Slovenského národného múzea: História*, 1983, roč. 77, s. 149-181

PhDr. Peter Rybárik

Slovenské národné múzeum – Múzeum Červený Kameň
Hrad Červený Kameň
900 89 Častá
peter.rybarik@snm.sk
ORCID 0009-0002-2455-6161

JEWISH IMMIGRANTS IN TRANSYLVANIA IN THE 20TH CENTURY THE CASE OF THE SLOVAK JEW IZSÓ DIAMANT AND THE BIRTH OF AN INDUSTRY

ATTILA VARGA

JEWISH IMMIGRANTS IN TRANSYLVANIA IN THE 20TH CENTURY. THE CASE OF THE SLOVAK JEW IZSÓ DIAMANT AND THE BIRTH OF AN INDUSTRY This analysis focuses on the situation of some Jewish immigrants in Transylvania in the first half of the 20th century. At the same time, we follow the impact they had on the place where they settled, i.e. Câmpia Turzii, how they integrated there and, more importantly, how they contributed to the success of the complicated process of modernisation of the place. In 1920, the family of the Jewish Izsó Diamant established the wire industry there. It was a reference for Romanian industry after the Great Unification of 1918. Romanians, Hungarians, Germans, Jews and Slovaks worked in Izsó Diamant's factory. In other words, they were ethnically and religiously diverse and lived together peacefully until the great humanitarian catastrophe that was the World War I.

KEYWORDS: Immigrants, Slovakia, Jews, Transylvania, wire industry, Câmpia Turzii

Since 1867, thanks to the favourable political situation that allowed the Jews of Transylvania to obtain equal civil rights, they have experienced an increase in their quality of life. They also experienced a remarkable development on several levels: demographic evolution, expansion of the socio-professional structure, proliferation of community institutions, social and cultural affirmation.¹ Until almost the World War I, the presence of Jews in Transylvania increased steadily: 29.5% in the period 1869-1880, 23.1% in the period 1880-1890, 23.8% in the period 1890-1900, 10.6% in the period 1900-1910.

In the counties of Alba, Făgăraș, Maramureș, Mureș-Turda, Turda-Arieș and Cluj, the Jewish population increased two to three times between 1869 and 1910, and the urbanisation process also progressed considerably. The proportion of Jews in large cities such as Timisoara, Arad, Oradea, Satu-Mare and Cluj reached 18.5% of the total Jewish population four years before the World War I.² Many Jews settled in Transylvania in the run-up to the First World War, thanks to the favourable economic and political conditions: The legal obstacles that had previously hindered Jewish activity in all sectors of the economy had disappeared.

The process of industrialisation in Transylvania benefited from an important contribution of Jewish capital and initiative, especially in the food, milling, alcohol, textile and metallurgical industries. Reference enterprises of Transylvanian industry, such as the textile factories in Arad, the shoe factory in Oradea, the metallurgical plants in Reșița, the wire industry in Câmpia Turzii, are remarkable results of these contributions.³ The latter is linked to the name of Izsó Dia-

1 GYÉMÁNT, Ladislau, *Evreii din Transilvania* [The Jews of Transylvania]. Cluj-Napoca: Academia Română: Centrul de Studii Transilvane, 2004, p. 93. ISBN 973-86871-3-6.

2 GYÉMÁNT, *Evreii din Transilvania*, p. 95.

3 GYÉMÁNT, *Evreii din Transilvania*, p. 96.

mant and his family who came to Transylvania after the end of the First World War and the creation of Greater Romania. The life story of this Jewish family, who came to Transylvania and contributed to the development and modernisation of the community in which they settled, is a reference.

Izsó Diamant was born on 25 February 1886 in Nové Mesto nad Váhom,⁴ in the present-day Slovakia, into a family of entrepreneurs. The family traded in hides and later in wire and nails. After graduating from a trade school in Bratislava, Izsó Diamant worked for a while in a chemical factory in Budapest. In 1908, he returned to his home town where he took over the family business after his father's death in 1911.⁵

Alongside with his business activities, he became interested in art and culture. He opened a public library, gave lectures, organised ex-libris exhibitions and laid the foundations for his future collection, which made him famous. He collaborated with the famous Hungarian graphic artist Divéky József, author of some famous ex-libris, as well as with the famous artist and novelist Szántó György.

The decision to come to Transylvania with his wife, Diamant Vajda Anikó, a physics teacher, and their five-year-old son was made in 1920. After the Paris Peace Conference and the return of his native town to Czechoslovakia, fear of Czechoslovak chauvinism led to an exodus of the Hungarian and Jewish population.⁶

His wish was to open a nail and wire factory in Transylvania, relying on his expertise in running a metallurgical company. The idea itself put into practice with the help of the Central Bank for Industry and Commerce in Cluj, was pioneering. In the conditions of the time, Transylvania desperately needed such a factory. Thanks to this initiative, Izsó Diamant has become a reference in Câmpia Turzii and Cluj. Over the years, he was elected to a number of reference bodies in the social and industrial life of Transylvania: vice-president of the Transylvanian section of the General Union of Industrialists of Romania (UGIR) or of the consortium that managed the Jewish Hospital in Cluj founded in 1927.⁷ At the same time he also distinguished himself in the field of the press, writing several articles, essays and studies in well-known publications such as: *Független Újság*, *Jóvő Tarsadalma*, *Keleti Újság* or *Vasárnapi Újság*.

His analyses covered economic issues (free or planned economy, industrialisation, labour, wages, monetary problems, inflation, arms, industrial cartels), artistic issues (Japanese and Chinese art, exhibitions and various artists).⁸ As a lover of art objects, he was a member of the circle of art collectors and participated with his own objects in a series of exhibitions organised in various cities: Cluj, Bucharest, Turda and Budapest. In his family property there was the collection of ex-libris, 3000 rare volumes, then the collection of small graphics

4 Nové Mesto nad Váhom or Vágújhely is actually a town in Slovakia, 100 km from Bratislava, with a documentary record dating back to 1263.

5 ZADOR, Andrei, *Personalități marcante ale evreimii clujene*, [Prominent personalities of the Cluj Jewish community]. Cluj-Napoca: Mega, 2017, p. 60. ISBN 978-606-543-811-8. See also VARGA, Attila - CRIVII, Adrian. *Izsó Diamant - Romanul vieții unei întreprinderi, 1920-1940* [The novel of the life of an enterprise, 1920-1940]. Cluj-Napoca: Argonaut/Mega, 2022, p. 13-50. ISBN 978-606-020-560-9.

6 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 61.

7 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 62.

8 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 69-70.

(lithographs, woodcuts), the collection of drawings and sketches, paintings by famous artists such as János Torma, Sándor Ziffer, István Nagy or Nicolae Grigorescu, then Japanese woodcuts or the collection of porcelain from the Herend, Sèvres, Rosenthal and Holland factories.⁹

His most important achievement, however, remains the wire industry which was created in Câmpia Turzii, a place of deep historical resonance. It had a series of geographical and economic advantages, thanks to which the locality itself managed to become one of the nodal points of Romanian industry in the first decades of the 20th century.

The birth of an industry. The project of a genius entrepreneur

The realisation of Izsó Diamant's idea to establish a wire and nail factory in Transylvania took place on April 4, 1920, at 10 a.m., when the constituent general meeting of the joint-stock company with its headquarters in Cluj, at the premises of the Central Bank for Industry and Commerce, at 6 Regina Maria Street, finalised the founding act.¹⁰ The prospect of opening a wire and nail factory in the heart of Transylvania was in Izsó Diamant's mind even before he left to fight in the World War I.

After the death of his father, when one of his former partners had disappointed him with his disrespectful and unfair attitude (he had done everything to give his company a series of advantages to the detriment of the Diamant family factory), the young entrepreneur decided to end his cooperation with him. He offered him the share he was entitled to as a result of his involvement in the business. He then concentrated on the idea of building a new, more modern and nicer factory, based on his previous experience, in a more suitable location in terms of location factors, i.e. along a natural gas pipeline.

In the quiet moments of the campaign, he continued to think about the idea and, after seeing a detailed map of the Transylvanian gas region, he became more and more convinced of the need to put it into practice. Then he studied the well-known essay by Kürtös János, the director of the Industrial Vocational School in Cluj, entitled "Cluj and the Natural Gas Problem". Influenced by this book, he decided to start discussions with the authorities in Cluj, Turda and Târgu-Mureș. In these towns, the gas pipeline had been completed, so he asked the authorities about land conditions and labour issues. He then travelled to Berlin, Cologne and Düsseldorf, to look at purchasing options and prices for mechanical equipment.

Satisfied with what he saw, he decided to come to Cluj to make contact with officials at the Chamber of Commerce and Industry. Discussions and negotiations followed with banks in Budapest and Romania, and he made friends with well-known local businessmen such as Dr. Farkas Mózes, General Manager of the large leather factory in Cluj.

9 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 72.

10 NEMEȘ, Mircea Nicolae. *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-1995* [The Wire Industry S. A. Câmpia Turzii 1920-1995]. Câmpia Turzii: Societatea Culturală „Câmpia Turzii - 775”, 1995, p. 18. ISBN 334 7 24 98. See also *The Wire Industry S.A. Câmpia Turzii*, București : Romanian Academy Publishing House, 1963, p. 13-14. ISBN 334 7 24 9. See also VARGA - CRIVII, *Izsó Diamant - Romanul vieții unei întreprinderi*, p. 13-50.

He was very keen to be involved in the future wire and nail factory project. However, he was very disappointed when he contacted representatives of the Board to try to resolve the bureaucratic problems he had encountered in trying to open the factory. The Board's staff appeared to be largely superficial, poorly trained and very often not serious about meeting deadlines.

Contact with the new Romanian authorities opened up a new world, with different customs and mentalities, which he had never encountered in the everyday realities of the defunct Austro-Hungarian Empire. But he also found understanding and support for his idea in the State Secretariat for Trade of the Governing Council, then in the Central Bank and in the Director General of Technical Credit. The slowness of the new Romanian authorities, and above all their frequent procrastination, completely discouraged him and made the opening of the factory itself seem like a real stumbling block. The Romanian language was also a serious complication at the beginning and he understood that he needed time to learn it.

At that time, the general meetings were held in this language which made him feel uncomfortable. The cultural shock he experienced in Transylvania after the Great Union had a great impact on him, as did the difference in mentality, with which he could not reconcile himself for a long time. When Izsó Diamant started his business in this province under a new administration, he felt like a complete stranger.

He failed to adapt to the "quicksand" in which many of his business partners had become complacent. He was astonished to find that, although the board of directors had promised him a royalty of three per cent of the factory's net profits, the articles of association only offered him two per cent, with the proviso that this would be sufficient. The other workers: Dominic Rațiu, the first President of the Central Bank and of the Wire Industry, Ionel Comșa, Secretary of State for Trade at the Governing Council and Director of the Central Bank, Virgil Dessilă, an engineer, Morandini, Director of the Capital Customs Centre, seemed to him people who did not inspire confidence. They seemed more concerned with personal gain, for which they were willing to sacrifice even the best relationships.

The wire industry in Câmpia Turzii was born out of hard work and required the ambition, will, perseverance and dedication of an entrepreneur who believed in his dream. Convinced that enthusiastic and dedicated people who loved their work were the key to the success of his business, Izsó Diamant decided to invest heavily in capable people. Following in his father's footsteps, he strove to provide them with the best possible working conditions.

This human resources strategy became a benchmark at a time when strikes were common in Transylvania. This was less true in the wire and nail factory, where the workers were satisfied with the situation in which they had to work. The problem of fair pay was solved by abandoning the contract system in favour of an hourly wage system based on the earning potential of the time.

Meritorious workers who performed well in production were awarded special prizes and newcomers who specialised effectively in their work were joined by experienced people willing to share the secrets of the trade. Relations with customers were also strengthened by maintaining personal relationships based on the principle: "Don't visit the customer only when you need something".

In addition, the Câmpia Turzii factory has tried to meet customer's need, even during the high season. In order to make the sales process more transparent and efficient, a professional press was created, as the Romanian iron industry did not have its own press at that time. In this situation, Izsó Diamant contributed to the publication of a Hungarian-Romanian-German version of the Transylvanian Iron Specialist. The main purpose of this press organ was to inform the iron industry about domestic and foreign trade events. It brought interesting data from production, transport and new foundations, emphasised product placement, rationalisation, economic research and information details, certainly trying to serve the harmony between producers and consumers. By that time, his company was already on a solid footing and its future was bright. Those who contributed to the establishment of the company were Central Bank for Industry and Commerce S.A. Cluj (with 4370 shares), Creditul Tehnic Transilvan S.A. Sibiu (3000 shares), Renner and Co Leather Factory in Cluj (1500 shares), Mercur S.A. for Commerce Gherla (800 shares), Eng. Virgil Dessilă, Bank Manager Cluj (50 shares), Eng. Ioan Hossu, Deputy Director of CFR Cluj (50 shares), Dominic Rațiu, Bank Director Cluj (20 shares), Mrs Morandini, wife of Irimie Morandini, Bank Director (10 shares).¹¹

The company was registered at the Court of Cluj on 8 December 1920 with the aim of promoting the metallurgical industry in Romania. It had an initial capital of 20 million crowns, reduced to 10 million lei by conversion in 1921, consisting of 10,000 shares of 1000 lei each. The company was managed by a 9-member board of directors and a general manager. The first managing director was Izsó Diamant.¹²

The question of the land on which the wire and nail factory was to be built was settled in May 1920. At that time, the Central Bank for Industry and Commerce from Cluj asked Ghiriș to sell three plots of agricultural land outside the village, i.e. 25 jugăre and 1029 stânjani. On 13 June, the commune council decided to sell 12 acres and 1150 square metres for the factory project at the price of 5000 lei per yoke. Half of the payment would be made in cash at the commune house and the other half in shares in the company.

The transaction was approved by the Prefecture of Turda-Arieș County on 21 August and by the General Secretariat of the Ministry of the Interior in Cluj on 26 October 1920.¹³ The need to open such a factory was due to the fact that, at that time, there were 43 nail and wire factories in the Monarchy, but none in Transylvania.

Therefore, the wire and nail needs of the province were covered by imports from Hungarian and Austrian industrial units.¹⁴ The choice of the commune of Ghiriș, the future site of Câmpia Turzii, for the construction of the nail factory was not accidental. It was founded on 28 December 1925 by the union of Ghiriș¹⁵

11 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia*, p. 19.

12 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia*, p. 19.

13 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia*, p. 21.

14 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia*, p. 11.

15 Ghiriș was first mentioned in 1292 as Terra Gerusteleke. Subsequently it appears in documents under various names: Gyerustelke (14th century), Gewres (15th century), Geress (16th century), Gheres (17th century), Gyéres (18th century), Aranyos-Gyéres (19th century). See NEMEȘ, Mircea Nicolae, *Câmpia Turzii. Studiu monografic. Partea I*, [Câmpia Turzii. Monographic study. Part I]. Câmpia Turzii: Societatea Culturală „Câmpia Turzii - 775”, 1994, p. 27. ISBN 334 7 24 98.

and Sâncrai.¹⁶ The unification was already prepared in 1924, when the first president of Turda proposed the unification of Ghiriș Arieș, Ghiriș Sâncrai and Agârbiciu (today Viișoara).¹⁷

The village council did not agree to join Agârbiciu. This was because the land between the two villages was flooded by the waters of the Arieș River, making it unsuitable for building houses.¹⁸ The rapid development of the town, which went beyond the municipal phase, was undoubtedly due to the wire industry, which made a series of investments here over time. The phenomenon of population growth is also documented by statistics from 1920. According to them, Ghiriș had 2122 inhabitants, of whom 821 were Romanians, 882 Hungarians, 15 Germans, 151 Jews and 253 of other nationalities.¹⁹

Subsequently, the population of Câmpia Turzii increased considerably as shown by the statistical data of 1930. Of the 4124 inhabitants, 2094 were Romanians, 1463 Hungarians, 107 Germans, 5 Russians, 14 Poles, 1 Czech, 207 Jews, 227 Gypsies and other ethnic groups.²⁰ The general economic context also favoured the opening of this enterprise in Transylvania. The year 1918 brought, among other things, the creation of the single national market in a context characterised by poor technical equipment and the predominance of the food, textile and mining industries.²¹ The period 1924–1929 was one of economic and industrial development. Between 1926 and 1927, the National Liberal Party emphasised the need for a paradigm shift from the “us and them” programme to the “open door” policy.

Thus, until 1929, the national economy underwent a pronounced development centred on the expansion of the internal market, the consolidation of the domestic bourgeoisie, state intervention and protectionist policies.²² Numerous industrial targets were set with the state encouraging new industrial creations mainly through credits and protectionist tariffs in 1921, 1924, 1926 and 1927.

However, Romanian industry remained underdeveloped in many basic sectors (mechanical and electrical engineering, wire and nails, etc.). However, Romanian industry remained underdeveloped in many basic sectors (machinery and mechanical engineering, electrical engineering, wire and nails, etc.). In fact, Greater Romania was one of the worst performers in Europe in terms of annual per capita consumption of manufactured goods.²³

The location of the factory in Câmpia Turzii, over and above the general economic context of the country, therefore offered favourable conditions for its efficient and profitable operation. In addition to the human potential, the location of the factory, close to the main roads, facilitated the supply of raw materials and the transport of the products manufactured in the factory. Since 1873, Ghiriș

16 Sâncrai was first documented in 1219 as Villa Sancti Regis. Over the years it has been known by various names: Gyéres-Szent-Király (1661), Szent Király (1773), Szimkraj, Sincraju, Gyiris Szint Kraj, Giris-Sin-Craiu, Ghirisu Sant-Craiu, and Sancraiu in modern from the modern 19th century documents. NEMEȘ, *Câmpia Turzii. Studiu monografic*, p. 26.

17 NEMEȘ, *Câmpia Turzii. Studiu monografic*, p. 85.

18 NEMEȘ, *Câmpia Turzii. Studiu monografic*, p. 85.

19 NEMEȘ, *Câmpia Turzii. Studiu monografic*, p. 111.

20 NEMEȘ, *Câmpia Turzii. Studiu monografic*, p. 112.

21 SCURTU, Ioan - BUZATU, Gheorghe. *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, [History of the Romanians in the 20th century (1918-1948)]. București : Paidea, 1999, p. 93. ISBN 973-9368-64-6.

22 SCURTU - BUZATU, *Istoria românilor*, p. 96.

23 SCURTU - BUZATU, *Istoria românilor*, p. 96.

has been connected into the railway network, thanks to the intervention of the British Lord John Paget²⁴, who settled in the locality.

The construction of the Ghiriș railway station (1871) was completed during the construction of the railway line, and it was extended in 1876.²⁵ The Sărmășel-Turda methane gas pipeline, built during the World War I, also passed through Câmpia Turzii.²⁶ It provided a cheap source of steam and electricity, as well as heating for the furnaces.²⁷ In addition to the advantage of having access to the railway, the area was rich in building materials (bricks, tiles, gravel, sand, cement, lime and wood). In addition, the city was located in an agricultural area where land for construction, food supplies and labour could be found cheaply.²⁸

It is also important to note that over time, several small and medium-sized industrial units have been established in the area: Lut Industry S.A. (1907), Wire Industry S.A. (1920), First Agricultural Industrial Enterprise (1921), “Meteor” (later Smyrna) Post Factory - 1922-1923. All this contributed a lot to the promotion of the locality in the sphere of the important centres of Great Romania.²⁹ As a vector of the modernisation of the Transylvanian society, the Wire Industry S.A. went through several stages of development.

Over the years, the company has achieved a series of successes that underline its role as a milestone in Romanian industry after the Great Union. After the construction of the first plant in Câmpia Turzii, the Commercial Bank for Industry and Commerce of Cluj, which was the majority shareholder, decided, at the suggestion of Izsó Diamant, to invest further in the creation of production capacity in Cernăuți. In 1925, it merged with the wire factory here and then in Braila.³⁰ Izsó Diamant also contributed to the modernisation of the production capacity:

- It ordered machines from Germany and hired 100 highly qualified workers (wire drawers, rolling mill operators, maintenance staff)
- Inauguration of the mild steel plant and nail factory (1921)
- Opening of the first wire drawing sections and wire rolling mill (1922)
- Opening of concrete wire and steel rolling mill (1926)
- Construction of the steel mill and hard steel plant (1928)
- Construction of thermal power station (1928)
- Inauguration of the steelworks with the first electric furnace (1929)
- Completion of the office building in Cluj (today 25 Iuliu Maniu Street) - 1929
- Inauguration of the section rolling mill (1933)
- Inauguration of the electric cable factory (1935)
- Inauguration of the new galvanising and barbed wire plant (1937)³¹

24 John Paget (born 18 April 1808, Loughborough, England, - died 10 April 1892, Câmpia Turzii, Austro-Hungary) was as an English farmer and author of memoirs.

25 NEMEȘ, Mircea Nicolae, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, [The Wire Industry S.A. Câmpia Turzii]. Câmpia Turzii : Societatea Culturală „Câmpia Turzii - 775”, 2000, p. 79. ISBN 334 72 49. See also VARGA - CRIVII, *Izsó Diamant - Romanul vieții unei întreprinderi*, p. 13-50.

26 See Istoria Gazelor Naturale (muzeulgazelor.ro).

27 *Industria Sârmei Câmpia Turzii* [The Wire Industry S.A. Câmpia Turzii]. București : Romanian Academy Publishing House, 1963, p. 14. ISBN 334 7 24 9.

28 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000* p. 12-13.

29 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p.14.

30 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 65. See also VARGA - CRIVII, *Izsó Diamant - Romanul vieții unei întreprinderi*, p. 13-50.

31 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 67.

In recognition of its important role in the development of Romanian industry, Wire Industry S.A. Câmpia Turzii has benefited from substantial financial support over the years. As early as 1921, the loans received amounted to 8.5 million lei, almost as much as the company's entire capital that year, and in 1922 the financing reached 20.6 million lei.³² The company created by Izsó Diamant also benefited from the advantages of the 1921 National Industrial Promotion Act. It was granted customs exemptions for imported cars, CFR transport tax rebates, and direct tax rebates to the state.³³

Between 1923 and 1925, The Wire Industry S.A. Câmpia Turzii produced a quarter of the country's total nail production. Câmpia Turzii reached 12,440 tonnes, i.e. more than 60%. It was the third largest producer of rolled products, after Resita and Titan-Nadrag-Calan.³⁴

The average number of employees between 1921 and 1945 was as follows: 240 workers in 1921, 645 workers in 1925, 751 workers in 1929, 925 workers in 1935, 1777 workers in 1939, 1729 workers in 1945.³⁵ In 1924, the Wire Industry S.A. participated in the establishment of the wire and nail factory "Prutul" and started negotiations with the nail and wire producers for the organisation of a cartel.

As a result of these discussions, Filiera S.A. was founded in 1926, in which, in addition to the wire industry (with a share of 29.8%), the following companies participated D. Goldenberg (15.8%), Prut (9.8%), Westfalen (9.5%), Titan (9.1%), E. Costinescu (8%), N.P. Chercea (8%), Ebner (5%), Excelsior (2.5%).³⁶ In 1928, two other well-known companies joined Filiera: Băjenică and Vineşiu, respectively Haritopol.

On this occasion, the sales quotas were redistributed and the wire industry continued to play the leading role with a share of 24.23%.³⁷ Thanks to his achievements, Izsó Diamant was able to strengthen its connections with large companies in Europe and America. He gave the factory in Campia Turzii an extraordinary openness, which meant as many bridges with the industrial landmarks of the continent.

In the period 1920-1940, Wired Industry S.A. worked with almost 300 well-known companies³⁸ and managed to conclude several very advantageous contracts. Beyond its external relations, the company's involvement in the modernisation and development of the community was significant. In the case of Cluj, the first major project associated with Izsó Diamant's name was the construction of the Orthodox Cathedral in Avram Iancu Square between 1920 and 1930.³⁹

The Câmpia Turzii factory supplied wire, nails and other building materials for this imposing structure.⁴⁰ Like Izsó Diamant, David Sebestyén was another

prominent representative of the Jewish community who contributed building materials to the construction of the Orthodox Cathedral. On 6 September 1926, he undertook to supply the necessary unfrozen stone from the Mănăştur quarry, extracted from the layers that met the characteristics required for the project.⁴¹ In the case of Câmpia Turzii, Wire Industry S.A. has contributed a great deal to the social, cultural, institutional and sporting development of the locality, generously supporting all these aspects financially and morally. The company's involvement in community life has been described in detail in the literature,⁴² so we will only give a brief overview of these successful projects which have had a long-term impact. Shortly after the factory opened, the Board approved the construction of housing in two separate colonies near the factory.

These were the U colony for the workers and the L colony for the foremen. The following year, 1922, the officials' colony, suggestively called "Maria", was also completed.⁴³ In addition to the project of building quality housing for the workers, the company undertook, at its own expense, the development and beautification of the locality.

In 1935, trees were planted, roads and pavements were laid out, electric lighting was introduced to the main streets, bridges were built over ditches, the first concrete pavements were laid and the streets were maintained by watering.⁴⁴

In order to improve the health of the workers, the factory opened a medical dispensary, which took on a new dimension between 1923 and 1930: a five-bed ward for serious cases was set up in the administrative building of the factory. After the war, during the communist regime, a third ward was opened in the Wire Industry Clinic and the three wards became the Wire Industry Polyclinic.⁴⁵ In 1945, a crèche and nursery were opened in the apprentices' dormitory, also for the benefit of the employees.

A nursery school, also run by the Wire Industry, was opened in 1947.⁴⁶ From a cultural point of view the company has also tried to contribute to the education of its employees by creating favourable conditions. In 1923, the men's choir was inaugurated, which has had several names over the years: "The Carpathian Hawks" of Câmpia Turzii (1938-1944) and "The Wire Industry Choir", made up of factory workers and their wives.

In 1923, the company's own brass band was founded, followed by the Casina Română, which offered newspapers, magazines and leisure games.⁴⁷ From 1926, the Board of Directors decided to support the activities of the Câmpia Turzii branch of ASTRA, which was interested in educating the population by organising conferences, cultural festivals, commemorations and various events.

In addition to ASTRA's efforts, five separate organisations were set up with the support of the company's Board of Directors to enlighten the workers

32 *The Wire Industry S. A. Câmpia Turzii*, p. 15.

33 *The Wire Industry S. A. Câmpia Turzii*, p. 16.

34 *The Wire Industry S. A. Câmpia Turzii*, p. 16.

35 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 88.

36 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 88.

37 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 88.

38 See NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 74-87.

39 The Orthodox Cathedral "The Assumption of the Mother of God" in Cluj was built between 1920 and 1930, on the initiative of the Bishop Nicolae Ivan. On this occasion, a design competition was organised which was won by the architects George Cristinel and Constantin Pomponiu. See online: <https://www.mitropolia-clujului.ro/catedrala-mitropolitana/> [15.11.2024].

40 Archive of the Orthodox Metropolitanate of Cluj, Sălajului and Maramureş, Building of the Orthodox Cathedral Fund, unnumbered.

41 Archive of the Orthodox Metropolitanate of Cluj, Sălajului and Maramureş, Fund for the Construction of the Orthodox Cathedral, unnumbered. See the document dated 6 September 1926 issued by the office of David Sebestyén's company - Mănăştur Quarry and Stone Industry. Brick and tile works.

42 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 54-69. See also VARGA - CRIVII, Izsó Diamant - Romanul vieţii unei întreprinderi, p. 13-50.

43 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 55.

44 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 56.

45 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 57.

46 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 58.

47 NEMEŞ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920-2000*, p. 59.

through education and culture: The “Carpathian Hawks” Organisation – Câmpia Turzii Section (founded in 1938), the “Work and Light” Organisation – Câmpia Turzii Section (inaugurated in 1941), the House of Culture (opened in 1945), the Workers’ Club (founded in 1950) and the Public Library (founded in 1923).⁴⁸

Between 1923 and 1927, the Wire Industry S.A. supported its own apprenticeship school which was an annex of the municipal apprenticeship school under state patronage. In the autumn of 1927, it was legally established and became an annex of the Municipal Apprenticeship School under state patronage. In the autumn of 1927, the Wire Industry Apprenticeship School was legally established and recognised as an independent institution by the Ministry of Public Education.⁴⁹

Two decades later, the building of the vocational school was inaugurated with the obvious factory sport. In 1966, it was transformed into a group of schools, that included the Post-Secondary School, the School of Masters and the Post-Secondary Technical School.⁵⁰ Following the example of other factories in Transylvania, the management of the Wire Industry supported and promoted the sports movement among its workers. From 1923, it financed the Wire Industry Sports Club, which initially had two sections: football and athletics. Later, the sections diversified.

In 1931 the factory rented an empty field for football matches, in 1929 two tennis courts and in 1932 a bowling alley in the clerks’ colony. Six years later, the Wire Industry Stadium was inaugurated, with a handball court. During the First World War, the Câmpia Turzii Workers’ Club had five sports sections: football, athletics, field tennis, handball and bowling, and about 100 athletes.⁵¹ Later, the number of registered athletes reached 255, including 2 sports champions, 8 qualified coaches and 16 instructors.⁵² For the supply of products and clothing, the factory inaugurated its own sales unit called “Consum”, where basic products could be purchased at acceptable prices.

Between 1941 and 1945, the company opened its own commercial unit called “Cooperativa de Consum Sârma”,⁵³ which was equipped with money and managed to operate until 1948, when the factory was nationalised by the communist authorities.

Conclusions

In the context of the World War II, the Jews of Cluj were persecuted, especially after the city came under Hungarian administration (September 1940). In March 1944, when Hungary was occupied by Nazi troops, Izsó Diamant’s family suffered greatly. They had to take refuge in Budapest in the Jewish hospital “Chevra Kadisha” at 16 Maros Street, which was under the protection of the International Red Cross.⁵⁴

On 12 January 1945, as Soviet troops prepared to invade Budapest, the Jewish hospital was occupied by an Arrow Cross squad led by Kun András. He

48 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–2000*, p. 60–63.

49 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–2000*, p. 63.

50 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–2000*, p. 64.

51 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–2000*, p. 64–65.

52 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–2000*, p. 67.

53 NEMEȘ, *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–2000*, p. 28.

54 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 73. See also VARGA – CRIVII, *Izsó Diamant – Romanul vieții unei întreprinderi*, p. 13–50.

killed all the patients and medical staff after forcing them to dig their graves in the courtyard, and shot the bedridden in the wards. Izsó Diamant and his wife were among the victims.⁵⁵

During all this time, his house in Cluj, Villa Diamant, built at 4 Ion Creangă Street by the famous architect Josef Hoffmann, became the headquarters of the Gestapo, his art collections, his personal belongings and his savings were stolen and taken away by foreigners in wheelbarrows. His great contribution to the establishment of the wire industry in Câmpia Turzii has been forgotten.

However, one undeniable truth remains: the wire industry in Câmpia Turzii was built on the idea and efforts of a Jewish family that came to Transylvania as immigrants in search of better living conditions. It was indeed a very difficult project to set up, precisely because its founder had to face many obstacles and injustices over time. However, his efforts were not in vain as he contributed a great deal to the success of the complicated process of modernising Câmpia Turzii. Many destinies were formed here, which found their vocation thanks to the more than favourable context created by the realisation of the industrial project outlined by Izsó Diamant and his family.

BIBLIOGRAPHY

GYÉMÁNT, Ladislau. *Evreii din Transilvania* [The Jews of Transylvania]. Cluj-Napoca : Academia Română : Centrul de Studii Transilvane, 2004, p. 93. ISBN 973-86871-3-6

Industria Sârmei Câmpia Turzii [The Wire Industry S.A. Câmpia Turzii]. București : Romanian Academy Publishing House, 1963, p. 14. ISBN 334 7 24 9

NEMEȘ, Mircea Nicolae. *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–1995* [The Wire Industry S.A. Câmpia Turzii 1920–1995]. Câmpia Turzii : Societatea Culturală „Câmpia Turzii – 775”, 1995, p. 18. ISBN 334 7 24 98.

NEMEȘ, Mircea Nicolae. *Câmpia Turzii. Studiu monografic. Partea I*, [Câmpia Turzii. Monographic study. Part I]. Câmpia Turzii : Societatea Culturală „Câmpia Turzii – 775”, 1994, p. 27. ISBN 334 7 24 98

NEMEȘ, Mircea Nicolae. *Industria Sârmei S. A. Câmpia Turzii 1920–2000*, [The Wire Industry S.A. Câmpia Turzii]. Câmpia Turzii : Societatea Culturală „Câmpia Turzii – 775”, 2000, p. 79. ISBN 334 72 49

SCURTU, Ioan – BUZATU, Gheorghe. *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)*, [History of the Romanians in the 20th century (1918–1948)]. București : Paidea, 1999, p. 93. ISBN 973-9368-64-6

The Wire Industry S. A. Câmpia Turzii, București : Romanian Academy Publishing House, 1963, p. 13–14. ISBN 334 7 24 9

VARGA, Attila – CRIVII, Adrian. *Izsó Diamant – Romanul vieții unei întreprinderi, 1920–1940* [The novel of the life of an enterprise, 1920–1940]. Cluj-Napoca : Argonaut/Mega, 2022, p. 13–50. ISBN 978-606-020-560-9

ZADOR, Andrei, *Personalități marcante ale evreimii clujene*, [Prominent personalities of the Cluj Jewish community]. Cluj-Napoca : Mega, 2017, p. 60. ISBN 978-606-543-811-8

55 ZADOR, *Personalități marcante ale evreimii*, p. 73.

Attila Varga

Institutul de Istorie „George Barițiu” Academia Română, Filiala Cluj-Napoca
[The Institute Of History „George Barițiu” of Romanian Academy]
Strada Mihail Kogălniceanu 12-14
Cluj-Napoca 400084
Romania | România
atyvarga@yahoo.com
ORCID: 0009-0005-5334-4741

TURČAN, Vladimír. *Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo zemetrasenia na Slovensku*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2024, 70 s., ISBN 978-80-8060-566-7.

Recenzovaná monografia predstavuje tretí titul z novej a zaujímavej edície vydávanej Slovenským národným múzeom pod názvom „Zamerané na predmet“, ktorej formálna a obsahová náplň je vhodne prispôbena snahe ilustrovať pomerne rôznorodé činnosti múzea nielen odbornej, ale i laickej verejnosti prostredníctvom vybraných zbierkových predmetov. V. Turčan ako dlhoročný odborný pracovník Archeologického múzea si za nosnú tému vybral skutočne pozoruhodný archeologický nález pozostatkov antických okien zo známej lokality Stupava - Kopce. Snaha o prepojenie unikátnej torzovito zachovanej rímskej architektúry s historicky doloženými svedectvami o zemetrasení predstavovala dozaista značnú výzvu. V tomto smere sa ukázala pisateľská zručnosť a vyzretosť autora, ktorý bol schopný sprostredkovať celý rad odborných informácií či-tateľsky prívetivou formou. Publikácia sa vďaka tomu dá sa prečítať za jednu poobedie, dokonca aj v prípadoch keď čitateľ predtým nebol vôbec oboznámený s danou problematikou. Štruktúra práce je logická a vhodne rozdelená do viacerých rozsahovo menších kapitol (23 vrátane predslovu a použitej literatúry). Prvé kapitoly sa zaoberajú charakteristikou osídlenia polohy Kopce a stručným dejinám bádania (s. 9–24). Autor však ani tieto časti nepoňal ako jednoduchý a suchopárny výpočet dát a osobností spätých so známou lokalitou. Zvolil skôr formu rozprávania cez životné príbehy ľudí niekoľkých generácií, medzi ktorými sa nachádzajú nielen veľmi známe osobnosti (Matej Bel, Anton Gnirs, Vojtěch Ondrouch, Ludmila Kraskovská), ale dokonca aj tí, na ktorých sa neraz zabúda (Ignác Gond, Mórítz Spitzer). Čitateľ tak nenútenou formou získava nielen poznatky o samotnom priebehu archeologických výskumov v polohe Kopce, ale aj o širšom dobovom kontexte v rámci ktorého boli realizované (napr. s. 22–24). Napokon, žiaden vedecký výskum sa nerealizuje izolovane a vo vákuu, v dôsledku čoho každá spoločenská a politická situácia do určitej miery vplyva na jeho priebeh a v niektorých prípadoch i na výsledky. V priebehu desaťročí sa preto menilo nielen datovanie, ale takisto samotná interpretácia účelu antického stavebného komplexu. Jadro práce spočíva na viacerých kapitolách (s. 25–61) zaoberajúcich sa zvyškami dochovaných architektúr, ktoré na základe publikovaných informácií môžu predstavovať unikátny doklad poškodenia stavby zemetrasením v 4. stor. po Kr. (s. 25–37, 61). Samozrejme, danú hypotézu bude nevyhnutné v budúcnosti podrobiť dôkladnej analýze po komplexnom zverejnení nálezových situácií z celej lokality. Z odborného hľadiska predstavoval prenos a reštaurovanie zvyškov murív s okennými otvormi (vrátane omietok) značnú výzvu. Čitateľ tak prostredníctvom osobitnej kapitoly („Transfer a reštaurovanie steny“, s. 38–42) môže nahliadnuť do zákulisia práce odborných pracovníkov, konzervátorov a reštaurátorov múzea či pamiatkového úradu. Za veľmi hodnotné a podnetné sa dajú považovať aj pasáže ďalších hnutelných nálezoch - napr. rytine hlavo-nožca z paravánu okna (s. 47–49, 60) či tegule s vyrytým fragmentárnym nápisom o tehliaroch a tesároch z Carnunta (s. 57–58). Antický stavebný komplex zo Stupavy predstavuje jednu z najvýznamnejších archeologických pamiatok na území Slovenska, ktorá má dokonca nadregionálny význam. Vypovedá o zložitom vzájomnom vzťahu Rimanov a Germánov. Pozostatky architektúr v polohe

Kopce disponujú nielen značnou vedeckou informačnou hodnotou, ale i prezen-
tačnou. Žiaľ, v tom druhom menovanom prípade zostáva ich potenciál absolútne
nevyužitý, na čo správne a korektne upozorňuje kapitola „Lokalita dnes“ (s. 62–
64). Dlhoročnú nelichotivú situáciu môže v budúcnosti reálne zmeniť len zvýše-
nie záujmu a povedomia o význame archeologického dedičstva v širšej verejnos-
ti. Nová publikácia „Antické okná zo Stupavy (Najstaršie svedectvo zemetrasenia na
Slovensku)“ môže predstavovať jeden prvých krokov a pozitívnych impulzov na
zmenu aj v tomto smere.

Tomáš Kolon

**CHLEPKO, Peter. Samospráva a právo mesta Krupina v stredoveku. Ružomberok :
Society for Human studies, 2024, 208 s. ISBN: 978-80-974339-4-9.**

Do rúk sa nám nedávno dostala zaujímavá a podnetná publikácia, ktorá nesie
názov *Samospráva a právo mesta Krupina v stredoveku*. Jej autorom je Mgr. Peter
Chlepko, Ph. D., ktorý je absolventom magisterského štúdia histórie na Trnav-
skej univerzite v Trnave a taktiež absolvoval doktorandské štúdium na Univerzite
Hradec Králové v Českej republike. Svoju výskumnú činnosť zamerlal najmä na
dejiny samosprávy a práva, vývoj stredovekých miest a „neobchádza“ ani dejiny
osídlenia. Vo svojej publikácii sa autor snažil spracovať a objasniť problemati-
ku krupinského práva, ktoré prekročilo hranice mesta a našlo svoje uplatnenie aj
v desiatkach ďalších lokalít. Táto téma však nie je slovenskej historiografii cudzia
a v minulosti sa jej venovali viacerí autori, aj keď, a to treba poznamenať, nie
v takom rozsahu a hĺbke, ako sa to podarilo autorovi tejto publikácie. Krupinské-
mu právu sa vo svojom článku s názvom *Stredoveké súdnictvo a krupinská pravda*
(Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, roč. 2, 1897) venoval už koncom 19.
storočia Pavel Križko. Neskôr sa krupinskému právu venovala i Darina Lehotská
vo svojej štúdií *Vývoj mestského práva na Slovensku* (Sborník FFUK – Historica,
10, 1959) či Alexander Zrebený v monografii *Z feudálnych dejín Krupiny* (Martin,
1984). A. Zrebený sa venoval i krupinskému súdnictvu a mestskej správe. Pri vý-
počte autorov a ich prác nesmieme zabudnúť ani na Miroslava Lukáča, ktorý dl-
hodobo skúma dejiny Krupiny. S kolektívom autorov zostavili monografiu mesta
Krupina. Prvá vyšla v roku 2006 a doplnené vydanie v roku 2014 (Krupina – mo-
nografia mesta, Banská Bystrica, 2014). Dejinám Krupiny sa vo svojich prácach,
viac či menej, venovali viacerí autori ako napr. M. Matunák, J. Sliačan, G. Balaša,
I. Bakács, J. Labuda, V. Hanuliak či R. Marsina. Okrem prác uvádzaných autorov
čerpал autor i z početných sekundárnych zdrojov. Penzum zásadných poznatkov
a informácii načerpал autor tejto publikácie z historických prameňov uložených
najmä v archívnom fonde Magistrátu mesta Krupina (Štátny archív v Banskej
Bystrici, pracovisko Zvolen). Okrem fondov slovenských archívov neobišiel ani
archívy a ich fondy v Česku či Maďarsku a taktiež čerpал z domácich i zahranič-
ných edícií prameňov (zost. R. Marsina, V. Sedlák, L. Juck, R. Kuchár a pod.). Autor
pracoval pri zostavení publikácie s úctihodným počtom literárnych zdrojov i pís-
somných prameňov.

Mesto Krupina leží v súčasnosti na strednom Slovensku, v Banskobystric-
kom kraji, na rozhraní Krupinskej planiny a Štiavnických vrchov. Na základe

archeologických nálezísk v okolí Krupiny možno predpokladať, že toto miesto
bolo osídlené už v mezolite, no väčší význam nadobudlo až v období stredoveku,
a to najmä vďaka mestským privilégiám, ktoré patria medzi najstaršie na úze-
mí Slovenska. Právo, ktoré sa v stredoveku sformovalo v Krupine postupne pre-
vzali viaceré, prevažne stredoslovenské lokality. A práve krupinské právo, jeho
korene, vznik, obsah, podoby či šírenie je hlavným predmetom tejto publikácie.
Autor svoju pozornosť sústredil na vývoj tohto právneho systému, podrobnej-
šie sa zaoberal aj faktormi a vplyvmi, ktoré ho ovplyvňovali a formovali, a tiež
jeho hlavnej náplni, charakteristike a rozšíreniu. Okrem toho si veľmi správne
všimol aj model miestnej správy, ktorá bola úzko prepojená s vtedajším právom
a právnym systémom. Podoba a fungovanie samosprávy Krupiny záviseli hlav-
ne od práva, ktoré bolo v tamojšej lokalite uplatňované. S prijatím nového práva
sa neraz zvykol modifikovať starý, či uplatňovať úplne nový model samosprávy.
Práve preto sa autor podujal skúmať nielen vývoj a podoby správy v Krupine, ale
aj miestnu správu v okolitých lokalitách. Na viacerých stránkach tejto práce sa
teda autor bližšie venuje vývoju krupinskej správy, jej podobám, hlavným črtám
a charakteristikám. V úvode knihy sám autor prirovnáva túto publikáciu k mo-
zaike jednotlivých zodpovedaných otázok a vyriešených problémov, ktorá však
vo svojej výslednej podobe odhalí ucelený pohľad na problematiku samosprávy
a práva Krupiny v období stredoveku. Z pohľadu metodológie postupoval autor
správne a jednotlivé metódy volil vždy so zreteľom na povahu a charakter pra-
meňa, dobu jeho vzniku a na celkový kontext skúmaného problému. V prípade
prekladu sa autor prikláňal k originálnej formulácii textu v prameni.

Samotná publikácia je členená do piatich hlavných kapitol, ktoré sa následne
členia na jednotlivé podkapitoly. Hlavné kapitoly na seba chronologicky nadvä-
zujú. Prvá kapitola predstavuje, v značne skrátenej forme, vývoj práva a samo-
správy stredovekých miest na území dnešného Slovenska. Autor priblížil kontext
a situáciu, v ktorej sa vyvíjalo právo a formovala sa samospráva mesta Krupina.
V tejto kapitole sa autor nepúšťal do podrobnej analýzy vývoja, ale „iba“ cha-
rakterizoval najdôležitejšie práva a samosprávy, pričom v krátkosti priblížil aj
vtedajšie najvýznamnejšie právne okruhy. Táto kapitola naznačuje rámcový po-
hľad na mestskú správu v sledovanom období a končí konštatovaním, že každé
mesto a mestečko je v podstate v otázkach samosprávy istým spôsobom unikátne
a pri skúmaní mestskej správy je nutné prihliadať na celkový kontext miestneho
vývoja a na procesy, ktoré naňho pôsobili. V druhej kapitole autor, opäť struč-
nejšie, predstavil osídlenie, vývoj práva a správy na území Krupiny pred prí-
chodom nemeckých hostí. Analyzuje hlavné aspekty miestneho vývoja, pričom
konštatuje, že samotný región Hont bol v prvých dvoch storočiach po vzniku
Uhorského kráľovstva relatívne husto osídlený a že územie Krupiny i jeho oko-
lie bolo osídlené už dlhšiu dobu pred príchodom zahraničných hostí. Autor si na
tomto mieste všimá aj vtedajšiu cestnú sieť a vyzdvihuje jej význam pri rozvoji
mesta a spomína obchod a trhy, ktoré vznikali podľa autora v Krupine postupne
a prirodzene. V závere kapitoly približuje prvotné právne podmienky a miest-
nu správu v období 12. storočia. Tamojšie obyvateľstvo sa vtedy pravdepodobne
riadilo v súdnych i správnych otázkach kráľovských inštitútov. V tomto prípade
miestneho hradného špána, ktorý ako kráľovský poverenec zasahoval do správy
vidieckych lokalít. Autor v sledovanom období predpokladá určitú organizačnú
úroveň správy, či svetskej alebo cirkevnej. Tretia kapitola prináša pohľad na vývoj

práva a samosprávy Krupiny do konca 13. storočia, rieši problematiku príchodu zahraničných hostí do Krupiny a opisuje situáciu pred udelením prvých písomných privilégii. Príchod hostí sa odohral zrejme postupne a hostia sa v Krupine usadzovali vo viacerých vlnách. Nešlo o jednorazovú záležitosť a vtedajší panovníci vnímali ich príchod pozitívne. Prví hostia prišli do Krupiny pravdepodobne na prelome 12. a 13. storočia. Autor si v tejto kapitole všima už samotnú krupinskú komunitu Sasov, ich právno-organizačné prvky, ktoré si do Krupiny doniesli, ich výhody, slobody, privilégia, a tiež ich vzťahy k pôvodnému obyvateľstvu. Neobchádza ani otázky duchovných potrieb, urbanizácie či mestotvorného procesu. Značný priestor venuje i krupinskému právu v období pred udelením prvých písomných privilégii, renovácii privilégii z roku 1244 a vývoju od renovácie do konca 13. storočia. Krupinská miestna komunita sa v priebehu 13. storočia definovala ako komunita mešťanov a dá sa predpokladať, že už koncom tohto storočia v jednoduchých formách existovali viaceré úrady a súdne štruktúry. Krupina sa v tomto období vyvíjala aj v oblasti samosprávy obdobne, ako iné vtedajšie stredoveké mestá, napr. Košice či Trnava. Vo štvrtej, na podkapitoly štedrej kapitole, autor pokračuje chronologicky ďalej a poskytuje pohľad na vývoj práva a samosprávy Krupiny v období 14. storočia. Predstavuje a analyzuje jednotlivé prameňe vzťahujúce sa na mesto a jeho obyvateľov v tomto období, venuje sa šíreniu krupinských práv a slobôd (Hybe, Dobšiná, Plešivec a pod.) a ich zákupnej forme, ktorú bližšie charakterizuje. Sleduje pozadie šírenia krupinského práva a jeho rozširovanie medzi mešťanmi a jednotlivými mestečkami, charakterizuje krupinskú samosprávu v sledovanom 14. storočí či štruktúru tamojšieho súdnictva. Základom krupinskej samosprávy bola v sledovanom období komunita mešťanov a žiadna konfirmácia privilégii zásadnejšie neupravovala jej rolu. V prípade práva a právnych zvyklostí boli stále východiskovým bodom ustanovenia renovácie z roku 1244. Posledná, piata kapitola predstavuje vývoj práva a samosprávy Krupiny v rokoch 1400 až 1526. Krupina bola na začiatku 15. storočia uznávaným a sebavedomým mestom s rozvíjajúcim sa obchodom, pokračujúcou mestskou výstavbou a fungujúcou samosprávou. Meštianska komunita v Krupine získala v predchádzajúcich storočiach viacero slobôd a privilégii, ktoré si snažila udržať alebo rozšíriť. Ako rásť hospodárska i ekonomická sila tamojších mešťanov, tak rástla aj ich snaha o získanie ďalších slobôd a výhod. Z času na čas slubný vývoj narušila nepriaznivá politická situácia (napr. boje medzi Jiskrom a Huňadym), no Krupinčania a ich práva zložitý čas ustáli a do konca stredoveku dokonca získali ešte niekoľko hospodárskych výsad. Z obdobia 15. a začiatku 16. storočia sa nám zachovalo vo vzťahu ku Krupine podstatne viac prameňov ako z predchádzajúcich období. Autor tak mal k dispozícii oveľa širšiu pramennú základňu. Hneď v úvode kapitoly podrobnejšie priblížil po viacerých stránkach vývoj mesta medzi rokmi 1400 a 1526. Sledoval šírenie krupinského práva do roku 1400, charakterizoval a priblížil práva a samosprávu Krupinčanov v rokoch 1400 až 1526, bližšie predstavil mestské štatúty, ktoré regulovali vnútorné pomery v meste, jednotlivých mestských funkcionárov, pričom priblížil aj ich práva a povinnosti. Taktiež sa venoval vojenským a silovým zložkám v meste, školstvu, cechom či súdnictvu. V závere publikácie autor zhrnul získané poznatky a konštatuje, že krupinské právo bolo lokálnym derivátom sasko-magdeburskej zvyklosti, ktorého pôvodným nositeľom bol tamojší saský element. Saské zvyklosti boli v Krupine uplatniteľné vďaka kráľovským privilégiám a saskej dominancii. Vtedajší právny systém

prešiel v stredoveku určitým vývojom, najmä v oblasti odvolania a bol obohatený o viaceré lokálne právne normy. V stredoveku sa vyformoval krupinský právny okruh, ktorý má významné miesto v dejinách práva na území Slovenska.

Aj keď zachované písomné prameňe z obdobia stredoveku predstavujú jednotliviny, autorovi sa z nich podarilo poskladať zaujímavý a relatívne ucelený obraz o stredovekom krupinskom práve a samospráve. Publikácia otvára i viacero nových otázok, napr. o písomnej produkcii mestskej kancelárie, o povahe práva v jednotlivých lokalitách, o historicko-geografickom rozboře právneho okruhu či otázky zahraničných právnych vplyvov na domáce právo a zvyklosti. Táto práca P. Chlepka predstavuje skutočný prínos nielen pre výskum dejín krupinského práva ale i pre dejiny samotného mesta Krupiny. Môžeme skonštatovať, že autor oproti doterajším prácam, ktoré sa sledovanej problematike venovali najmä vo všeobecnej rovine, spracoval skúmanú problematiku naozaj podrobne. Tento knižný počín charakterizuje dôkladná heuristika a predstavuje zaujímavú syntézu sledovanej problematiky doplnenú o viacero nových poznatkov a zistení. Publikácia prináša doteraz najucelenejší pohľad na sledovanú problematiku a významne obohacuje i doterajšie poznatky z dejín práva na Slovensku.

Michal Franko

— — —

SOBOTKA, Jaromír. *Génius, mučedník, prorok: Mýtus Karla Marxe v sociálne demokracickém prostředí Předlitavska*. Brno: Masarykova univerzita, 2023, 131 s. ISBN 978-80-280-0371-5

Publikácia českého historika Jaromíra Sobotku sa zameriava na zaujímavú tému legendarizácie osoby Karla Marxa v politickom okruhu sociálnej demokracie v Předlitavskej časti Rakúsko – Uhorskej časti monarchie. Autor svoje časové zameranie svojho výskumu ohraničil rokmi 1889 – 1910. Autor analyzuje Marxov mýtus v rámci troch národných organizácií Sociálnodemokratickej robotníckej strany v Rakúsku – nemeckej, českej a poľskej, nakoľko práve voliči týchto troch národností tvorili v prvých voľbách od roku 1907 (kedy bolo v Rakúsku zavedené všeobecné volebné právo pre mužov) kostru väčšiny hlasov, ktoré rakúska sociálna demokracia získala. Prvá časť knihy je teoretická a objasňuje cieľ práce. Na začiatku autor vysvetľuje význam slova mýtus. Pričom naráža na problém, keďže neexistuje obecná uznávaná definícia tohto termínu. Ako konštatuje autor tak klasická interpretácia mýtu ho vysvetľuje ako tradíciu prenášanú predstavu respektíve príbeh vysvetľujúci vznik sveta, ľudstva, alebo konkrétneho kmeňa. V týchto príbehoch tiež často vystupujú nadprirodzené javy. Samozrejme by takáto interpretácia slova mýtus v súvislosti so skúmanou témou nebola vhodná. Mýtus sa takisto v dnešnej dobe používa ako synonymum pre nepravdivé tvrdenie. Neskôr sa výraz mýtus začal významovo posúvať k významu legitimizácie a vysvetlenia jednotlivých politicko-ideových spoločenských. Autor sa vo svojej práci inšpiroval najmä nemeckým historikom a politológom Herfriedom Münklerom, ktorý mýtus definuje ako reprezentanta symbolického poriadku. Útok na konkrétny mýtus sa potom chápe ako útok na celý systém, ktorý sa od tohto mýtu odvodzuje. Takto autorom definované chápanie významu slova mýtus – v zmysle politický mýtus sa dá považovať za správne. Sobotka ďalej predsta-

vuje v stručnosti dejiny sociálne-demokratického hnutia v Predlitavsku. Konštatuje, že hnutie hoc zo svojej podstaty je od počiatku internacionálne, malo od začiatku nacionálne problémy. Strana mala okrem rakúskej tiež svoje autonómne organizácie – československá, poľská, slovinská a talianska. Od poľskej sa neskôr oddelila rusínska organizácia a separatistická tendencia sa objavovala aj u časti židovských členov, ktorí sa pokúšali založiť vlastnú organizáciu. Rakúski socialisti sa zase pokúšali stranu centralizovať a v niektorých etapách aj germanizovať. Sobotka tu sám trefne konštatuje, že problémy vnútri strany v zásade kopírovali národnostné problémy v monarchii. Autor správne poukazuje na viaceré paradoxy sociálno-demokratického hnutia v rakúsku. Mnohé symbolické veci hnutie preberalo z kresťanstva, (napr. červený krst, ktorý sa spájal s prísľubom života v socialistickom duchu či zobrazovanie zlatého tela, ktoré bolo stotožnené s kapitalizmom). Pričom práve kresťanstvo a cirkev je v marxisticky orientovaných hnutiach a ideológiách vnímané ako protipokrokové a tmárske. Taktiež si ešte značná časť ľudových vrstiev zachovávala kresťanský pohľad na svet. Preto socialisti ráтали katolícku cirkev a kresťanské politické strany ako jedných z najväčších konkurentov. A tak sa okrem inšpirácie kresťanstvo objavovali v rétorike socialistov aj štvavé útoky na cirkev. Dalším z veľkých paradoxov je tiež „koketovanie“ s meštiackymi a buržoáznymi vplyvmi. Sobotka poukazuje na konštatovanie poľského revolucionára Jana Machajského, ten ešte v 19. storočí skonštatoval, že sociálno-demokratická strana je v oveľa väčšej miere pod vplyvom intelektuálov ako robotníctva. To bol v zásade problém hnutia už od jeho základov, počínajúc Marxom a Engelsom, ktorí ani zďaleka nepochádzali z prostredia chudobných robotníkov. Čo autor taktiež sám konštatuje. Rakúski socialisti mali zase na svojom čele Victora Adlera, ten vzišiel z liberálneho zázemia židovskej inteligencie. Ale tiež aj mladá generácia rakúskych socialistov pochádzala z prostredia Viedenskej univerzity, tzv. austromarxisti. V ďalšej kapitole už Sobotka prechádza k ťažisku témy, teda vzniku Marxovho mýtu. Autor vysvetľuje ako samotný mýtus vznikol a že jeho hlavným strojcom bol Marxov verný spolupútnik Friedrich Engels. Ten plnil úlohu akéhosi Marxovho „PR manažéra“ už počas jeho života. Väčšina predstaviteľov sociálnej demokracie sa paradoxne o marxizme dozvedala práve prostredníctvom Engelsa. Sobotka uvádza, že napríklad vodca rakúskych socialistov Adler nijako netajil, že jeho chápanie marxizmu oveľa viac ovplyvnil Engels ako samotný Marx. Marxove práce sa potom čítali pomerne riedko. Väčšina sympatizantov poznala hlavne manifest komunistickej strany, čítaný bol aj kapitál aj keď nie v takej miere. Sobotka potom uvádza, že väčšina členov (nie len) rakúskych socialistov mala o Marxových a Engelsových prácach len slabý prehľad, nie to ešte o prácach tzv. utopických socialistov, rovnako im boli neznáme práce napr. Hegela či Feuerbacha. A keďže z tohto dôvodu si marxizmus mnohí vysvetľovali po svojom, tak aj mnohí z popredných socialistov sa navzájom osočovali z nepochopenia Marxových téz. Autor sa potom sám stotožňuje s myšlienkou rakúskeho historika Ernsta Hanischa, že v rámci rakúskeho robotníckeho hnutia došlo k redukcii marxizmu na štyri základné ideí – existenciu triedneho boja, triednu solidaritu, internacionalizmus a vieru v konečné víťazstvo socializmu. Marxov mýtus však nešíril iba Engels, ale aj ďalší ľudia z jeho okolia. Napríklad jeho dcéra Eleanor či jeho niekdajší Marxov spolupracovník, jeden z hlavných predstaviteľov nemeckej sociálnej demokracie Wilhelm Liebknecht. Ten prijal už udomácnenu tézu, podľa ktorej bol Marx naj-

väčší vedec svojej doby, s ktorým sa môže porovnávať jedine Charles Darwin. Toto tvrdenie ale obohatil ešte o „poludštenie“ Marxovej osoby. Zdôrazňoval Marxovu solidaritu s chudobnými, jeho dobrý vzťah k deťom či jeho pozíciu ako ochrancu žien. V nasledujúcich kapitolách sa Sobotka venuje Marxovmu mýtu pri formovaní identity sociálnej demokracie. Absolútnym základom Marxovho mýtu bola prezentácia Marxa ako vedca. Marxizmus teda nebol iba obyčajnou ideológiou, bol vedeckým pohľadom na spoločnosť. Uplatnila sa tu Engelsova téza – geniálneho vedca Marxa, ktorý bol porovnateľný jedine s Darwinom. Ten objavil ako funguje príroda, Marx zase objavil ako funguje ľudská spoločnosť. Sociálni demokrati potom Marxizmus predstavovali ako vedecky systém, ktorý pomáha robotníctvu pochopiť čo je príčinou nespravodlivosti. V nasledujúcich kapitolách už Sobotka hodnotí konkrétne podoby, ktoré Marxov mýtus nabral a jeho jednotlivé podoby. Záver knihy Sobotka potom venuje porovnávaniu troch najsilnejších organizácií rakúskej sociálnej demokracie, teda ako bolo na začiatku uvedené nemeckej, českej a poľskej. Celkovo možno knihu ohodnotiť ako prínosnú z hľadiska výskumu politických ideológií. Publikáciu by som odporučil každému, kto sa chce dozvedieť ako vznikajú politické mýty.

Igor Balušik

KAMIŃSKI, Łukasz – MAJCHRZAK, Grzegorz. Operacja „Podhale”: Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2008, 739 s.

Nie je zvykom recenzovať publikácie so starším dátumom vydania. Výnimku by sme však mohli pripustiť pri tých, ktoré sú česko-slovenskej historickej obci zväčša neznáme, sčasti aj preto, že pochádzajú z ne-anglicky hovoriaceho zahraničia. A obzvlášť by sa dalo privrieť oči pri tých tituloch, ktoré sú nie len u nás, ale aj v krajine svojho vydania len obmedzene dostupné. Produkcia poľskej historiografie, venujúcej sa slovenským, resp. československým dejinám druhej polovice 20. storočia, je medzi slovenskými historikmi na okraji záujmu. Naším zahraničným kolegom sa pri zmienke o aktéroch obdobia socializmu v Československu zväčša ako prvý asociuje Alexander Dubček. Niet sa tak čomu čudovať, že medzi témy z našej minulosti, ktoré (nie len) u našich susedov rezonujú najviac, sú udalosti Pražskej jari a následnej okupácie Československa v roku 1968. Tak ako rok 1968 priťahuje pozornosť odbornej a laickej verejnosti, priťahoval vo svojej dobe pozornosť bezpečnostných a straníckych orgánov sovietskych satelitov.

Túto problematiku približuje poľská zbierka dokumentov „Operacja „Podhale”: Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970“ (Operácia „Podhale”: Bezpečnostná služba k udalostiam v Československu 1968 – 1970), ktorú vydal *Instytut Pamięci Narodowej* (Ústav národnej pamäti) v roku 2008. Jej autormi sú historici Łukasz Kamiński a Grzegorz Majchrzak. Prvý menovaný bol historikom v *Instytute Pamięci Narodowej*, pričom medzi rokmi 2011 až 2016 dokonca stál na jeho čele. V súčasnosti je riaditeľom *Ossolinea* – významnej vedecko-kultúrnej inštitúcie sídliacej vo Wroclawe. Druhý je historikom v *Instytute Pamięci Narodowej*, venujúcim sa výskumu represívneho aparátu, dejinám demokratickej opozície a fungovaniu médií v Poľskej ľudovej

republike (PLR). Na konte má desiatky vedeckých a populárno-náučných článkov a tiež niekoľko publikácií.

Dvojica poľských historikov sa tak podpísala pod úctyhodnú, viac ako 700-stranovú zbierku dokumentov. V kvalitne spracovanom úvode predstavujú problematiku v poľskom, československom aj širšom medzinárodnom kontexte. Okupáciu Československa zaraďujú spolu s udalosťami z Maďarska v roku 1956 a ustanovením poľskej Solidarity na začiatku 80. rokov k najvýraznejším krízam východného bloku. Zmieňujú sa aj o pamätnom zjazde Zväzu československých spisovateľov v júni 1967, ktorý vstúpil do dejín ako stret kultúry s komunistickou mocou, či o študentskej demonštrácii proti katastrofálnym podmienkam na vysokoškolských internátoch z októbra 1967 na Strahove. Neopomínajú ani politiku vtedajšieho prezidenta a prvého tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Československa Antonína Novotného. Špecificky sa zmieňujú aj o tom, že jeho správanie viedlo k zhoršeniu vzťahov so Slováckmi, podotýkajú ich nerovnoprávne postavenie v spoločnom štáte a postupne silnejúce snahy o federalizáciu. Popisujú Novotného politický pád a nástup Alexandra Dubčeka do čela KSČ, čo znamenalo začiatok liberalizačného procesu.

Následne približujú dianie z poľskej perspektívy. Poľské komunistické vedenie na čele s Władysławom Gomułkom sa na československú demokratizáciu pozeralo s nevôľou. Veľmi dobre si po svojich skúsenostiach z Poznane v roku 1956 uvedomovalo, že Poliaci dokážu vyjsť do ulíc. Obávalo sa, že pokus o „socializmus s ľudskou tvárou“ sa stane istým precedensom a od južných susedov sa preleje aj do Poľska. Preto sa postupne zapojilo do anti-československej kampane. Počiatkom roka 1968 sa poľský bezpečnostný aparát obmedzoval len na zaznamenávanie prejavov sympatií k Pražskej jari a osobe Alexandra Dubčeka. Zlom prišiel pri vnútro politickej kríze v marci 1968, kedy došlo k sérii protestov. Hlavným impulzom bola cenzúra a zákaz inscenácie hry „Dziady“ od Adama Mickiewicza vo varšavskom divadle, čo verejnosť vnímala ako útok na slobodu kultúrneho prejavu. Protesty začali 8. marca 1968 na Varšavskej univerzite, kde študenti usporiadali demonštráciu proti cenzúre a vylúčeniu dvoch študentov, ktorí protestovali proti zákazu hry. Následne sa nepokoje rozšírili do ďalších miest. Poľské úrady tvrdo zasiahli proti demonštrantom, pričom zatkli tisíce ľudí. Režim využil situáciu na spustenie antisemitskej kampane, ktorá viedla k odchodu tisícov poľských Židov z krajiny. Tieto udalosti viedli k zostreniu politiky proti Československu.

Kamiński a Majchrzak označujú Gomułku za predchodcu tzv. Brežnevovej doktríny, ktorá mala obmedzovať suverenitu socialistických krajín. Citujú z dokumentov zachytávajúcích jeho obavy z Pražskej jari a to, ako dúfal, že schôdzka v Drážďanoch, na ktorej vystupoval Gomułka najostrejšie zo všetkých, vývoj zvráti. Stal sa však presný opak – nielenže deň pred schôdzkou musel pod tlakom verejnosti rezignovať Antonín Novotný, ale krátko po nej KSČ prijala akčný program, ktorý sa stal hlavnou koncepciou pokusu o reformu systému. So zrušením cenzúry začala československá tlač otvorene písať aj o udalostiach v Poľsku. Všetky tieto udalosti tak viedli k aktivizácii poľskej bezpečnostnej služby „Służba Bezpieczeństwa“. V ich dokumentoch začali dianie v Československu označovať za kontrarevolúciu. Poľské bezpečnostné zložky spoločne s ministerstvom vnútra si stanovili hlavné úlohy, ktorých obsahom bolo zabrániť, aby situácia v Československu akokoľvek ovplyvnila vnútro politickú situáciu v Poľ-

sku, a nepripustiť, aby sa aktivizovali „sionisticko-revizionistické sily“, inšpirované Pražskou jarou. Ešte dôslednejšie sa začal kontrolovať pohyb osôb medzi ČSSR a PLR, prísne sa sledovala korešpondencia, prehĺbili sa operatívne poznatky o kontaktoch medzi československými a poľskými občanmi a do hľadáčika sa dostala česká a slovenská menšina žijúca v Poľsku. Služba Bezpieczeństwa začala kontrolovať a prekladať československú tlač a dokumenty, vyslala niekoľko tajných spolupracovníkov a snažila sa monitorovať nálady vo vnútri československej štátnej bezpečnosti. Postupne dochádzalo k prvým prípravným vojenským manévrom a vyčkávalo sa na „konečné“ rokovania v Čiernej nad Tisou.

Ďalej sa píše o prípravách samotnej okupácie, konkretizuje sa zapojenie poľských jednotiek, uvádzajú sa dáta o ploche, ktorú obsadila poľská armáda, počte vojakov a techniky. Následne sa popisuje priebeh okupácie, odpor domáceho obyvateľstva a mimoriadny zjazd KSČ. Autori konštatujú, že z čisto vojenského hľadiska vnímali politické špičky obsadenie Československa ako úspech, politicky išlo o prehru. Tu sa dostávame aj k samotnému titulu knihy. V momente spustenia vojenskej Operácie nariadil poľský rezort vnútra používať v danej súvislosti kódové označenie „Podhale“. Toto slovo by sme mohli do slovenčiny preložiť jednoducho ako Podhale, a doslovne znamená „pod horskými lúkami“. „Podhale“ označuje región na juhu Poľska, v oblasti poľských Tatier, ktorý je optikou tamojšieho obyvateľstva vnímaný viac v kultúrnom než geografickom zmysle. To, prečo bol zvolený práve tento kryptonym je otázne, môžeme sa len domnievať, že šlo o snahu poukázať smerom na juh. Pre slovenského i českého čitateľa je určite zaujímavým prínosom, že sa dozvie podrobnosti o práci jednotlivých odborov poľského ministerstva vnútra. Jeden mal na starosti situáciu na hraniciach, druhý sledoval postoje diplomatov, spravodajcov, novinárov, pracovníkov zahraničného obchodu a, v neposlednom rade, aj nálady poľského obyvateľstva. Postupne sa dočítame o tom, ako od Poliakov zaznievali hlasy rozhorčenia, odsúdenia, o stovkách prípadov vylepovania plagátov a rozhadzovania letákov odsudzujúcich okupáciu a zapojenie PLR v tejto agresii. Múry v uliciach poľských miest zaplnili nápisy s heslami podobného obsahu, vyjadrujúce solidaritu so svojim južným susedom. V negatívnej konotácii sa objavovalo meno Władysława Gomułku, a naopak, v tej pozitívnej zdobilo múry meno „Dubczek“. Podľa autorov, ak sa aj predtým niekto nechal zmanipulovať gomułkowskou propagandou, po začiatku okupácie rýchlo vytriezvel. Najdramatickejšou formou protestu sa stalo upálenie poľského účtovníka Ryszarda Siwieca, ktorý bol počas II. svetovej vojny príslušníkom odbojovej Krajinskej armády „Armia Krajowa“. Ten uprostred celoštátnych dožinkových slávností, ktoré sa konali v septembri 1968 na centrálnom varšavskom štadióne, pred zrakmi poľského komunistického vedenia a ďalších stotisíc divákov rozhodil do davu letáky s protestnou výzvou, následne sa polial riedidlom a zapálil. O pár dní na to popáleniam podľahol. Napriek tomu, že existoval aj kamerový záznam incidentu, poľské úrady sa všemožne snažili zabrániť jeho úniku. Širšia verejnosť sa o udalosti dozvedela až na jar 1969, dva mesiace po upálení Jana Palacha. Správu odvysielalo Rádio Slobodná Európa.

Dozvedáme sa aj o dianií po auguste 1968 a podpísaní tzv. moskovského protokolu, kedy sa situácia čiastočne stabilizovala. Opäť sa tu približuje práca jednotlivých operatívnych skupín. Operácia „Podhale“ sa na jeseň 1968 utlmila, resp. prebiehala už len v pohraničných vojvodstvách (poľskej obdobe našich krajov). Tie, samozrejme, situáciu aj naďalej monitorovali a zaznamenávali nástup

a priebeh tzv. normalizácie. Operatívna činnosť sa zvýšila v kritických momentoch – v čase, keď Alexander Dubček skončil v čele KSČ a pri prvom výročí okupácie, ktoré sprevádzali silné protesty. K ukončeniu Operácie „Podhale“ došlo koncom roka 1970. Na jednej strane bolo „nebezpečenstvo“ zažehnané, na strane druhej dianie v Československu zatienili poľské udalosti v decembri 1970. Tie sa zapísali do histórie masovými robotníckymi protestami, ktoré boli reakciou na vládne rozhodnutie prudko zvýšiť ceny potravín a základných tovarov, čo spôsobilo ekonomické ťažkosti pre obyvateľstvo. Gomuškovo vedenie reagovalo nasadením armády a poriadkových síl, čo viedlo k násilnému potlačeniu protestov. Pri zásahoch bolo usmrtených viac než 40 ľudí a stovky ďalších boli zranené. Eskalácia viedla až k zosadeniu Władysława Gomułku, ktorého vo vedení poľských komunistov nahradil Edward Gierek.

Ďalšiu, najobsiahlejšiu časť publikácie tvorí samotná zbierka dokumentov. Autori upozorňujú, že v ich archívoch sa k predmetnej situácii nachádzajú rozsiahle zbierky dokumentov Služby Bezpieczeństwa. Preto predkladaná publikácia predstavuje určitý výber. Ich snahou bolo zmapovať a poukázať predovšetkým na dokumenty ilustrujúce prácu a formy fungovania bezpečnostných zložiek, ale neopomínajú ani tie, ktoré odzrkadľujú nálady a postoje poľskej spoločnosti. Čitateľ tak má k dispozícii bezmála 350 chronologicky zoradených dokumentov. Nájdeme medzi nimi správy a analýzy bezpečnostných služieb k politickej situácii. Tie mapovali nielen vnútropolitické dianie, ale aj medzinárodný kontext a možné dôsledky pre krajiny východného bloku. Súčasťou sú aj podrobné opisy spravodajských operácií a plánov, ktoré boli v rámci Operácie „Podhale“ realizované. Tie dokazujú, že sa poľské bezpečnostné služby aktívne zapájali do sledovania politickej elity v Československu, vrátane opozície. Zvláštny dôraz sa kladol na elimináciu potenciálneho šírenia reformných myšlienok z Československa do Poľska a iných socialistických krajín. Dokumenty ukazujú prepracované operácie s cieľom získať informácie a vplyv. Nájdeme tu aj informácie o opozičných hnutiach a aktivistoch, ktorí po potlačení Pražskej jari pokračovali v rôznych formách odporu. Poľské bezpečnostné služby sa zameriavali na monitorovanie týchto skupín, ako aj na ich možné kontakty s poľskými intelektuálmi a disidentmi. Zvláštnu pozornosť venovali potenciálnym prejavom solidarity medzi československými a poľskými disidentskými hnutiami, čo považovali za významnú hrozbu pre stabilitu v oboch krajinách.

Aj keď ide, ako píše autori, len o výber dokumentov, môžeme ho s čistým svedomím označiť za viac ako reprezentatívny. Z celkového počtu dokumentov je takmer 200 datovaných do augusta 1968, kedy bola situácia najvyhrotenejšia. Obzvlášť treba vyzdvihnúť poznámkový aparát. Už v úvode autori čerpali z poľskej, českej aj zahraničnej literatúry. Najhodnotnejšie sú však poznámky k samotným archívnym dokumentom. Tie obsahujú množstvo vysvetliviek, doplnení a životopisných medailónikov. K dispozícii je zoznam skratiek a tiež jedna z najpraktickejších vecí pri tomto type publikácií – kvalitne spracovaný menný register. Pochopiteľne, nebolo možné identifikovať všetky osoby, ktoré sa v dokumentoch objavujú; niektoré z nich boli uvedené iba iniciálkami, a ich totožnosť bola teda známa iba prijímateľovi. Na toto autori čitateľa vopred upozorňujú. V prílohe nájdeme aj niekoľko fotografií vybraných dokumentov, záberov zo samotnej okupácie či prejavov rozhorčenia poľského obyvateľstva, ktoré sú pre slovenského či českého čitateľa „neopozerané“.

Publikácia „Operacja „Podhale“: Služba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970“ je mimoriadne hodnotným príspevkom k štúdiu fungovania tajných služieb v bývalom východnom bloku počas Studenej vojny. Detailné archívne dokumenty umožňujú hlbší náhľad do mechanizmov fungovania poľských spravodajských služieb a ich úzkeho prepojenia s politickými rozhodnutiami. Autori popísali kľúčové udalosti tohto obdobia ale aj sprístupnili a podrobne spracovali dosiaľ nepublikované archívne pramene. Pre čitateľov so záujmom o politické dejiny Studenej vojny, činnosť tajných služieb, či špecificky poľsko-československé vzťahy, predstavuje cenný zdroj informácií, ktorý prispieva k hlbšiemu pochopeniu dynamiky obdobia rokov 1968 až 1970 a úlohy, ktorú v ňom zohrávali spravodajské služby.

Martin Halmo

Matúš Čák Trenčiansky 1321 – 2021. Zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne z odbornej konferencie organizovanej pri príležitosti 700. výročia úmrtia Matúša Čáka Trenčianskeho. MALO, Martin – PINĎÁK, Vladimír – MICHALÍK, Tomáš (zost.). Trenčín: Trenčianske múzeum v Trenčíne, 2023, 224 s. ISBN 978-80-972123-7-7.

Zborník *Matúš Čák Trenčiansky 1321 – 2021*, pozostáva z príspevkov rovnomennej konferencie, konanej v priestoroch kasárne Trenčianskeho hradu dňa 23. – 24. septembra 2021, pri príležitosti výročia 700. rokov od úmrtia Matúša Čáka Trenčianskeho. Konferencia bola organizovaná v spolupráci Trenčianskeho múzea v Trenčíne a Trnavskej univerzity v Trnave. Výsledkom je celkovo trinásť odborných štúdií, pojednávajúcich o viacerých aspektoch, či už z regionálnych (Trenčianskych), ale aj celouhorských dejín súvisiacich s osobou Matúša Čáka a jeho doby.

Po krátkom slove na úvod sa čitateľ dostáva v poradí prvej štúdií z pera Jakuba Palka, pod názvom *Matúš II. a Peter I. Čákovci a ich politické aktivity v 60. a 70. rokoch 13. storočia*. Autor sa zameriava predovšetkým na predkov slávneho Matúša III. Čáka, konkrétne na jeho strýka Matúša II. a otca Petra I., no nie len tých. Chronologicky sleduje všetky dobové zmienky a dochované pramene o možných Matúšových príbuzných, až sa dostáva k predstaviteľom, ktorí boli predmetom jeho výskumu. Význam Matúša II. a Petra I. autor znázorňuje prostredníctvom zahraničnej a vnútornej politiky kráľovstva a dôležitých vojenských udalostí z obdobia konfliktu medzi kráľom Belom IV. a jeho synom Štefanom V. Ich vplyv pramenil predovšetkým z kráľovej náklonnosti (Štefana V. a jeho syna Ladislava IV. Kumánskeho), vďaka čomu boli dosadení do najvyšších krajinských hodností. Autor bral ohľad nie len na uhorské do-načné listiny, ale aj na zahraničné dobové kroniky, zmieňujúce sa o priebehu tretej fázy bojov o babenberské dedičstvo, pričom aj tu nachádza informácie o bratoch z rodu Čákovcov, keďže ich skutky neunikli pozornosti ani zahraničným kronikárom.

Obdobím vzrastu moci oligarchie v Uhorskom kráľovstve a položením základov pre nadobudnutie ich rozsiahlych majetkových domínií na príklade najvýznamnejších predstaviteľov týchto rodov sa venuje aj štúdia od Vladimíra Vlaska, s názvom *Zápolenie uhorskej oligarchie počas feudálnej anarchie na príklade pánov z Kószegu a rodu Čákovcov*. Príspevok sa zo začiatku zameriava predovšetkým na dynamický vzrast vplyvu pánov z Kószegu. Rodina sa v písomnostiach dokladuje až od polovice 12. storočia. Medzi jej najvýznamnejších členov patrila bezpochyby Henrich II. Veľký. Práve za jeho éry sa rodine podarilo markantne rozšíriť svoje dŕžavy a pridať sa tak k mocnej oligarchii ovládajúcej najdôležitejšie hodnosti kráľovstva. Rod sa však ku koncu 13. storočia dostal do konkurenčného boja s iným vplyvným rodom, rodinou Čákovcov. Postavenie rodiny bolo vrtkavé, no aj Henrichovi potomkovia sa dokázali udržať medzi najvyššími kruhmi uhorskej politiky. Štúdia zároveň poukazuje na neľahké zabezpečenie si vplyvu a moci v krajine, čo si neraz vyžadovalo použitie vojenskej sily a nebezpečného politického manévrovania, ktoré mohlo stáť rodinu ťažko získané postavenie.

Medzi významné rody v období šľachtickej (feudálnej) anarchie patrila aj rodina Omodejovcov, ktorých dôvody spojenectva s Matúšom Čákom sa pokúsil ozrejmiť Dominik Blanár v štúdií *Omodejovci a Matúš Čák Trenčiansky*,

vzájomný vzťah dvoch mocenských „hornouhorských“ dobových predstaviteľov oligarchie: podobnosti, špecifiká a rozdiely pôsobenia významnej vetvy Abovcov, Omodejovcov a Matúša Čáka Trenčianskeho. Práca zachytáva obdobie, v ktorom sa mladý kráľ Karol I. Róbert snažil pevne chopiť vlády v krajine a podriať si vzdorujúcu miestnu šľachtu. Oligarchia sa však svojho postavenia vzdáť nemienila, ba naopak, svoju moc sa snažila rozširovať, hoci išlo o naozaj nebezpečnú záležitosť. To potvrdzuje aj snaha Omodeja Abu o ovládnutie mesta Košice, Omodej pri nej prišiel o život, čo poriadne otriaslo postavením rodiny. Všetky tieto udalosti napokon vyvrcholili bitkou pri Rozhanovciach, ktorej výsledok sa citelne dotkol aj domínia Matúša Čáka Trenčianskeho. Významnou je aj časť práce predstavujúca situáciu porazenej strany Omodejovcov. Rodinní príslušníci zastávali napriek svojej zraďe kráľa v celkom vysokých hodnostiach. To však netrvalo dlho, už o niekoľko rokov sa opäť pridali na stranu povstalcov, boli opäť porazení a museli nájsť útočisko v poľskom exile. Príspevok tak dopĺňa dejiny známeho rodu, ktorý sa spolu s Matúšom Čákom otvorene postavil proti Karolovi Róbertovi.

Ďalšia štúdia s názvom *Matúš Čák Trenčiansky v Notíciach Mateja Bela* pochádza z pera dvoch autoriek a to Zuzany Lopatkovej a Radoslavy Ristovskej. Dôležitosť štúdie spočíva v rozbere diala Mateja Bela o Trenčianskej stolici so zreteľom na osobu Matúša Čáka a jeho vyobrazení v Belových Notíciach. Štúdia okrem toho zachytáva stručnú biografiu Mateja Bela, takpovediac jeho cestu k napísaniu svojho najvýznamnejšieho diela, až sa napokon dostáva k dielu samotnému, kde sleduje Belov pohľad na problematiku Matúša Čáka. Práca sa zároveň venuje aj autorom, z ktorých Matej Bel vychádzal pri zostavovaní pasáží o Matúšovi, boli to napríklad diela od Jána z Turca, či Antonia Bonfíniho. Text je obohatený doslovnými prekladmi z originálnych listín alebo úryvkami z diela Mateja Bela. Pozornosť je tu zameraná Belovej tvorbe a dobovému pohľadu na Matúša Čáka v 18. storočí, pričom sú tieto údaje porovnávané s dnešnými vedomosťami o boji Karola Róberta s oligarchiou.

Problematikou pojmu známeho ako „Matúšova zem“ sa venovala Veronika Nováková vo svojej štúdií *Vymedzenie a vývoj pojmu Matúšova zem*. Autorka sleduje všetky zachované pramene, od najstarších čias, v ktorých sa spomína Matúšova zem, či už v maďarskom alebo v latinskom ekvivalente, taktiež však pracuje s doposiaľ položenými názormi, ktoré sa snažili toto pomenovanie vysvetliť. V príspevku postupne prechádza naprieč storočiami a všetkými zachovanými zmienkami o nej až po obdobie 20. storočia. Záverom konštatuje, že pomenovanie územia Matúšova zem sa vzťahovalo nie vždy na rovnaký územný celok. Je totiž zrejme, že v určitom období sa takto označoval len určitý slúžnovský okres v Bratislavskej stolici, no nie tak, ako sa to rozšírilo v období romantizmu, teda na územie od Tatier po Dunaj.

Štúdia s názvom *Vybrané aspekty z hospodárstva Trenčianskej župy začiatkom 14. storočia (Privilégia s hospodárskym významom, obchod a remeslá)* od Michala Franka, skúma hospodárske záležitosti so zreteľom na mesto Trenčín. To disponovalo mnohými privilégiami už od najstarších čias, ako autor uvádza, hospodársky rast zabrzdil až príchod Matúša Čáka, keď sa mesto začalo dostávať na úroveň poddanských mestečiek. Autor však poukazuje aj na to, že tomu tak nemuselo v úplnosti byť. V texte nachádzame osobitné zameranie autora na dejiny trenčianskych jarmokov a trhov, a to nie len na obdobie začiatku 14. storočia,

ale prakticky od vzniku Uhorska po začiatok 17. storočia. Samostatné časti sú venované aj mýtnym poplatkom, tridsiatkom a obchodným aktivitám Trenčanov, či výsadám s hospodárskym charakterom a remeslám a približuje tak ich celkový obraz počas celého stredoveku.

Archeológ Juraj Malec sa v príspevku *Sídlisková štruktúra južnej časti stredného Považia v stredoveku s dôrazom na obdobie Matúša Čáka Trenčianskeho* venuje na základe doterajších archeologických výskumov známkam osídlenia datujúcich do obdobia vrcholného stredoveku. Autor sleduje jednotlivé lokality od mesta Trenčín až po Beckov a podrobne oboznamuje čitateľa s vývojom osídlenia mestských a vidieckych sídiel. Jeho pozornosť neunikli ani toponymy na základe, ktorých sa snaží zaradiť jednotlivé sídelné komplexy do štruktúr vtedajšej spoločnosti. Priestor venuje sakrálnym stavbám ako sú Haluzice, Skalka nad Váhom, či rotunda na Trenčianskom hrade, no aj fortifikačným stavbám miest a mestečiek.

Príspevok s názvom *Vývoj uhorského vojenstva a výzbroj uhorských bojovníkov v 11. – 14. storočí* od Dušana Gregora sa zameriava najmä na výzbroj používanú v časoch vrcholného stredoveku v Uhorskom kráľovstve. Autor sleduje aspekty vývoja uhorského typu výzbroje už od príchodu starých Maďarov do karpatskej kotliny. Vysvetľuje proces transformácie z nomádskeho spôsobu boja až po prijatie metód okolitých kráľovstiev. V texte detailne analyzuje konkrétne časti odevov bojovníka a približuje čitateľovi všetky potrebné doplnky, ktoré boli potrebné pre dostatočnú ochranu v boji. Časti brnenia a zbroje postupne vysvetľuje na príkladoch dobových fresiek, tie slúžia ako zdroj informácií v dejinách odievania. V štúdiu tak sleduje ako ťažkú jazdu, tak aj ľahkú a polotiažkú jazdu, no v neposlednom rade sa venuje aj pešiakom.

Martin Štefánik v štúdiu *Daňové a menové reformy kráľa Karola Róberta z Anjou po smrti Matúša Čáka Trenčianskeho v 20. – 30. rokoch 14. storočia* poukazuje na najdôležitejšie a najvýznamnejšie reformy kráľa Karola, potom, čo sa mu podarilo skončiť s mocou oligarchie. Išlo predovšetkým o oblasť ťažby drahých kovov a výmenu mincí. Situáciu v skratke autor približuje počas celého obdobia vlády Arpádovcov, až sa postupne dostáva k vláde kráľa Karola I., keď bol finančný stav kráľovstva vo veľmi zlej kondícii. V texte sú priblížené presné váhové jednotky platidiel z obdobia vrcholného stredoveku a následné porovnanie s váhou platidiel po Karolovej reforme. Dost veľký záber je tu venovaný aj vznikom jednotlivých banských komôr v celom Uhorsku a sleduje výšku ich výnosov. V neposlednom rade patrí medzi významnú časť textu aj proces vyberania poplatkov od daňovníkov a zmienené sú aj rôzne nájomné sumy za prenájom mincovní, či tri konkrétne kremnické zmluvy o prenájme.

Štúdia Miloša Mareka *Konsolidácia pomerov na Slovensku po smrti Matúša Čáka Trenčianskeho* ukazuje na primárnu problematiku medzi privilegovanými vrstvami v Uhorskom kráľovstve spôsobenú feudálnou anarchiou a jej následný vývoj počas vlády kráľa Karola I. Róberta. Kráľ aj po potlačení všetkého odporu voči jeho vláde, musel rozvážne uvažovať ako si zabezpečiť moc v krajine. Hlavnú esenciu tvorila šľachta, ktorá buď prišla do kráľovstva spolu s kráľom alebo patrila medzi domácú šľachtu, čo sa až neskôr pridala na Karolovu stranu. Medzi tzv. cudzincov autor vystihuje rodinu Drugetovcov najmä Filipa a Vilerma, tí si svojimi službami pre kráľa vyslúžili značné majetky v severovýchodnej časti kráľovstva. Na druhej strane sa medzi domácou šľachtou vyzdvihuje Tomáša z rodu Kačičovcov, či ma-

gistra Donča z rodu Balašovcov. Mnohí z týchto šľachticov boli odmenení za vernosť majetkami, avšak kráľ si dával pozor, aby sa situácia v krajine nezopakovala. Autor tak upiera svoju pozornosť na novú spoločenskú elitu v Uhorsku, ktorá tu vzrástla po utrasení nepokojných pomerov. Okrem toho načrtáva aj do problematiky podporovateľov Matúša Čáka, pretože nie všetkým sa dostalo amnestie, boli medzi nimi aj takí, čo museli opustiť kráľovstvo a o svoje majetky prišli.

V príspevku Viliama Zemančíka pod názvom *Matúš Čák Trenčiansky a opátstvo na Skalku* sa dozvedáme o dejinách známeho pútnického miesta pri Trenčíne, so zreteľom na obdobie prelomu 13. a 14. storočia. V texte nachádzame zároveň informácie o svätých Svoradovi a Beňadikovi, autor stručne rozoberá ich život, zdroje, v ktorých boli legendy zachované, či miesta uloženia relikvií týchto významných svätcov, z ktorých jeden pôsobil aj v skúmanej oblasti. Postupne však prechádza obdobia od založenia kláštora v roku 1224 až do časov Matúša Čáka. Autor približuje situáciu, keď opát zo Skalky vysluhoval omšu pre exkomunikovaného Matúša, čím si tiež vyslúžil exkomunikáciu. Ďalej odhaľuje najzásadnejšie udalosti, ktoré sa v spojitosti s týmto pútnickým miestom udiali. Zaznamenáva odchod Benediktínov, príchod Jezuitov, následný odchod Jezuitov, pustnutie Skalky až po najnovšie obdobie.

Príspevok od štyroch autorov Martina Bónu, Miroslava Matejku, Mojmíra Choma a Petra Bartu pomenovaný ako *Najnovšie poznatky o stavebných aktivitách Čákovcov na slovenských hradoch* je orientovaný na architektonické dejiny vybraných hradov v období druhej polovice 13. a začiatku 14. storočia. Autori príspevku pracujú tak s archeologickým, ako aj s historickým materiálom, ktorý následne porovnávajú, a tak skúmajú stavebnú činnosť na hradoch patriacich rodine Čákovcov. Postupne je priestor venovaný hradom Hrušov, Oponice, Topolčany, Uhrovec, Trenčín, Čachtice, Beckov, Tematín, Gýmeš, Revište a Šášov. V práci sú využité aj poznatky z dendochronológie, čo významne pomáha pri určovaní stavby konkrétnych sledovaných objektov na hrade. Príspevok zároveň poukazuje na dôležitosť výstavby fortifikačných stavieb, ktoré pre seba zaujal Matúš Čák, z dôvodu neustálej možnosti vojenského vpádu na ním spravované územie.

V poradí posledný príspevok s názvom *Matúš Čák Trenčiansky – Personálna biografica*, zachytáva viac ako 130 bibliografických zápisov, v ktorých sa autori venovali osobe Matúša Čáka Trenčianskeho. Tento zoznam zostavila Alica Krištofová, ide prevažne o slovenskú a českú literatúru, no vieme tu nájsť aj diela od maďarských historikov.

Zborník tak tvorí súbor štúdií, týkajúcich sa problematických záležitostí, spojených s osobou Matúša Čáka, ktorým dodnes nebola venovaná prílišná pozornosť. Preto je určite výborným počínom pre ďalšiu výskumnú činnosť, ale aj bádateľov, či laikov.

Miroslav Kotrha

BIP Programme „Preservation, digitization and access to material cultural heritage“, 12. – 19. máj 2024, Broumov, Česká republika

Broumov v severných Čechách je miestom, kde sa po roky pravidelne stretávajú historici z celej Európy. Univerzita Hradec Králové tu v máji 2024 zorganizovala krátkodobú mobilitu v rámci BIP Erasmus+, na tému ochrany a zachovania kultúrneho dedičstva s názvom *Preservation, digitization and access to material cultural heritage*, ktorej sa zúčastnila aj Katedra histórie Trnavskej univerzity v Trnave.

V priebehu jedného týždňa sa kláštorné priestory stali hosťiteľom odborníkov z Česka, Poľska, Talianska a v neposlednom rade aj zo Slovenska. Po uvítaní sa ako prví predstavili, so svojou prednáškou o histórii tamojšieho regiónu a samotného kláštora, Martina Bolom Kotari a Jidřich Kolda z hostovskej Univerzity Hradec Králové. Pokračovali históriou kláštornej knižnice, ktorou plánovali účastníkov previesť, avšak kvôli jej prebiehajúcej rekonštrukcii to nebolo možné. Súčasťou prednášok bola aj obhliadka historického centra mesta Broumov a jeho pamiatok.

Nasledujúci deň začal prednáškami o kodikológii Riccardo Montalto, z neopolskej Univerzity Fridricha II. Objasnil, ako rôzne techniky výroby pergamentu a kódexov samotných ovplyvňujú ich zachovanie a datovanie. Profesor dôkladne podal cenné poznatky o tom, ako táto veda prispieva k pochopeniu daného historického kontextu a vývoja písomnej kultúry a iste viacerým z mladších účastníkov workshopu dal nový pohľad na význam drobných detailov v rukopisoch, ktoré nám môžu prezradiť viac o období ich vzniku a kultúre, z ktorej pochádzajú. Po krátkej prestávke nasledoval Jakub Zouhar, opäť z univerzity Hradec Králové, s prednáškou o benediktínskej spisbe so zameraním na stredoveké České kráľovstvo. Jeho výklad poskytol pohľad do kultúrneho a literárneho života významného mníšskeho rádu. Jakub Zouhar rozprával najmä o úlohe, ktorú zohrávali benediktíni pri šírení vzdelanosti a aké literárne diela vznikali v ich kláštoroch. Podvečer zakončil prednáškový cyklus Sixtus Bolom Kotari, ktorý sa niesol v znamení muzeológie a pamiatok v okolí Broumova. Prednáška priniesla dôležité informácie o význame ochrany historických pamiatok a o tom, ako muzeológia prispieva k uchovávaniu kultúrneho dedičstva. Prezentácia pamiatok z okolia Broumova bola nielen informatívna, ale aj vizuálne pôsobivá, k čomu prispelo aj to, že samotný prednášajúci sa tejto téme osobne venuje. Bolo zaujímavé vidieť prepojenie medzi muzeológiou a lokálnou históriou, ktoré zdôraznilo dôležitosť ochrany pamiatok pre budúce generácie. Nepochybne prínosný večer bol zakončený degustáciou vín v kláštorných pivniciach. Netradičný záver v historických priestoroch vytvoril príjemnú atmosféru pre neformálne diskusie, ktoré umožnili účastníkom nadviazať nové kontakty a vymeniť si dojmy z prednáškového dňa.

Prostredná časť týždňa sa niesla výhradne v československej réžii. Peter Labanc, z Katedry histórie Trnavskej univerzity, najprv vo svojej prednáške vysvetlil možnosti využitia geografických informačných systémov (GIS) pri historickom výskume, čím otvoril nové perspektívy vo využití historických dát. Zaujalo hlavne, ako GIS umožňuje vizualizovať historické udalosti na mapách, čo prináša úplne nový spôsob chápania priestorového a časového rozmeru dejín. Prednáška bola obohatená o praktické ukážky, ktoré demonštrovali, ako tento systém dokáže spojiť historické a geografické informácie do komplexných ana-

*Vladimír Rábik***Registra
censuum
mediaevalia
Sloviae I.*****Stredoveké
majetkové registre
z územia
Slovenska I.***

TRNAVA 2023

lých. Následne prebehli dva workshopy, na ktorých bola možnosť si prácu so softvérom precvičiť. Tieto praktické cvičenia poskytli skvelú príležitosť účastníkom získať konkrétne zručnosti a osvojiť si základné princípy práce s GIS v historickom výskume. Účastníci mali možnosť vyskúšať si rôzne nástroje, od georeferencovania starých máp až po aplikovanie reliéfu do vlastného výskumu. Medzi tým bola súčasťou programu aj prehliadka sakrálnych pamiatok v okolí, čo bolo akýmsi praktickým pokračovaním prednášky dr. Sixta Bolom Kotari. Prehliadka poskytla jedinečnú príležitosť vidieť historické pamiatky, zmienené v predchádzajúcich prednáškach, a uplatniť poznatky priamo v teréne.

Druhá polovica týždňa prebiehala už prevažne v teréne. Daniel Beneš predviedol metódy digitalizácie historických pamiatok s využitím dronov, pričom účastníci mali možnosť sami si vyskúšať aplikáciu tejto technológie v praxi. Táto praktická ukážka poskytla pohľad do moderných postupov výskumu, obzvlášť s ohľadom na nevyhnutnosť presného zaznamenania. Uplatnenie dronov predstavuje významný krok v oblasti archeologického a historického výskumu, nakoľko umožňuje detailnú analýzu a zber údajov aj z ťažko prístupných oblastí. Účastníci tak mohli získať praktickú skúsenosť s touto inovatívnou technikou a vidieť jej prínosy v oblasti digitalizácie pamiatok. Nasledovala prednáška zameraná na rôzne typy softvérových nástrojov určených na spracovanie dát získaných prostredníctvom dronov. Predstavený softvér slúži na transformáciu obrazových dát do použiteľných formátov, či už na vizualizáciu alebo tvorbu 3D modelov. Tieto nástroje nepochybne prispievajú k presnejšiemu zaznamenávaniu a interpretácii kultúrneho dedičstva. Po krátkej prestávke opäť vystúpil Riccardo Montalto, ktorý vo svojej prednáške predstavil renesančné pamiatky uchovávané v talianskych kláštorňoch knižniciach. Význam kláštorňoch knižníc bol zdôraznený v kontexte šírenia vzdelanosti a kultúry v renesančnom Taliansku, čo je relevantné aj pre širší kontext európskej kultúrnej histórie. Deň bol opäť zakončený neformálnou spoločenskou aktivitou – opekaním v záhradách pod kláštorom, kde mali účastníci možnosť pokračovať v diskusiách a zdieľať svoje dojmy z predošlých odborných blokov.

V piatok sa účastníci zúčastnili edukačného výletu do okolia Broumova, ktorý bol zameraný na prehĺbenie ich poznatkov o miestnych kultúrnych a historických pamiatkach. Počas exkurzie navštívili viaceré sakrálne a historicky významné objekty, ktoré ponúkajú bohatú perspektívu na vývoj života v regióne. Výlet bol obohatený odborným výkladom organizátorov z hostovskej univerzity, ktorý zdôrazňoval dôležitosť týchto pamiatok v kontexte širších historických súvislostí a priamo nadväzoval na predchádzajúce prednášky. Celý workshop zakončili svojimi prednáškami o ikonografii, zameranej na poľské pamiatky Marcin Hlebionek a Robert Degen z Univerzity Mikuláša Kopernika v Toruni. V záverečných diskusiách sa porovnávali odprezentované poľské pamiatky s tými českými, ktoré sme v rámci workshopu mali možnosť spoznať.

Na záver letnej školy sa organizátori poďakovali a rozlúčili so všetkými zúčastnenými a pričom boli rozdáné úlohy skupinám, pozostávajúc z jednotlivých zúčastnených katedier. O mesiac neskôr prebiehalo online stretnutie, kde každá táto skupina, na základe prednášok v Broumove, mala vypracovať krátky referát na tému kláštorňoch knižníc a dôležitých dokumentov z histórie ich krajiny. Workshop iste rozšíril akademické obzory a umožnil vymeniť si cenné skúsenosti s novými kolegami.

Katedre pomocných vied a archívniectva Univerzity Hradec Králové ďakujeme za skvelú organizáciu a tešíme sa na príležitosť zúčastniť sa ďalšieho podobného podujatia.

Štefan Pacola

Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie s názvom „Vy máte moc, ale my máme pravdu!“ Silvester Krčméry (1924 – 2013)

Pri príležitosti 100. výročia narodenia katolíckeho aktivistu, politického väzňa a významného predstaviteľa skrytej cirkvi v období komunistického režimu v Československu, Silvestra Krčméryho, sa dňa 24. júna 2024 sa na pôde Trnavskej univerzity uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia s názvom „*Vy máte moc, ale my máme pravdu!*“ *Silvester Krčméry (1924 – 2013)*. Okrem Trnavskej univerzity konferenciu spoluorganizovali Ústav pamäti národa, Trnavský samosprávny kraj, Spoločenstvo Fatima a Kolégium Antona Neuwirtha.

Na podujatí vystúpilo viac ako dvadsať prednášajúcich, ktorí so svojich príspevkoch predstavili rozličné aspekty veľmi bohatého života S. Krčméryho. Úvodnú prednášku predniesol František Mikloško, ktorý predstavil Silvestra Krčméryho ako osobnosť katolíckeho disentu. Ďalšie prednášky boli rozdelené do piatich blokov. Anna Kaiser Karapetian z Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe sa venovala Krčméryho arménskym koreňom. Angelika Šrámková z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici priblížila korešpondenciu rodiny Krčméryovej na začiatku 20. storočia. Laura Rondeau Pacindová z Collège Fidélis v Paríži osvetlila obdobie Krčméryho štúdií v Paríži. Stefan Gigacz z Catholic Theological College University of Divinity v Melbourne sa zamerával na priblíženie vzťahov medzi medzinárodnou organizáciou Jeunesse Ouvrière Chrétienne (JOC) a Českom a Slovenskom.

Beáta Katrebová Blehová z Ústavu pamäti národa v Bratislave priblížila povojnové aktivity Stjepana Tomislava Poglajena – Kolakoviča vo svetle vatikánskej diplomacie. Róbert Letz z Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave zamerával svoj príspevok na Krčméryho aktivity v rámci hnutia Rodina a laického apoštolátu v rokoch 1945 – 1951. Martin Gabčo z Ústavu pamäti národa v Bratislave ponúkol pohľad komunistického režimu a ŠtB na spoločenstvá laického apoštolátu v rokoch 1948 – 1953.

Josef Halla, taktiež z ÚPN, predstavil rok 1954 ako rok procesov s Rodinou. František Neupauer z tej istej inštitúcie ako jeho predrečník, nazval svoj príspevok Väzeň Silvester Krčméry. Pavol Jakubčín z Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity oboznámil poslucháčov s krokmi, ktoré po prepustení Krčméryho z väzenia voči jeho osobe podnikala ŠtB.

Ladislav Csontos SJ z Teologickej fakulty Trnavskej univerzity vystúpil s príspevkom o vplyve ignaciánskej spirituality na Silvestra Krčméryho. Pavol Benko zo Spoločenstva Fatima priblížil duchovný život S. Krčméryho. Blanka Kudláčová z Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity predstavila koncept Laického apoštolátu podľa Krčméryho a Jukla. Marek Šmid z Teologickej fakulty Trnavskej univerzity poslucháčom poodhalil tajomstvo sily odkazu Silvestra Krčméryho. Marta Glossová z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského

v Bratislave dala svojmu príspevku názov: Tichý svedok na Košickej 30: Mládež a osobnosti spoločenského života pri lôžku Silvestra Krčméryho v posledných rokoch jeho života.

V poslednom bloku prednášok vystúpila Zuzana Svobodová z 3. lekárskej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, ktorá predstavila obraz Silvestra Krčméryho na základe spomienok českých katolíckych kňazov – disidentov Josefa Zvěřinu a Ota Mádra. Karol Dubovan, katolícky disident z Trenčína, spomínal na stretnutia so Silvestrom Krčmérym v čase normalizácie. Terézia Rončáková z Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku priblížila dielo Silvestra Krčméryho v očiach jeho spolupracovníkov. Július Porubský, katolícky disident z Bratislavy, nazval svoj príspevok: Po boku Silvestra Krčméryho – prenášanie náboženskej literatúry do Sovietskeho zväzu a tvorba samizdatov. Mária Bielová z Vysokiej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety sa prítomným prihovorila s príspevkom Silvo – človek pre druhých. Katolícky kňaz Jakob Paolo z Ríma spomínal na svoje dve stretnutia so Silvestrom Krčmérym. Didier Rance, člen Pápežskej komisie pre svedkov viery pre Jubilejný rok 2025 z Vatikánu hovoril o Krčmérym ako o svojom priateľovi. Ján Šimlučík, historik zo Šintavy, v záverečnom príspevku predstavil svedectvo Silvestra Krčméryho.

Úplný záver konferencie predstavovala diskusia pri okrúhlym stole, v rámci ktorej diskutoval spisovateľ Rastislav Puchala, herec Matej Marušin a filmový režisér Slavomír Zrebný. Výstupom z konferencie bude tlačový konferenčný zborník. Na záver možno pripomenúť, že v roku 1998 ocenila Trnavská univerzita MUDr. Silvestra Krčméryho titulom doctor honoris causa.

Pavol Jakubčín

Životné jubileum univerzitnej profesorky Marty Dobrotkovej

V uplynulých mesiacoch oslávila životné jubileum naša vzácna kolegyňa, vysokoškolská pedagogička a historička, univerzitná profesorka Marta Dobrotková. Pani profesorka PhDr. Marta Dobrotková, CSc., rodáčka z Bobota v okrese Trenčín, ukončila vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, v odbore Archívniectvo a pomocné vedy historické v roku 1978. Vysokoškolské vzdelanie tretieho stupňa získala rovnako na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, a to v odbore Československé dejiny a archívniectvo v roku 1988. V roku 1985 absolvovala pani profesorka na rovnakej univerzite rigorózne konanie a získala titul PhDr. Titul docentka získala na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave v odbore Slovenské dejiny (v roku 2003), titul vysokoškolská profesorka na tej istej fakulte v rovnakom odbore (v roku 2011). Pred pôsobením v akademickom prostredí

foto: Barbora Likavská

pani profesorka M. Dobrotková pracovala najskôr v očiach 1978 – 1983 v Štátnom ústrednom archíve v Bratislave, v rokoch 1988 až 1995 v Ústave zahraničných Slovákov Matice slovenskej ako vedúca dokumentačnej zbierky, po vzniku Krajan-ského múzea Matice slovenskej na rovnakom poste. Od začiatku roku 1996 pracovala krátko na Odbore archívov a spisovnej služby Ministerstva vnútra SR na pozícii ministerského radcu. Od začiatku akademického roka 1996/97 až do súčasnosti pôsobí na Katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave ako vysokoškolská profesorka a garantka študijného odboru história a slovenské dejiny. Pani profesorka M. Dobrotková v univerzitnom prostredí zastávala aj viaceré významné akademické funkcie. V rokoch 2005 až 2007 bola predsedníčkou Akademického senátu Filozofickej fakulty TU v Trnave. V rokoch 2007 až 2008 zastávala na fakulte pozíciu prodekanke pre vedu a výskum a zároveň v rokoch 2008 až 2010 bola vedúcou Katedry histórie, a napokon v rokoch 2008 až 2016 bola dve funkčné obdobia dekanou Filozofickej fakulty TU v Trnave.

V rámci vedecko-výskumnej činnosti je univerzitná profesorka Marta Dobrotková pravidelne a kontinuálne riešiteľkou viacerých grantov VEGA, KEGA, APVV či EŠF. V posledných dvoch rokoch intenzívne pracovala na riešení projektu: INTERREG V-A SK-CZ/2018/09, kód projektu: 304.011U620 - Zvýšenie relevantnosti obsahu vzdelávania pre potreby trhu práce s cieľom zlepšenia uplatniteľnosti na trhu práce. Pani profesorka M. Dobrotková sa aktívne zúčastnila na desiatkach domácich a zahraničných konferenciách a seminároch, pričom na viacerých z nich vystúpila s pozvanými prednáškami. Absolvovala tiež mnohé vedecko-výskumné pobyty doma aj v zahraničí, za všetky možno spomenúť výskumné pobyty v Prahe, Brne, Olomouci, Ríme či Budapešti. Ďalším výsledkom jej dlhodobu intenzívnej a kvalitnej práce je bohatá publikačná činnosť, ktorú možno kvantitatívne charakterizovať 169 výstupmi publikačnej činnosti, zahŕňajúcimi niekoľko monografií (z nich najvýznamnejšou je monografia A Slovak woman and America : Destinies of Slovak women in the U.S. between 1891 to 1939, vydaná v roku 2011), a niekoľko výstupov v databázovaných periodikách. Vedecko-výskumne a publikačne zaujímali pani profesorku najmä témy z obdobia najnovších dejín – školstvo, cirkevné a kultúrne pomery vo vybraných regiónoch, dejiny zahraničných Slovákov a postavenie slovenských žien v Amerike, spolková činnosť a osobnosti v 19. a 20. storočí, či dejiny knižníc a knižnej kultúry.

Ocenenie práce profesorky Marty Dobrotkovej na domácich i medzinárodných odborných fórach predstavujú aj pozvánky k členstvu v domácich i zahraničných výboroch, komisiách, vo vedeckých grémiách a redakčných radách, ako aj v profesijných spoločnostiach. Za mnohé spomeniem, že pani profesorka M. Dobrotková je členkou redakčnej rady zborníka Povijestni zbornik (Filozofičeski fakultet Osijek, Croatia), zborníka Historický zborník Matice slovenskej (Bratislava), periodika Slovenský historický časopis (Bratislava), či redakčnej rady periodika Studia Historica Tyrnaviensia (Trnava), ďalej členkou Slovenskej historickej spoločnosti SAV (Bratislava), Spoločnosti slovenských archivárov (Bratislava), Historického odboru MS (Bratislava), či členkou Vedeckej rady Filozofickej fakulty TU (Trnava).

V rámci pedagogickej činnosti je pani profesorka Marta Dobrotková gestorkou ťažiskových predmetov štúdia a aktívne sa podieľa na praktickej príprave poslucháčov štúdia histórie na Filozofickej fakulte TU a štúdia dejepisu v kombinácii na Pedagogickej fakulte TU v Trnave, a to okrem priamej výuky aj prostredníctvom organizovania odborných seminárov s možnosťou študentskej participácie.

Ako špecialistka na archívniectvo, najnovšie slovenské dejiny a dejiny zahraničných Slovákov spolu s odbornou metodológiou k príslušným predmetom vyučuje predmety (prednášky i semináre), vzťahujúce sa k uvedeným špecializáciám: Úvod do štúdia dejepisu, Pomocné vedy historické I., Pomocné vedy historické II., Základy archívniectva I., Základy archívniectva II., Seminár z najnovších slovenských dejín, Pramene najnovších slovenských dejín, Najnovšie slovenské dejiny. K svojim predmetom pani profesorka pripravila a vydala aj niekoľko vysokoškolských učebníc. Na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave je pani profesorka členkou Odborovej komisie pre doktorandské štúdium v odbore 2.1.9. slovenské dejiny. Pravidelne je predsedníčkou a členkou komisií štátnych záverečných skúšok, rigorózných a dizertačných konaní. Významný je jej podiel na vedení bakalárskych, diplomových, ale najmä dizertačných prác. Od roku 2003, keď sa habilitovala, v pravom slova zmysle založila svoju vedeckú školu. Je tiež pravidelne vymenúvaná za členku komisií či oponentku dizertačných prác na viacerých univerzitných pracoviskách.

Prejavom uznania jej vedeckej činnosti sú v neposlednom rade aj viaceré ocenenia, ktoré jej boli udelené, a z nich možno spomenúť nasledovné: Cenu Daniela Rapanta, ktorú udeľuje Historický odbor Matice slovenskej (pani profesorka bola udelená v roku 2014), Jubilejnú medailu rektora TU pri príležitosti 25. výročia obnovenia Trnavskej univerzity v Trnave (udelená v roku 2017), alebo Pamätnú medailu Trnavského samosprávneho kraja 200. výročie narodenia Jozefa Milošlavy Hurbana, udelenú za spoluprácu v kultúrno-spoločenskej oblasti (v roku 2017). Za vynikajúce výsledky v pedagogickej činnosti pri vzdelávaní študentov histórie a tým aj príspevok k rozvoju univerzity, jej rektor v roku 2022 udelil Cenu

Jubilantka prof. Marta Dobrotková v kruhu gratulantov – po ľavici oceňujúci zastupujúci rektor TU prof. Miloš Lichner, SJ a po pravici dekan FF TU doc. Erik Hrnčiarik (foto: Barbora Likavská)

Martina Palkoviča. Toto ocenenie bolo bez pochyb možné podložiť mnohými argumentami a dokladmi, svedčiacimi o tom, že kandidátka je doma i v zahraničí vnímaná ako uznávaná vedecká, akademická i pedagogická kapacita.

Pri príležitosti okrúhleho životného jubilea Trnavská univerzita v Trnave ocenila bývalú dekanu Filozofickej fakulty, pani profesorku Martu Dobrotkovú zlatou medailou. Udelil jej ju poverený rektor Trnavskej univerzity v Trnave, profesor Miloš Lichner SJ v pondelok 16. septembra 2024.

Vážená pani profesorka, kolegovia i študenti si vážia Tvoj priateľský a ľudský prístup, zmysel pre humor, optimizmus a energiu, a oceňujú Tvoju ochotu vždy pomôcť, poradiť a nasmerovať. Nech je Tvoje životné jubileum krásnou oslavou a poobhliadnutím sa za Tvojimi životnými a pracovnými úspechmi. Nie je ich málo. Dovoľ mi zaželať Ti pevné zdravie, spokojnosť v kolektíve pedagógov Katedry histórie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, a veľa tvorivých síl a energie v osobnom i pracovnom živote. Ad multos annos!

Zuzana Lopatková

Medzinárodná konferencia na počesť prof. PhDr. Kláry Kuzmovej, CSc.

Dňa 27. a 28. septembra 2024 sa na pôde Trnavskej univerzity uskutočnila medzinárodná konferencia *Connecting People, Sharing Knowledge*, ktorú organizovala Katedra klasickej archeológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v spolupráci so Západoslovenským múzeom v Trnave. Toto podujatie bolo venované pamiatke prof. PhDr. Kláry Kuzmovej, CSc., poprednej odborníčky na rímske provincie a výnimočnej pedagogičky, ktorá svojou prácou prispela k rozvoju archeológie na Slovensku a k rozšíreniu poznatkov o rímskych pamiatkach v medzinárodnom kontexte. V úvodnom príhovore konferenciu otvoril rektor Trnavskej univerzity, prof. doc. ThLic. Miloš Lichner, D.Th., SJ, ktorý vyzdvihol prínos prof. Kuzmovej v oblasti výskumu ako aj jej zásluhy na vzdelávaní a vedení mladých archeológov. Medzinárodné renomé si prof. Kuzmová získala predovšetkým vedeckými prácami zameranými na luxusnú rímsku keramiku terra sigillata, ale aj štúdiami o opevnení a nálezoch z lokality Iža, kde dlhoročne spolupracovala s PhDr. Jánom Rajtárom, CSc. Na konferencii sa zúčastnili odborníci z Turecka, Slovenska, Českej republiky, Maďarska, Poľska a Nemecka, ktorí prezentovali široké spektrum tém od archeologických výskumov v Anatólii, cez staroveké umenie až po materiálnu kultúru barbarika.

Prvá sekcia, venovaná výskumom v Anatólii, predstavila výsledky archeologického výskumu a reštauračných prác na lokalitách Issos – Epiphaneia a Sillyon. Výskumníci sa zamerali na význam vodných ciest, prístavných štruktúr

Slávnostné otvorenie konferencie (foto: Barbora Likavská)

a obranných prvkov týchto miest, ktoré mali strategický význam pre obchod a vojenskú ochranu. Dôkazy keramickej výroby v Tlose poukázali na pokročilú technológiu a remeselné postupy v antike, zatiaľ čo výskum loveckého pavilónu v Manavgat Hacıobası odkryl kultúrny a spoločenský význam miest, kde sa odohrávali rekreačné aktivity aristokracie. Druhá sekcia, zameraná na antické umenie a kultúru, sa venovala vyobrazeniam emócií a vojny v gréckom umení. Dekorácie etruských hrobiek ukázali ako sa v pohrebnej architektúre prelínali tradičné prvky s novými štýlmi helenistického obdobia. Pôvod mramorových artefaktov z Raveny odhalil rozsiahle obchodné a kultúrne kontakty neskorantického sveta, zatiaľ čo lov sa predstavil ako aktivita s hlbokým rituálnym a spoločenským významom, ktorá presahovala bežné zabezpečovanie potravy. V sekciách venovaných rímskym provinciám a oblasti barbarika boli predstavené príspevky, ktoré priblížili rímske mince v zbierkach Podtatranského múzea v Poprade, opevnené útočiská v Karpatoch a germánsku aristokratickú rezidenciu s rímskymi vplyvmi na Slovensku. Významným nálezom bol aj rímsky zlatý prsteň zo Šulekova, ktorý obohatil poznatky o prítomnosti rímskej materiálnej kultúry na našom území.

Príspevky zdôrazňovali najmä dynamické vzťahy medzi Rímskou ríšou a barbarikom, ktoré sa odrážali vo vojenských, politických a kultúrnych kontaktoch. Bádatelia sa sústredili na materiálno kultúru a špecifické archeologické nálezy. Luxusná rímska keramika z Gerulaty ilustrovala prepojenie medzi remeselnou výrobou a obchodnými sieťami rímskeho sveta. Výskum fibúl z panónskeho limitu odhalil osobný štýl v rímskych provinciách. Zriedkavé druhy rímskych importov na germánskych pohrebiskách zdôraznili intenzívne kontakty medzi Rímom a germánskymi kmeňmi. Štruktúra osídlenia germánskych sídlisk na Žitnom ostrove zasvedčí o kultúrnom prepojení medzi miestnymi komunitami. Dôležitou súčasťou bola aj rozsiahla posterová sekcia, kde mladí vedci a študenti predstavili svoje aktuálne výskumy, medzi ktorými dominovali objavy rímskej keramiky zo Slovenska a analýzy minojských

Prvý deň prednášok na konferencii
(foto: Barbora Likavská)

Posterová sekcia v átriu univerzity
(foto: Lucia Nováková)

S organizáciou pomáhali študenti Katedry klasickej archeológie FF TU (foto: Barbora Likavská)

prístavov na Kréte. Prvý deň podujatia završila kultúrna časť programu – prehliadka historického centra Trnavy a návšteva Západoslovenského múzea, kde sa konala uvítacia recepcia pre účastníkov. Účastníci konferencie si tak uctili vedecký odkaz prof. Kuzmovej ako aj jej zaniehanie a prístup k mladým bádateľom, ktorých viedla k dôslednému bádaniu a medziodborovej spolupráci. Toto podujatie, venované jej pamiatke, pripomenulo význam jej práce, ktorá bude pokračovať prostredníctvom vedeckých diskusií, výskumov a nadväzujúcich spoluprác, ktoré konferencia podporila.

Spomienka na prof. PhDr. Kláru Kuzmovú, CSc.

Prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc., sa narodila 28. júna 1955 v Nových Zámkoch v rodine hodinára a už v mladosti sa rozhodla stať sa archeologičkou. Svoj záujem o archeológiu rozvinula počas štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kam nastúpila v roku 1973. Počas štúdia sa sústredila na výskum nížinných sídlisk z neskorej doby laténskej v strednom Podunajsku a v roku 1978 úspešne ukončila štúdium s diplomovou prácou na túto tému. Po ukončení štúdia nastúpila do Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre, kde začala svoju vedeckú kariéru. Spolu s kolegom PhDr. Jánom Rajtárom, CSc. sa venovala výskumu rímskeho tábora v Iži-Leányvári, čo sa stalo jedným z významných mílnikov jej kariéry. Hoci sa pôvodne zameriavala na laténske sídliská, postupne prešla na skúmanie obdobia rímskych provincií. Stala sa uznávanou odborníčkou na rímske pohraničné oblasti na Dunaji, najmä na rímsku luxusnú keramiku terra sigillata, a to nielen na Slovensku, ale aj v medzinárodnom prostredí.

V rokoch 2002 až 2004 pôsobila ako prodekan pre vedu, výskum a doktorandské štúdium na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. V roku 2004 získala titul docentky na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a v roku 2011 ju prezident Slovenskej republiky po úspešnej inaugurácii na FF TU vymenoval za prvú profesorku klasickej archeológie na Slovensku. Na Katedre Klasickej archeológie Trnavskej univerzity sa stala spolugarantkou, a od roku 2012 hlavnou garantkou študijného odboru klasickej archeológie. Viedla viac než 40 záverečných prác a aktívne zapájala študentov do výskumných aktivít katedry, vrátane objavu najstaršej sakrálnej pamiatky v Trnave – románskeho karnera. Prof. Kuzmová rozvíjala medzinárodnú spoluprácu, najmä vďaka znalosti maďarského jazyka, ktorá jej umožnila nadviazať úzke kontakty s Maďarským národným múzeom, Eötvös Loránd Tudományegyetem v Budapešti a Katolíckou univerzitou v Píliscsabe. Pre študentov organizovala Medzinárodné archeologické školy v rímskom tábore v Iži-Leányvári a prehĺbila spoluprácu s domácimi i zahraničnými archeologickými inštitúciami, čím významne prispela k rozvoju archeológie na Slovensku.

foto: Ivan Kuzma

Významnú časť jej práce tvorila publikačná činnosť. Medzi jej najvýznamnejšie publikácie patria monografie Terra sigillata v barbariku (1988) – spoluautor PhDr. Peter Roth, PhD., Terra sigillata v zbierkach múzea: Katalóg III. Rímske zbierky (1992) a Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei) (1997). Od 80. rokov publikovala v renomovaných domácich časopisoch ako Slovenská archeológia, kde pravidelne prispievala článkami o rímskych nálezoch na Slovensku. Sústredila sa najmä na výskum rímskych opevnení, čo dokladá štúdia „Bisherige Erkenntnisse zur Befestigung des Römerkastells in „ža““ (1986), ktorú napísala spolu s PhDr. Jánom Rajtárom, CSc. Od 90. rokov publikovala v zahraničných zborníkoch a časopisoch, čím šířila poznatky o rímskych pamiatkach zo Slovenska a posilňovala medzinárodnú spoluprácu. Jej štúdie o nálezoch zo severnej Panónie, publikované v časopisoch Archeologické rozhledy a Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, sa sústredili na rímsku keramiku a olovené predmety z Iže.

V ďalších rokoch sa podieľala na tvorbe odborných prác a zostavovaní zborníkov zameraných na dokumentáciu archeologických nálezov a systematizáciu vedeckých poznatkov o dobe rímskej. Medzi jej významné zostavovateľské práce patrí Gerulata (1996), Zwischen Rom und dem Barbaricum: Festschrift für Titus Kolník (2002) a konferenčné zborníky Anodos: Studies of the Ancient World a Anodos Supplementum Katedry klasickej archeológie, ktorých bola spoluzakladateľkou spolu s Dr. h. c. prof. PhDr. Máriou Novotnou, DrSc. a doc. PhDr. Mariou Dufkovou, CSc. Ako editorka dohliadala na vydanie 13 zväzkov Anodosu (2001–2021) a 5 zväzkov jeho dodatkov Anodos Supplementum (2001–2014). Okrem toho sa podieľala na zostavovaní sprievodcov a katalógov, ktoré sú výsledkom výskumu rímskych pamiatok ako Kelemantia – Brigetio: Po stopách Rimánov na Dunaji (2001).

Spolupracovala s viacerými významnými archeológmi, najmä s PhDr. Jánom Rajtárom, CSc., s ktorým publikovala početné štúdie o rímskom kasteli v Iži. Táto spolupráca tvorila základ jej publikačnej činnosti, pričom systematicky dokumentovala archeologické nálezy z Iže počas viacerých výskumných sezón. Za svoju výnimočnú prácu získala viaceré ocenenia, vrátane Bronzovej plakety Archeologického ústavu SAV v roku 2009 a Ceny Martina Palkoviča za pedagogickú činnosť na Trnavskej univerzite v roku 2013. Prof. Klára Kuzmová bola nielen významnou odborníčkou na rímske provincie, ale aj vynikajúcou pedagogičkou, ktorá inšpirovala, podporovala a viedla svojich študentov i kolegov. Svojím profesionálnym prístupom a ľudskými vlastnosťami zostane navždy zapísaná v pamäti tých, ktorí s ňou mali možnosť spolupracovať.

foto: Ivan Kuzma

Lucia Nováková

Spoločné zasadnutie slovenskej a poľskej sekcie Slovensko-poľskej komisie historikov pri Slovenskej akadémii vied a Instytutu Historii Polskiej akademii nauk, 21. – 22. októbra 2024, Varšava

V posledných rokoch došlo k obnoveniu činnosti vzájomných komisií slovenských a poľských historikov ako komunikačnej platformy medzi historiografiami. Jedným z ich podujatí je spoločné zasadnutie slovenskej a poľskej sekcie, ktoré sa tento rok uskutočnilo vo Varšave v dňoch 21. a 22. októbra 2024 v Inštitúte Historii Tadeusza Manteuffla Poľskej akadémie vied (IH PAN) sídliacej v dvoch prepojených historických budovách na Staromestskom námestí (Rynek Starego Miasta).

Spoločné zasadnutie otvoril príhovorom Bartosz Kaliski, zástupca riaditeľa IH PAN, po ktorom sa slova ujali predsedovia hostiacej poľskej sekcie Aleksander Łupienko z IH PAN a Rastislav Kožiak z Katedry histórie FF UMB, ktorý je zároveň predseda Slovenskej historickej spoločnosti. Obaja ocenili rozvíjajúce sa vzájomné vzťahy i doterajšie vydaté spoločné podujatia, zvlášť konferenciu organizovanú v Katoviciach v roku 2023.

Po otvorení nasledovali odborné referáty niektorých členov komisie, ktorých hlavnou témou boli otázky aktuálnej slovenskej i poľskej historiografie. Na úvod vystúpila so svojím príspevkom Katarína Kolbiarz Chmelinová z Katedry dejín výtvarného umenia FiF UK v Bratislave, pričom sa zamerala na stav a perspektívy výskumu umenia na území Slovenska v období okolo roku 1800. Po nej nasledoval Adam Świątek z Historického inštitútu Jagelonskej univerzity v Krakove s prehľadovým príspevkom o aktuálnej poľskej a ukrajinskej historiografii zameranej na slovenské 19. storočie. Ďalší príspevok v podaní Petra Labanca z Katedry histórie FF TU v Trnave zhodnotil aktuálny stav využitia *digital humanities* v historickom výskume na Slovensku, pričom zdôraznil objektívne i subjektívne prekážky v ich výraznejšom rozšírení. Literárna vedkyňa Magdalena Bystrzak z Ústavu slovenskej literatúry SAV zas pristúpila k porovnaniu kontextu udalostí roku 1968 v Poľsku a v Československu a reakcie spoločnosti na priebeh udalostí.

Po odznení referátov nasledovalo spoločné zasadnutie komisie, kde sa diskutovalo najmä o spoločných aktivitách plánovaných na rok 2025, na ktorý by mala pripadnúť uskutočnenie ďalšej spoločnej konferencie. Za jej ústrednú tému bola po diskusii členov komisie zvolená *religiózna zmena v kontexte strednej Európy*. Po ukončení oficiálnych rokovaní pokračovali členovia komisie v ďalších diskusiách na vzájomných neformálnych stretnutiach.

Program druhého dňa stretnutia sekcií komisie sa niesol v znamení kultúrnych inštitúcií. Po krátkej prehliadke Varšavy s obligátnymi návštevami miestnych vedeckých knižkupectiev navštívili členovia komisie miestne aktuálne výstavy a expozície v Národnom a Varšavskom múzeu. V podvečerných hodinách komisiu privítal vo svojich priestoroch Slovenský inštitút vo Varšave sídliači na ulici Krzywe koło. Po krátkom privítaní riaditeľom inštitútu Milanom Novotným dostali slovo opäť predsedovia sekcií komisie Aleksander Łupienko a Rastislav Kožiak, kde prítomnej verejnosti a študentom slovakistiky na Varšavskej univerzite krátko predstavili činnosť spoločnej historickej komisie a uviedli prednášku Olivera Zajaca z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied o politike poľskej emigrácie zoskupenej okolo Adama J. Czartoryského po tzv. novembrovom povstaní (Powstanie listopadowe) v rokoch 1830 – 1831. Diskusia k príspevku pokračovala v spoločenských priestoroch Slovenského inštitútu.

Reportované stretnutie a doterajšia približne trojročná činnosť obnovenej slovensko-poľskej komisie historikov dáva nádej na vytvorenie trvalej platformy schopnej slúžiť nielen ako komunikačný kanál medzi historiografiami, ale aj ako miesto, kde môžu vzniknúť plodné vedecké spolupráce a v neposlednom rade aj ďalšie priateľstvá.

Peter Labanc

Odborný seminár „Stanislav a Miroslav Iringhovci - neznámi hrdinovia druhej svetovej vojny“

Na počesť 80. výročia od vypuknutia Varšavského povstania sa dňa 7. novembra 2024 na pôde Západoslovenského múzea uskutočnil odborný seminár s názvom „Stanislav a Miroslav Iringhovci - neznámi hrdinovia druhej svetovej vojny,“ ktorej garantom a spoluorganizátorom bola Katedra histórie Trnavskej univerzity v Trnave pod vedením profesorky Zuzany Lopatkovej. Podujatie sa konalo pod záštitou Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a jej moderátorom bol rozhlasový redaktor Martin Jurčo. Seminár bol zameraný na vojnové obdobie s dôrazom na slovensko-poľské vzťahy a poukázal na málo známe aktivity Slovákov žijúcich v Poľsku počas nemeckej okupácie. Účastníkom a hosťom bola pri vstupe na ruku pripnutá rukávová páska s označením slovenskej čaty č. 535, podriadená *Polskej armiji krajowej*, ktorá pôsobila počas známeho Varšavského povstania, v rámci poľského oslobodzovacieho hnutia. Veliteľom tejto čaty sa stal Miroslav Iringh, pôvodom Slováč. Samotná páska bola bielo-červenej farby, nachádzalo sa tu označenie W.P. ako *Wojsko-Polskie*, pričom v strede sa nachádzal slovenský dvojkríž. Práve takéto označenie nosili na svojich rukách členovia čaty 535 počas povstania vo Varšave, ktoré vypuklo prvého augusta 1944.

Seminár zahájila riaditeľka Západoslovenského múzea pani Mgr. Lucia Duchoňová, ktorá zároveň predstavila všetkých hostí a účinkujúcich. Medzi prvými účastníkmi seminára vystúpil Peter Ďurišín, slovenský filmár a regionálny historik. Vo svojej kinematografickej tvorbe spracováva významné udalosti slovenských dejín v epizodickom seriáli s názvom *Ozveny vojen*. Pri tejto príležitosti bola premietnutá jedna časť dokumentu s názvom „Varšavské povstanie 1944 - Slovenská čata 535.“ Dokument zachytáva najdôležitejšie okamihy povstania od príprav cez tvrdé boje v uliciach, až k potlačeniu povstania. Okrem samotných bojov sa tu spomínajú aj politické rozpory pri vypuknutí povstania medzi Poľkou exilovou vládou vedenou Stanisławom Mikołajczykom a záujmami Sovietskeho zväzu, predovšetkým plánmi Jozefa Stalina.

Váženým hosťom odborného seminára bol aj vedúci poľskej diplomatickej misie na Slovensku Piotr Samarek, ktorý sa svojím príhovorom tiež dotkol dôležitosti Slovákov vo Varšavskom povstaní a osobitne vyzdvihol Stanislava a Miroslava Iringhovcov. Jedným z prvých príhovorov odborného seminára mal aj podpredseda Trnavského samosprávneho kraja Rastislav Mráz. Ďalšími významnými účinkujúcimi boli riaditeľ Vojenského historického archívu plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD., generálny tajomník Spolku Slovákov v Poľsku Ludomír Molitoris, historik z Ústavu pamäti národa Mgr. Martin Garek, PhD., či historik PhDr. Juraj Kasarda.

Všetky odborné výstupy boli spojené s činnosťou Slovákov v odbojovom hnutí proti nemeckej okupácii. V tomto období plnili práve Slováci významnú úlohu, keďže boli Nemcami menej podozrievaní z ilegálnej činnosti, a to najmä preto, že si dokázali udržať určité výsostné postavenie vďaka preukázaniu sa slovenským pasom (slovensko-nemecké spojenectvo). Dôležitým faktorom boli aj určité slobody, ktoré Slováci v Poľsku mali, patrilo sem napríklad povolenie používania rádiových zariadení, čím významne pomáhali spojeniu sa s poľským exilom v zahraničí. Dôležité bolo aj rozširovanie novinových tlačí, keďže Slováci nepodliehali prehladávaniu, tak ako poľské obyvateľstvo. Plukovníkom Čaplovičom bol vyzdvihnutý najmä prínos Miroslava Iringha v poľskom podzemnom hnutí, priblížil dôležité aspekty operácie Búrka, pričom spomenul aj významné osobnosti celej operácie a jej priebeh. Rodina Iringhovcov, ktorej bola prednáška venovaná, sa do boja proti nemeckej invázii zapojila prakticky od samého počiatku. Stanislav Iringh, rodák z Kláštora pod Znievom, sa spolu so synom Miroslavom rozhodli brániť Poľsko dobrovoľným narukovaním do tzv. československého legiónu. Stanislav však krátko po vypuknutí vojny umrel. Ludomír Molitoris sa vo svojom príspevku taktiež primárne zamerával na Miroslava Iringha, no dokonca zmienil zopár zaujímavých príhod z ich osobného stretnutia. Miroslav Iringh ostal po konci vojny žiť v Poľsku, no stále sa angažoval na popularizovaní slovenskej kultúry v Poľsku. Doktor Martin Garek priblížil politický vývoj medzi Slovenskom a Poľskom ešte pred vypuknutím vojny, keďže išlo o naozaj zložité obdobie, keď sa pomaly začali radikalizovať politické strany v strede Európe, čo sa nevyhlo ani Poľsku a Slovensku. O to, že išlo o naozaj zložité pomery dokazoval na základe rôznych medzinárodných bilaterálnych zasadnutí a rokovaní.

Doktor Juraj Kasarda priblížil fungovanie slovenskej čaty 535, ozrejmil všetky základné informácie o jej pôsobení až k jej samotnému koncu fungovania, no podrobne sledoval aktivity jej veliteľa Miroslava Iringha. Ako sám uviedol, jeho výskum bol realizovaný v archívoch v Poľsku, Česku či na Slovensku. Poslucháčom predstavil Miroslava Iringha od samého detstva, cez obdobie jeho štúdiá počas medzivojnového obdobia, až po jeho dobrovoľné narukovanie po vypuknutí vojny. Po Poľskej porážke však naďalej spolupracoval s odbojom v rámci poľského podzemného hnutia, keď absolvoval viacero kurzov v ilegálite. Jeden dokonca na Slovensku. V tomto období používal pseudonym „Stanko,“ na počesť svojho padlého otca. Kardinálnou časťou vstupu doktora Kasardu, bolo obdobie zastávania funkcie veliteľa slovenskej čaty 535 Miroslavom Iringhom a podrobne predstavil rôzne nebezpečné situácie, ktorým sa vystavil až po ústup celej čaty 535 na východný breh rieky Visla. Život Miroslava Iringha však nebol jednoduchý ani po skončení vojny. Istý čas sa živil ako fotograf, no musel zápasiť s viacerými komplikáciami. Miroslav Iringh zomrel na rakovinu pľúc v roku 1985.

Na podujatí vystúpili aj potomkovia Stanislava a Miroslava Iringha, Miroslavov vnuk Kamil Nagorski so svojím synom Staszekom, ktorí sa obecenstvu prihovorili v poľskom jazyku a poďakovali za usporiadanie seminára venovaného ich predkom, ktorí sa tak odvážne zapojili do boja proti okupácii. Všetci prítomní si zároveň mohli prezrieť vystavené významnenania Miroslava Iringha, ktoré mu boli udelené za hrdinskú účasť v povstaní, predložené boli aj dokumenty viažuce sa k Varšavskému povstaniu, či zopár vlastných fotografií Miroslava Iringha. Na úplný záver bol premietnutý futbalový zápas, na ktorom fanúšikovia Legie Warszawa spievali chór na počesť Varšavského povstania, počas ktorého zahy-

nulo okolo 160 000 ľudí. Seminár zakončila svojim príhovorom riaditeľka múzea Mgr. Lucia Duchoňová, ktorá zároveň odmenila všetkých účinkujúcich podujatia a poďakovala im za ich vystúpenie na odbornom seminári.

Miroslav Kotrha

Pozvaná prednáška Dr. Márie Vargha z Institut für Geschichte, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien, 13. novembra 2024, Trnava

Pred časom začala organizovať Katedra histórie FF TU v Trnave prednáškovú sériu venovanú využitiu rôznych nástrojov *digital humanities* v historickom výskume, pričom okrem klasickej prednášky je súčasťou miniatúrneho podujatia aj seminár hosta s praktickými ukážkami a priamou prácou študentov. Po Janovi Odstřčilíkovi (2023, téma Transkribus a HTR) a Mihailovi Popovičovi, Vratislavovi Zervanovi a Bernhardovi Koschicek-Krombholz (2024, téma OpenAtlas a aktuálny byzantologický výskum) zavítala do Trnavy Dr. Mária Vargha z Historického inštitútu Fakulty historických a kultúrnych štúdií Viedenskej univerzity.

Dr. Mária Vargha získala bakalársky a magisterský titul v odbore archeológia na budapeštianskej Eötvös Loránd Egyetem (ELTE) vďaka obhájeniu prác venujúcich sa prikostolnému cintorínu v zaniknutej stredovekej dedine Kána na území dnešnej Budapešti. Ďalšie magisterské štúdium ukončila v odbore stredoveké štúdiá na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti (CEU), kde obhájila aj svoju dizertačnú prácu pod vedením Józsefa Lászlovského. Tá vyšla knižne v roku 2022 pod názvom *Modelling Christianisation: A Geospatial Analysis of the Archaeological Data on the Rural Church Network of Hungary in the 11th–12th Centuries*. V roku 2023 získala Starting Grant Európskej rady pre výskum (ERC). Práve o aktuálnom stave a téme tohto grantu s akronymom RELIC, jeho metodológii a perspektíve referovala počas prednášky najmä študentom histórie, archeológie a dejín umenia. Podtitul prednášky *The Intersection of Religion, Politics, and Everyday Christianisation* naznačuje, že ide prednášajúca sa dotkla širších metodologických a interpretačných problémov na pomedzí viacerých odborov.

Po krátkej diskusii a prestávke pokračovala Dr. Mária Varga s praktickými ukážkami práce s rastrovými a vektorovými dátami v geografických informačných systémoch (QGIS) v rámci seminára *Digital humanities v historických vedách a archeológii I.* vedeného Petrom Labancom. V rámci krátkeho seminára si študenti vyskúšali priestorové analýzy historických údajov pomocou Thiessenových polygónov (v QGIS ako Voronoi Diagram), či výpočtu času cestovani v závislosti od reliéfu krajiny.

Prednáška a seminár vedený Dr. Máriou Vagha priniesol nové nápady a inšpirácie nielen pre študentov, ale aj ich pedagógov, ktoré nepochybne využijú pri výskume vo svojich záverečných prácach.

Peter Labanc

VYDAVATEĽ | PUBLISHER

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
+421 33 5939303
historia@truni.sk, ff.truni.sk
Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
+421 33 5939303
historia@truni.sk, ff.truni.sk

ŠÉFREDAKTORI | EDITORS IN CHIEF

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.
ORCID ID: 0000-0001-8890-4562
prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
ORCID ID: 0000-0002-9222-5228

VÝKONNÝ REDAKTOR | MANAGING EDITOR

doc. Mgr. Michal Franko, PhD.
ORCID ID: 0000-0001-5236-1412

ADRESA REDAKCIE | EDITORIAL ADDRESS

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
sht.dejinyvpohybe@gmail.com
Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University,
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
sht.dejinyvpohybe@gmail.com

PERIODICITA | PERIODICITY

Vychádza dvakrát ročne (1. júna a 1. decembra)
Publication Frequency: Semiannual (1. June and 1. December)
Publikácia vznikla s prispením Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave